

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський державний університет харчування та торгівлі

ПОЛІТОЛОГІЯ
СЛОВНИК-ДОВІДНИК

для студентів денної та заочної форм навчання

Харків
ХДУХТ
2019

УДК 32-027.21(075.8)
ББК 66.0

М 62

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф., професор кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Національного університету цивільного захисту України

Л. І. Юрченко,

канд. іст. наук, доцент кафедри українознавства та мовної підготовки
іноземних громадян Харківського національного економічного
університету ім. С. Кузнеця *Л. В. Баличева*

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського державного
університету харчування та торгівлі, протокол № 9 від 28 червня 2019
року.

Міносян А. С.

М 62 Політологія [електронний ресурс]: словник-довідник для студентів
денної та заочної форм навчання / укл.: А. С. Міносян,
О. М. Варипаєв, Н. А. Лемешева. – Х. : ХДУХТ, 2019. – 1 електр. опт.
диск (СД - ROM); 12 см. – назва з тит. екрана.
ISBN

Словник-довідник розроблено відповідно до робочих планів
навчальної дисципліни «Політологія» для студентів усіх факультетів
ХДУХТ. Розкрито зміст і суть найбільш уживаних сьогодні політологічних
термінів, що характеризують сучасне суспільно-політичне життя і були б
корисними для студентів.

Зміст термінів, що розкривають основні засади політології як науки,
подано у формі слайдів із подальшим коментарем. До всіх тем наведено
додаткові питання, список рекомендованої літератури.

Словник призначено для вивчення навчальної дисципліни
«політологія» студентами всіх факультетів денної та заочної форм
навчання.

УДК 32-027.21(075.8)
ББК 66.0

© Міносян А. С., Варипаєв О. М.,
Лемешева Н. А., укладачі, 2019
© Харківський державний
університет харчування
та торгівлі, 2019

ISBN

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. Місце та роль політології в житті суспільства.....	5
ТЕМА 2. Етапи розвитку світової політичної думки.....	18
ТЕМА 3. Становлення й розвиток політичної думки в Україні.....	38
ТЕМА 4. Основні ідейно-політичні течії сучасної політології.....	51
ТЕМА 5. Політика як соціальне явище. Походження та сутність влади...	71
ТЕМА 6. Політична система суспільства та її інститути	84
ТЕМА 7. Політичний режим як механізм функціонування політичної системи.....	100
ТЕМА 8. Політичні партії і виборчі системи.....	113
ТЕМА 9. Політична еліта та політичне лідерство.....	132
ТЕМА 10. Громадянське суспільство. Місцеве самоврядування.....	149
ТЕМА 11. Роль політичної свідомості та політичної культури в політичній системі. Мораль і політика.....	165
ТЕМА 12. Групи інтересів і групи тиску в політичному процесі. Політичні технології.....	186
ТЕМА 13. Нація як суб'єкт політики. Зовнішня політика держави і міжнародні відносини.....	204
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ДИСЦИПЛІНИ.....	227
Основна література.....	227
Додаткова література.....	227
Інформаційні ресурси.....	228

ВСТУП

Політичне життя у будь-якій країні завжди, за певним винятком, відрізняється малопрогнозованими результатами, особливостями набутого політичного досвіду, активною діяльністю різних партій, груп, рухів, досягнутими результатами та ін.

Так само будь-яка політична кампанія, і Україна у цьому відношенні не є винятком, супроводжується загостренням політичної боротьби, використанням в т.ч. й брудних технологій, нехарактерним у звичайні періоди збільшенням нових «облич», концентрацією саме негативного матеріалу в оцінках і судженнях стосовно тієї чи іншої проблеми.

Події останніх років у нашій країні засвідчили високий рівень національної самосвідомості, громадянської відповідальності українців, що яскраво було доведено під час Революції гідності, національного супротиву проти зовнішньої агресії північного сусіда. Україна надала приклад усьому світові єднання суспільства навколо ідеї захисту власної країни у боротьбі за демократичні, загальнолюдські цінності, дотримання європейського вибору у розбудові сучасної української держави.

На тлі піднесення свідомості українського народу відбувся розвій української історії, культури, мистецтва, зросла роль державних інститутів у розв'язанні загальносвітових проблем, пов'язаних з боротьбою проти міжнародного тероризму, пов'язаних з екологією, демографією, релігією.

Проте, реалії сьогодення не обмежуються лише позитивним сприйняттям змін в українському суспільстві. Актуальним залишається вплив тих чи інших чинників на зростання трудової еміграції, існуючі розбіжності законодавчого характеру, непрофесіоналізм правлячих еліт та влади.

Саме тому акцент у підготовці даного навчального посібника було зроблено на висвітлення того термінологічного масиву, який певною мірою зміг би задовольнити потреби студентської молоді в контексті формування політичної культури, світоглядних надбань, вміння орієнтуватися в складних суспільно-політичних обставинах.

Автори намагалися поєднати теоретичний матеріал із джерельними довідками, залучанням праць провідних дослідників в галузі політичних наук, маючи за мету донести до студентської молоді розуміння тих проблем, які постали перед Україною та усім цивілізованим світом, накреслити шляхи та способи їх розв'язання.

ТЕМА 1. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПОЛІТОЛОГІЇ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Між людиною освіченою і неосвіченою така сама різниця, як між живою і мертвою.

Аристотель

1. Становлення і формування політології як науки

Головне завдання політики – побудувати щасливе життя для мільйонів громадян власної країни. Для втілення в життя цієї мрії потрібні знання і навички. Отже політика це перш за все наука, яка дає знання і акумулює досвід управління політичними інститутами суспільства в різних обставинах. Політик вищого рангу має чітко розуміти, що і навіщо він збирається реформувати, змінювати, перебудовувати. При цьому ми усвідомлюємо, що політика мусить узгодити різні інтереси в суспільстві, досягти консенсусу, знайти баланс, який гарантував би соціальну гармонію і стабільність суспільного розвитку.

Політика – це як необхідність, так і потреба сучасної людини: вона визнає перспективу для людини, але й одночасно є обмежувачем її дій в усіх сферах суспільного життя. Відомий англійський історик Е. Фрімен не без підстав вважав: «Історія – це колишня політика, політика – це історія сьогодення».

Етимологія терміна «політологія»: грец. *політікός* – такий, що належить громадянам, суспільний, від грец. *політiς* – громадянин, далі від грец. *пóλις* – місто; давн. грец. *λόγος* – думка, причина.

Політологія - це наука про політику, про сутність, закономірності, тенденції функціонування і розвитку політики, її місця і ролі в житті суспільства.

Поліс – місто-держава; в класичній традиції стародавньої Греції оптимальна форма суспільного ладу.

Різні науковці по-різному трактують історичні етапи становлення і розвитку політичної науки. На першому, філософському, етапі накопичувалися і передавалися від покоління до покоління політичні і політико-філософські знання. Поняття «політика» і «держава» в цей час практично ототожнювалися.

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

I СТАРОДАВНІЙ ЕТАП – еволюція уявлень про політику від релігійно-міфологічного сприйняття до раціонального тлумачення.

II НОВИЙ ЕТАП (XVI – XIX ст.) – формування теоретико-ідеологічної бази науки про політику

III НОВІТНІЙ ЕТАП (перша половина XX ст.) – остаточне утвердження політології як науки

IV СУЧАСНИЙ ЕТАП (з другої половини XX ст.) – виокремлення та самостійний розвиток субдисциплін політології (політичний менеджмент, політична аналітика і прогнозування, політичний маркетинг)

На другому етапі безпосередній аналіз даних перетворився в основне джерело поповнення знань і домінуючий спосіб аналізу політичних реалій. Н. Макіавеллі вперше розглядає політику як

самостійне явище, що не залежить від моралі і релігії.

Розвиток демократії в другій половині XIX ст. в Західній Європі та Північній Америці сприяв становленню політології як самостійної наукової дисципліни. Вона сформувалася на стику соціології, державознавства, юриспруденції, психології, антропології й інших наук ще в другій половині XIX ст., коли у розвинених країнах (Великобританії, Франції, США) ішов процес розширення участі людей у політиці, кількісно збільшувався електорат, розросталося коло претендентів на вищі політичні посади, росли політичні рухи, формувалися політичні партії. Бурхливі політичні процеси вимагали їхнього теоретичного осмислення, попит на політичну теорію зростав.

1622 р. – кафедра ораторства та політики в університеті Упсала (Швеція)

1857 р. – термін політична наука запропонований американським вченим Ф. Лібером

1871р. – відкриття в Парижі Вільної школи політичних наук

1903 р. – створення Американської Асоціації політичних наук

1949 р. – створення в рамках ЮНЕСКО Міжнародної асоціації політичних наук

International Political Science Association

IPSA AISP

На початку XX ст. процес виділення політології в самостійну

дисципліну було майже завершено. Політичні школи склалися у Франції, Великобританії, Німеччині, Росії, Італії, Іспанії. В 1948 р. ЮНЕСКО прийняла рекомендацію щодо необхідності викладання політології у вищих навчальних закладах країн, що є її членами. Західна політична наука одержала *міжнародне визнання*.

Національні асоціації політичної науки після Другої світової війни з'явилися в багатьох країнах. У СРСР політологія тривалий час розглядалася як буржуазна теорія, лженаука й тому перебувала в зародковому стані. Окремі політологічні проблеми розглядалися в рамках історичного матеріалізму, наукового комунізму, історії КПРС, інших суспільних наук. На Україні політологію почали вивчати в вузах країни з 1990 р. Сучасна політична наука – авторитетніша академічна дисципліна; відповідні курси викладають у всіх великих університетах, систематично проводяться наукові конференції, симпозіуми. Думка професійних політологів-аналітиків є постійним компонентом розробки і прийняття найважливіших рішень у національних державах і в міжнародних організаціях. Політологія перейшла від вивчення формальних інститутів, форм і методів правління до аналізу реального політичного процесу з метою практичного застосування даних в політичному управлінні.

Як і в інших науках, в політології панують певні *парадигми* (система поглядів, певна теорія, за допомогою якої можна збагнути певні явища), які формуються науковими співтовариствами і зумовлюють певне тлумачення сутності, природи і джерел розвитку політики. Слід зауважити,

ПАРАДИГМИ ПОЛІТОЛОГІЇ

Запропонував поняття «парадигма». Історія політології – це історія постійного оновлення і збагачення парадигм.

Томас Кун

що певні парадигми існують сьогодні для сьогодні. Та з часом на зміну їм з'являться нові парадигми, оскільки процес пізнання, який вони допомагають структурувати, постійно

змінюється. За Т. Куном наука розвивається через «революції», під час якої стара парадигма змінюється новою. В політиці парадигми часто протиборствують між собою.

Парадигми – (від грец. *paradeigma* – зразок) приклад розв’язання задач, модель, щось таке, що дозволяє виділити найбільш важливі риси того чи іншого явища.

Теологічна парадигма
базується на надприродному тлумаченні джерела походження державної влади, на божественному поясненні природи політики і влади.

Натуралістична парадигма
розглядає людину як частину природи і пояснює політику впливом кліматичними факторами, природного середовища: географічними, біологічними і расовими особливостями людей, уродженими психічними якостями.

Соціальна група парадигм
пояснює політичні явища впливом зовнішніх факторів (соціальних, економічних, культурних тощо).

Рационально-критична парадигма
пояснює природу політичної взаємодії людей не зовнішніми (стосовно політики) факторами, а її внутрішніми причинами та властивостями.

Класифікація парадигм.
Парадигми поділяються залежно від спроби тлумачити політику або через надприродні сили, природні фактори, суспільні фактори, або через власне політичні,

внутрішньополітичні фактори. Існують чотири основні групи парадигм: теологічні, натуралістичні, соціальні, раціонально-критичні.

2. Місце політології в системі наукових знань

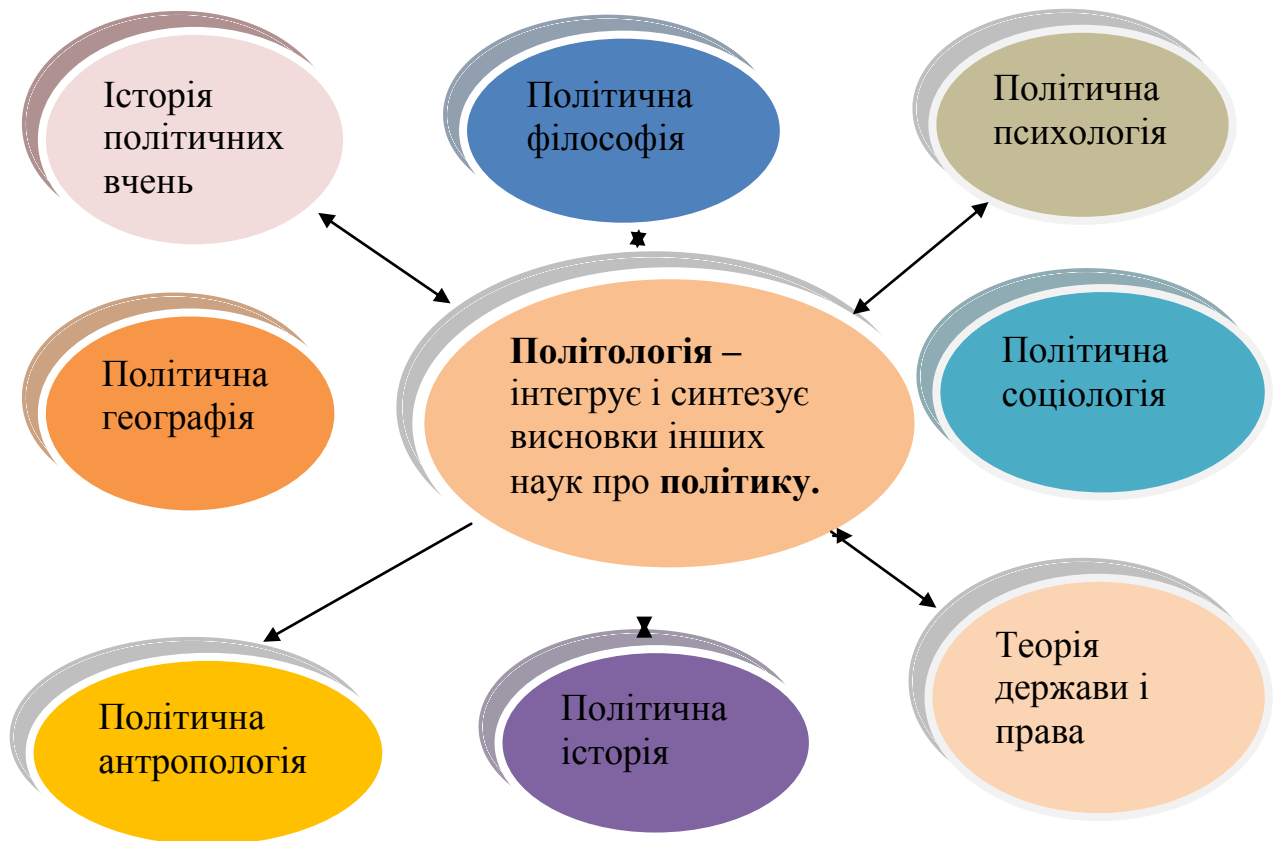
Політологія завжди розвивається в тісному взаємозв’язку з іншими гуманітарними науками, яких об’єднує спільний об’єкт дослідження – життя суспільства. Вони мають спільні категорії, але предмет вивчення різний.

Економіка має вирішальний вплив на політичні явища шляхом вольових зусиль людей. Проте і політика має зворотний вплив на економічні процеси, закріплюючи, гальмуючи або стимулюючи їх розвиток.

Політологія пов’язана з *історичною наукою*, яка дає ключ до розуміння змін політичних інститутів і норм на шляху еволюції суспільства. Відомий англійський історик Е. Фрімен не без підстав вважав: «Історія – це колишня політика, політика – це історія сьогодення».

Тісно взаємодіє політологія з *юридичною наукою*. Право і політика – дві взаємопов’язані сфери суспільного життя. Політична влада не може функціонувати без правового оформлення. З іншого боку сама держава підтримується та забезпечується правом.

Найтісніше взаємопов'язані політологія і *соціологія*. Соціологія постачає науці про політику відомості стосовно функціонування суспільства як цілого, а також груп, які входять до нього, і суспільних (політичних) відносин між ними. Досягнення соціологічних знань впливають на технологію політики виборчої боротьби, методи пропаганди, спосіб управління масовою поведінкою. Проте між ними є принципові відмінності. У центрі уваги політології є політика; політичної соціології – людина в політиці, взаємозв'язок політичних і соціальних відносин.

Найближчою до політики є галузь *психології*. Психологія аналізує духовний світ людини, а отже, є дуже важливою для аналізу ролі суб'єктивного чинника в політичних процесах і політичній діяльності, для дослідження політичної культури та ментальності людей, соціальних груп, етносів, націй, як і беруть участь у політичному житті суспільства. Особливе місце належить соціальній психології, яка вивчає закономірності поведінки та діяльності людей, що зумовлені їхнім перебуванням у складі соціальних груп зі специфічними психологічними характеристиками. На межі політології та соціальної психології склалася відносно самостійна наукова дисципліна – політична психологія. Сучасна політична психологія вивчає громадську думку, психобіографії та психоісторії, мас-медіа та комунікації, масовий вибір, аналізує конфлікти тощо.

У своїх дослідження політологія спирається на *філософію* як свою теоретичну основу. Філософія, як відомо, претендує на роль загальнометодологічної дисципліни, предметом дослідження якої є найбільш універсальні принципи мислення та пізнання. Створюючи загальну картину світу, філософія дає поштовх до предметних висновків в сфері науки про політику, які конкретизуються в політичній філософії.

Взаємозв'язок політології існує з географією, антропологією, етнографією, демографією (наука про народонаселення), етикою, біологією, екологією, журналістикою, маркетингом і менеджментом, герменевтикою (вивчає політичні тексти), кібернетикою, статистикою та ін. Спільні зусилля спеціалістів у різних галузях наукових знань покликані сформувати сучасне політичне знання. Політологія має на меті виробити знання, які дадуть змогу орієнтуватися в навколишньому світі й завдяки цьому активно освоювати, перетворювати його, упорядковувати стосунки між людьми на засадах загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

3. Предмет, методи та функції політології

Умовно політологію можна розділити на теоретичну і прикладну. Обидві складові нерозривно пов'язані між собою, доповнюють і збагачують один одного. *Теоретична політологія* ставить своїм завданням отримання нового знання, пояснення і розуміння політичної реальності, розробку нових концептуальних моделей реальності. *Прикладна політологія* – це галузь політичної науки, що досліджує політичні ситуації з метою одержання для зацікавлених осіб й організацій певної інформації, розробки для них політичних прогнозів, практичних порад і рекомендацій,

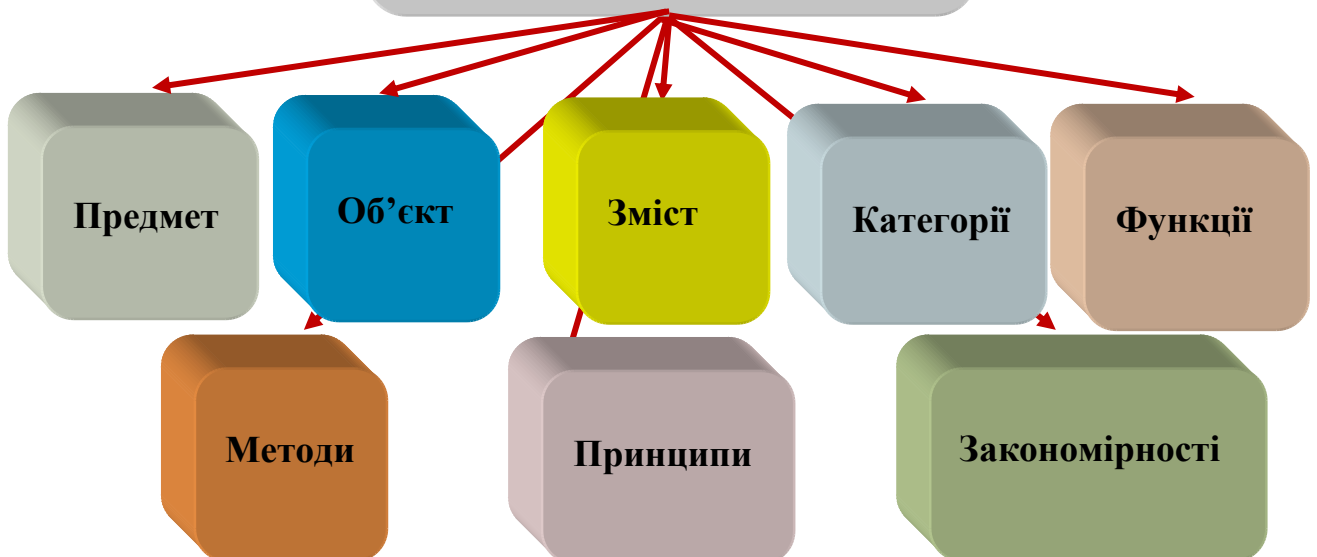
розробка політичних технологій: прийняття політичних рішень; проведення виборчих кампаній, політичної реклами; врегулювання політичних конфліктів; проведення політичних переговорів;

лобіювання тощо.

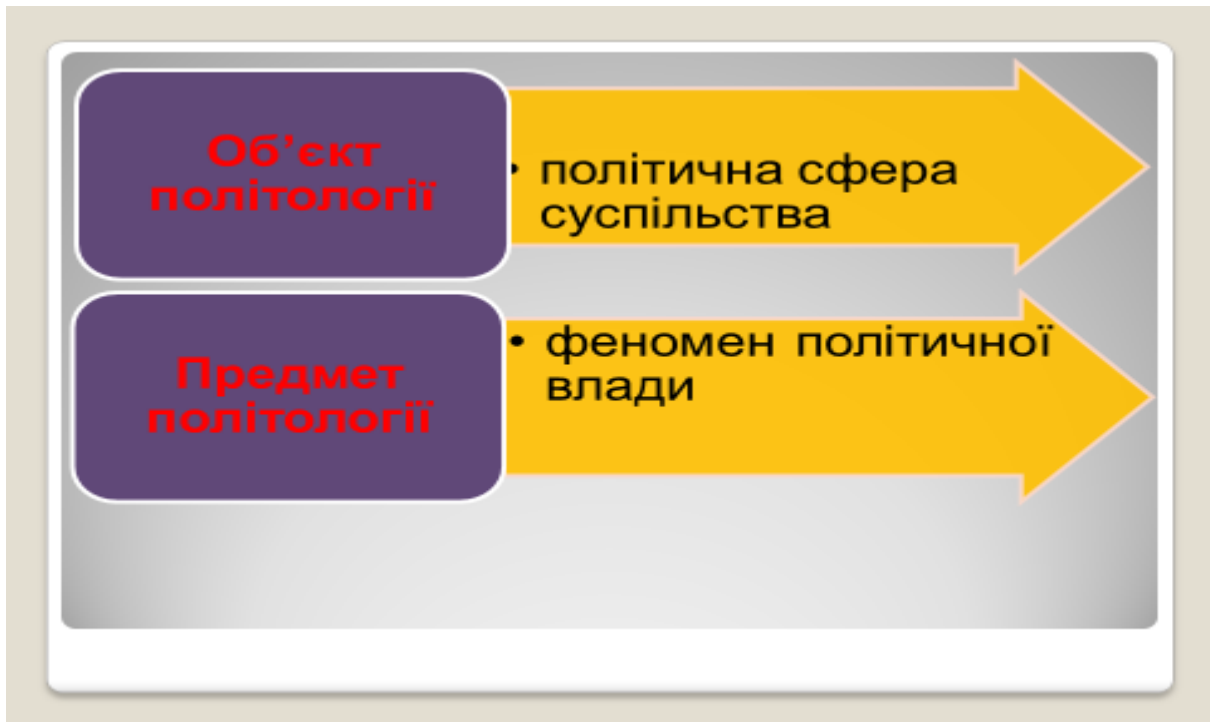
Політична наука і політологія як навчальна дисципліна мають суттєві відмінності. Політична наука охоплює всю сукупність знань з цього предмета, а навчальна дисципліна вивчає частину загальнотеоретичного й прикладного матеріалу.

Структурні елементи політології як науки

Об'єктом політології є політика, політична сфера суспільства.

Політична сфера суспільства – область суспільних відносин, що пов'язана із взаємодією багатьох спільнот людей – соціальних груп, класів, націй, народів. До неї входять соціальні інститути та організації, найважливішою з яких є держава.

Специфіка політології полягає в тому, що всі соціальні явища та процеси вона розглядає відносно політичної влади. Без влади немає політики. Влада є засобом її реалізації. Отже, предметом політології є

феномен політичної влади, закономірності її функціонування та розвитку, її використання у суспільстві.

У широкому розумінні предмет політичної науки включає чотири основні компоненти:

1. Політичну теорію – політична теорія; історія політичних ідей.
2. Політичні інститути – конституція; центральне керування; регіональне і місцеве керування; економічні й соціальні функції керування; публічна адміністрація; порівняльне вивчення політичних інститутів.
3. Партії, групи і суспільна думка.
4. Міжнародні відносини – міжнародна політика; політика і міжнародні організації; міжнародне право.

Для розуміння політичної науки важливим є питання про її методи.

Метод – це інструмент, за допомогою якого будь-яка наука досліджує закономірності та категорії, що становлять її предмет, тобто конкретні способи здійснення досліджень. Політологія використовує майже всі методи з широкого арсеналу суспільних наук. Умовно методи політології можна поділити на три групи.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ	ЗАГАЛЬНОЛО-ГІЧНІ МЕТОДИ	МЕТОДИ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
<ul style="list-style-type: none">•соціологічний•нормативний•структурно-функціональний•системного аналізу•біхевіористський•інституціональний•антропологічний•психологічний•діяльнісний•порівняльний•історичний	<ul style="list-style-type: none">• аналіз і синтез• індукція і дедукція• уявний експеримент• моделювання	<ul style="list-style-type: none">• використання статистики• івент-аналіз (політичні ситуації)• контент-аналіз (документів)• опитування• спостереженн

Зрозуміло, що загальнологічні та теоретичні методи використовуються на рівнях насамперед політико-філософського та конкретно-теоретичного аналізу, решта – переважно на емпіричному й певною мірою – на конкретно-теоретичному рівні політичних досліджень.

Найбільш широке застосування одержали наступні методи:

- *діалектичний*, який дозволяє розглядати процеси і явища політичної сфери в їх становленні і розвитку. У взаємозв'язку як один з одним, так і з процесами і явищами інших сфер суспільства;

- *соціологічний*, що являє собою сукупність прийомів і способів конкретних соціологічних досліджень. Спрямованих на збір і аналіз фактів реального політичного життя;
- *порівняльний*, або компаративний полягає у зіставленні двох чи більше політичних об'єктів, які мають спільні риси дозволяє шляхом порівняння виокремити загальне і особливе;
- *системний* розглядає політичну сферу суспільства як певну цілісність;
- *структурно-функціональний*, який полягає у розчленуванні досліджуваного об'єкта на складові, вивченні зав'язків між ними і визначення місця і ролі кожної складової у функціонуванні об'єкта як цілого;
- *біхевіористський* (від англ. behavior - поведінка), який полягає у дослідженні політичної поведінки індивідів і соціальних груп. Особливості політології як науки виявляються у її *функціях*.

Описова (дескриптивна), яка полягає в дослідженні політичної реальності зіставленням її з уже наявними соціально-політичними стандартами і є, по суті, своєрідною фотографією дійсності.

Виховна (освітня), при реалізації якої найважливіші надбання політичної теорії й практики стають доступними широкому загалу, роблять участь народних мас у політиці свідомою й ефективною.

Тлумачна (оцінювальна), що має давати відповіді на запитання стосовно причин природи тих чи інших подій, явищ, тенденцій, напрямів розвитку, виявляти відповідність і міру їхньої адекватності функціонуванню певного цілого.

Передбачувальна (прогностична), яка на основі реалізації функцій опису та тлумачення дає можливість виходу на спроби політичного прогнозу розвитку подій.

Інструментальна (технологічна), пов'язана з пошуками відповідей на запитання щодо вибору форм і видів практичних політичних дій з метою досягнення бажаного результату.

Ідеологічна (програмова), спрямована на розробку стратегії та напрямів розвитку суспільства, його політичних інститутів, суспільних структур і політичних процесів.

Загалом же методи, що використовуються в політичній науці, дозволяють глибше дослідити її предмет.

У вивченні політичних процесів застосовують *методологічні принципи*, серед яких головними вважаються:

- принцип об'єктивності;
- принцип історизму;
- принцип соціального підходу.

Категорії політології – це загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки й відносини реальної дійсності та пізнання. Їх специфікою є те, що вони розкривають різні сторони процесу здійснення влади у суспільстві.

КАТЕГОРІЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ – цивілізація, суспільство, система, особистість, влада, прогрес, революція, населення

ІНТЕГРАЛЬНІ – право, конституція, громадянське суспільство, культура, приватна власність, суспільна думка ...

СПЕЦІАЛЬНІ – політика, політична влада, політична система, політична еліта, політичний режим

«**Політична влада**» - є базовою категорією політології. Влада – це відношення, за якого одні люди здатні і мають можливість нав'язувати свою волю іншим.

«**Політика**» - одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємин різних груп та індивідів щодо утримання й реалізації

влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень.

«Політична система суспільства» - центральна категорія політології. Це інтегрована сукупність відносин влади, суб'єктів політики, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати політичні функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних угруповань, спільнот, суспільних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства.

«Політичні інститути» та їх конкретні вияви – «держава», «політичні партії», «групи інтересів» тощо, а також «політичні відносини» належать до основних категорій політології.

Політична система містить також *«політичну культуру»* й такі її складові, як *«політична свідомість»*, *«політична поведінка»*, *«політичні цінності»*, *«політичні норми»*, *«політична соціалізація»* тощо, котрі також є категоріями політології.

«Політичний процес» - відносно однорідні серії політичних явищ, пов'язаних між собою причинними або структурно-функціональними залежностями. Це форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує у просторі і часі. – одна з основних категорій політології.

«Політичне явище» - як одна з найбільших загальних категорій політології є сукупністю усіх чинників і явищ, пов'язаних із здійсненням політики.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Що вивчає політологія як наука та навчальна дисципліна?
2. Які етапи розвитку пройшла політологія як наука?
3. Коли політологія стала самостійною науковою дисципліною?
4. Коли було введено термін «політична наука»?
5. Яка структура політичної науки? Які спеціальні наукові дисципліни сформувалися в рамках політичної науки?
6. Що вивчають політична антропологія і політична географія?
7. Що є об'єктом і предметом політології?
8. Які функції виконує політологія?
9. Які соціальні функції політології? Які функції ви рахуєте актуальними, важливими?
10. Який зв'язок політології з іншими суспільно-гуманітарними науками?
11. Які парадигми політології Ви знаєте?
12. Схарактеризуйте наукові методи, які використовує політологія.
13. На чому ґрунтується біхевіористичний метод?

14. Яка роль політології у вашій професійній діяльності?

Література: основна [1–4], додаткова [5–8].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Укажіть на яких рівнях політологія вивчає політичну сферу життя суспільства.
2. Який з методів політології «вивчає політичні явища шляхом аналізу поведінки окремих осіб»?
3. Яка з функцій політології констатує політичні проблеми і дає їм оцінку?
4. Який з методів політології «передбачає комплексний аналіз політичних явищ, механізмів функціонування політичних організацій»?
5. Ким було введено термін «політика»?
6. Укажіть назву функції політології, яка дозволяє аналізувати та оцінювати діяльність всіх елементів політичної організації суспільства?
7. Що на вашу думку забезпечує функція політичної соціалізації?
8. Укажіть назву функції політології, яка сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої поведінки в суспільстві, політичної культури?
9. У чому виявляється методологічна функція політології?
10. Укажіть групу парадигм політології, яка пояснює природу політичної взаємодії людей не зовнішніми (стосовно політики) факторами, а внутрішніми причинами
11. Що на вашу думку намагаються з'ясувати натуралістичні парадигми політології?
12. Укажіть загальні методи дослідження політичних об'єктів?
13. В чому полягає суть системного методу політології?
14. Визначте основні способи досліджень біхевіористичного методу.
15. Які закономірності політології відображають взаємовідносини між особистістю та владою?

ТЕМА 2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Однією з особливостей нашого часу є те, що ми все знаємо і нічого не робимо...

А. Герцен

1. Політика та політичні вчення в епоху Стародавнього світу

Незважаючи на припущення деяких вчених про зародження основ релігійної міфології на території України, більшість вчених віддають належне Стародавньому Сходу, який зробив неабиякий внесок у становлення та розвиток світової політичної думки, зокрема, в контексті поєднання релігії і політики.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТЕЧІЙ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Обґрунтування божественного походження влади, визнання божественного втручання в управління державою і визначення людської долі.

Верховенство етичних принципів над політичними.

Політична думка не виділилась в самостійну галузь знання, відображалась в міфологічній формі.

Торкалися питань управління, а не структури і функцій.

Аналіз устрою держави, класифікація форм державної влади.

Єгиптяни вважали, що ключ до проблем функціонування державної влади, справедливості, правосуддя перебуває в руках богині істини і порядку Маат. Творцем світу і всього живого вважався бог-фараон Ра, який володарював над богами і людьми тисячі років.

Шумери також вбачали у верховному божестві джерело влади, яке визначає людські долі.

В законах Хамурапі 18 ст. до н.е. вавилоняни зафіксували власні прагнення до втілення вічної справедливості, до подолання зла і беззаконня.

Могутня імперія Мідія стала вітчизною видатного, автора знаменитої «Авести» - Заратуштри. Зороастризм будує суспільство без ворожнечі і насильства де цар, син Неба, є втіленням справедливості, просвітництва, розуму. Одним з перших у світовій думці Зороастр висловив ідею рівності жінок і чоловіків.

У *Стародавній Індії* для управління суспільством була створена кастова система розподілу людей на варни. Члени перших трьох: брахмани (жерці, священнослужителі), кшатрії (правителі-царі і воїни), вайшиї (землероби та торговці) вважалися повноправними членами суспільства. Їм підкорялися члени найнижчої варни – шудри (особи фізичної праці і слуги). Брахманізм сформувався як влада і як провідна релігія.

Брахманізму протидівав буддизм, який заперечував поділ суспільства на касты і проповідував рівність людей перед богом (крім рабів). Він заперечував брахманістські погляди на засоби завоювання і збереження влади як аморальні, жорстокі, егоїстичні.

Політичні трактати «Артхашастра», «Закони Ману» узагальнили вчення про мистецтво державного управління і політики. Там є все: методи політики та управління державою, розроблена система шпигунства, стеження і контролю, елементи цивільного та кримінального права, міркування щодо життя, шлюбу, правил очищення, покаяння, прийняття їжі тощо. Як кодексом соціального життя ними користувалися майже два тисячоліття.

Бурхливий розвиток соціально-економічної та політичної думки відбувся і у Китаї.

- **Конфуцій** (Кун Фуцзи, Кун Чжунні 552/551 – 479 рр. до н. е.) – китайський філософ, педагог, політичний діяч. Створив етико-політичне вчення, яке пізніше дістало назву конфуціанство і яке протягом тисячоліть справляло величезний вплив на соціальний і духовний розвиток Китаю.

Головна праця Конфуція «Бесіди і судження». Основа вчення Конфуція – принцип доброчинності, що має поширюватися на всіх управлінців. Управляти державою повинні шляхетні чоловіки на чолі з володарем – «сином неба», причому шляхетність він визначав не за походженням, а за моральними якостями і знаннями людей.

Загалом він висунув *патріархально-патерналістську концепцію держави*, яку трактував як велику родину, де влада імператора подібна до влади батька, а відносини правителів і підданих схожі на родинні стосунки старших і молодших членів сім'ї. Конфуціанство заперечувало участь народу в управлінні державою, проте пропагувало громадянський мир і злагоду, країну де кожен знав свої права і обов'язки. «Володар повинен бути – володарем, слуга – слугою, батько – батьком, син – сином».

Як певна протипага конфуціанству виникли даосизм і моцизм.

Засновником школи даосів став Лао Цзи (VI ст. до н.е.). *Даосизм* вважає, що цивілізація і всі її надбання – це штучні утворення, які протистоять природному і підривають природний порядок. Держава має бути маленькою – селищем, а народ – неписьменним, що дозволить зробити головними методами державного управління «мудрість простоти», засновану не на знаннях, а на інтуїції. Головне – ігнорувати політику, тобто не перейматися справами держави та суспільства.

«*Моїзм*» (модизм) – політична доктрина казарменого рівноправ'я, що була створена Мо Цзи. Найзначнішим досягненням моїзму є обґрунтування теорії суспільного договору (стосовно виникнення держави) та висунення ідеї федеративного устрою. Крім того, Мо Цзи розробив певні принципи державного управління і практичні пропозиції щодо побудови жорсткої адміністративної структури.

З критикою конфуціанства виступили *легісти* (законники) в IV ст. до н.е. Засновником легізму вважають Шан Яна – прем'єр-міністр царства Цинь. Ця доктрина базується на положенні «слабкий народ – сильна держава, ослаблення народу – головне завдання держави». Слабким народом може бути лише контрольований народ, він має бути постійно заляканим та дисциплінованим. Управління народом проводиться на засаді твердої системи адміністративних наказів – законів «Фа». Держава в уявленні Шан Яна – це абсолютна інституція, мета і вінець діяльності людини, а право і закон – найкращі засоби досягнення цієї мети. Головні риси закону – верховенство, жорстокість, універсальність та обов'язковість для всіх. Легісти відкидають гуманність, справедливість в політиці за рахунок абсолютизації інтересів держави.

Згодом китайські політики реанімують конфуціанство, яке органічно вбере в себе основи легізму.

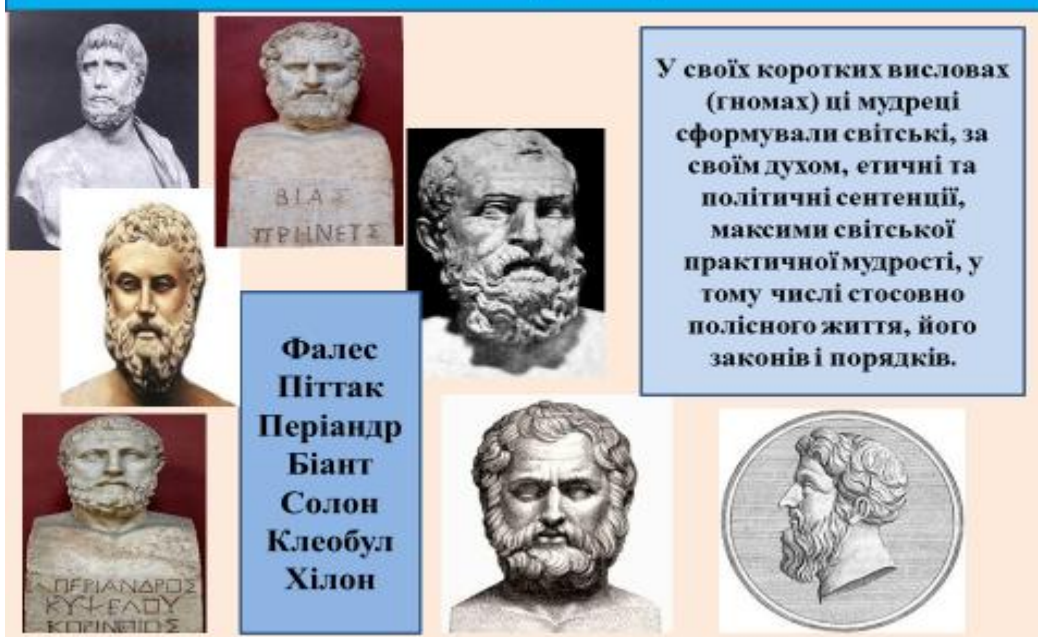
Вершиною політичної думки Стародавнього світу вважається антична політична думка і зокрема політичні ідеї *Стародавньої Греції та Стародавнього Риму*. Концепція політики, запропонована античними філософами, отримала назву «*філософсько-етичної*». Саме тут народилася політична філософія.

Ця політична ідеологія подолала у своєму розвитку шість етапів, кожен з яких характеризує окремих напрям політичного мислення.

1. Античні. Міфічні уявлення. Спроба пояснити виникнення Всесвіту, людини, суспільства, держави з позицій релігійно-міфологічного світогляду.

2. Формування філософських поглядів на політичні процеси. Цей період характеризується творчістю «семи мудреців».

СІМ МУДРЕЦІВ

3. Поява раціоналістичних інтерпретацій політичного розвитку. Софісти започаткували світську теорію політики, держави і права, ставлення до людини як до «міри всіх речей».

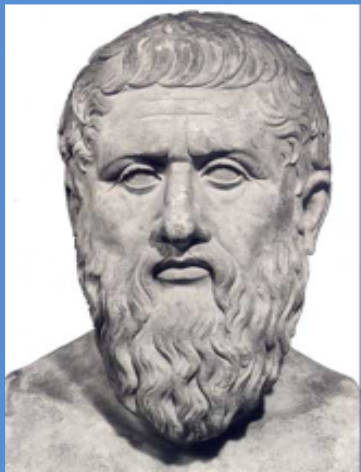
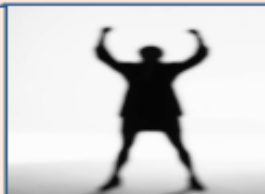
4 Логіко-понятійний аналіз політичних інститутів і політичних процесів. Пов'язаний з іменами Сократа і Платона. Були закладені підвалини *нормативної філософії* і основи класичного підходу до вивчення політики. Головними політологічними творами Платона є трактати «Держава», «Закони», «Політик», «Критій».

Норматив – показник тих чи інших норм, цінностей; те, що «має бути» на противагу тому, «що є».

Платон розробляв проект ідеальної держави, яка не потребує законів, бо верховним законом тут є розум. В цій державі суспільство має поділятися на правителів (філософів), воїнів і виробників (ремісників і землеробів). Аби захистити правителів від будь-яких низьких пристрастей, пов'язаних із володінням власністю, Платон наполягав на ліквідації власності для них, а також індивідуального шлюбу і моногамної сім'ї. Воїни теж не повинні мати власних будинків, землі, запроваджувалася спільність дружин (але жінкам надавалися політичні права), народжуване потомство переходило на виховання до держави.

Інтереси окремої людини мають підпорядковуватися інтересам більшості. «Людина для держави, а не держава для людини» – кредо політичної філософії Платона. Він пропонував фізично знищувати всіх, хто претендуватиме не лише на владу, а й на філософію, виступав за заборону творів мистецтва, які піддають сумніву доцільність його політичної моделі. Виходячи із свого розуміння ідеального суспільного устрою, Платон

пропонує регламентувати всі сторони людського життя: економічні та соціальні відносини, матеріальні умови, дітонародження, виховання, культуру, думки людей.

	<p style="text-align: center;">ПЛАТОН</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Розробляв проект ідеальної держави.▪ “займатися своєю справою і не втручатися в чужих – це і є справедливість”.▪ Суспільство має поділятися на правителів (філософів), воїнів і виробників (ремісників і землеробів). Приналежність до станів визначається не особистими якостями, а походження людей за народженням.▪ «Людина для держави, а не держава для людини».
<p>Негативний тип держави виступає в чотирьох формах: тимократія; олігархія; демократія; тиранія.</p> <p>Ідеальна держава – просвітницька диктатура на чолі з монархом-філософом.</p>	

Видатні вчені ХХ ст. А. Тойнбі і К. Поппер розцінювали ідеальну державу Платона як реакційну утопію тоталітарного напрямку.

Платон одним з перших звернувся до характеристики політичних форм правління державою.

Тимократія – форма правління, при якій державна влада перебуває у привілейованій меншини, що володіє високим майновим цензом. Є однією з форм олігархії.

Олігархія – недемократичний різновид правління, що забезпечує панування вузького кола найбагатших осіб, а також владна еліта, яка репрезентує й очолює олігархічне правління. Розрізняють олігархію аристократичну і фінансову.

Тиранія – спосіб організації влади, що базується на деспотизмі. Термін походить від часів Давньої Греції, де в полісах була відповідна форма державної влади, що встановлювалася насильницьким шляхом, як правило базувалася на одноосібному правлінні.

Демократія – державний режим, стан політичного життя, за якого державна влада здійснюється на основі принципів широкої і реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності органів державної влади.

Демократію (владу народу), він називав головним лихом політики, вважав її владою посередності, яка неминуче призведе до тиранії більшості. Крім того, Платон попереджав, що демократії зазвичай короточасні, і натовп дуже швидко поступається владою на користь тирану.

У політичному вченні Платона можна побачити як витoki тоталітаризму, так і розумні основи громадськості, але сучасна політологія розцінює платонівський проект держави як утопію.

5. Започаткування емпірико-теоретичного підходу до вивчення політичних проблем і оформлення давньої політичної науки як специфічної галузі знань.

Якщо Платон окреслив предметне коло політики, то його учня *Аристотеля не без підстав вважають засновником політичної науки*. Він створив власну світоглядну систему, яка охопила практично всі сфери людського розвитку – філософію, соціологію, логіку, політику. Політичні погляди філософа найповніше втілено в його працях «Політика», «Афінська політія», «Етика» та ін.

Держава за Аристотелем – тип суспільства, що є союзом несхожих особистостей, які об’єднуються для спільного блага, задовольняючи власні потреби через обмін товарів і послуг. При цьому він вважав, що справедливою може бути тільки та держава, де панує закон, а не воля окремих осіб. Саме «закон має бути над усім», він гарант проти насилля і свавілля в суспільстві. Усі політичні форми Аристотель поділяв на правильні й неправильні.

На думку Аристотеля, неправильні форми розвиваються з правильних, коли мета загального блага замінюється приватними цілями

одного, небагатьох або багатьох правителів. Він визначав два можливих

**Правильні
політичні форми (правителі
дбають про загальне благо)**

**Неправильні політичні
форми (правителі дбають
лише про власні інтереси)**

**Монархія
Аристократія
Політія**

**Тиранія
Олігархія
Демократія**

типи ідеального державного устрою – аристократію і політію. При цьому для більшості полісів бажана саме політія, бо вона забезпечує найбільшу стабільність суспільства, тому що в ньому володарюють середні верстви («середній елемент»), а не багаті або бідні. Тільки середні верстви в змозі забезпечити рівновагу сил у політичному житті.

Політичний ідеал Аристотеля орієнтувався не на минуле, а на сучасність і майбутнє. Створений ним категоріальний апарат, в тому числі й у політології, значною мірою зберіг свою цінність і в наш час.

Політія – найкраща форма, що поєднує в собі позитивні риси олігархії та демократії і є певною мірою «золотою серединою» між ними. Для забезпечення стабільності потребує зміцнення середнього класу.

Монархія – форма державного правління, за якої верховна влада зосереджена (повністю, або частково) в руках одноособового глави держави на основі особливих привілеїв або видатних здібностей, які приписуються цій особі. На противагу диктатурі монархія за своєю суттю не є необмеженим пануванням, що базується на силі та свавіллі. Монарх користується владою за власним правом, яке не делеговано йому жодною іншою владою, і по суті є джерелом права, стоїть на чолі законодавчої влади.

6. Поступовий занепад давньогрецької державності під тиском Македонії та Риму.

Основні надбання античної політичної думки:

1. *Феномен полісу*, що пов'язують із широким ужитком усного слова, писаних законів і рівності громадян полісу перед законом.

2. *Ідея республіканської форми правління* – полягала у виборності всіх посад, звітності посадових осіб та обмеженості їхнього перебування при владі.

3. *Принцип договірної походження держави.*

4. *Ідея тахісу* полягає у єдності всіх громадян полісу, які повинні ставити інтереси громади вище за приватні інтереси.

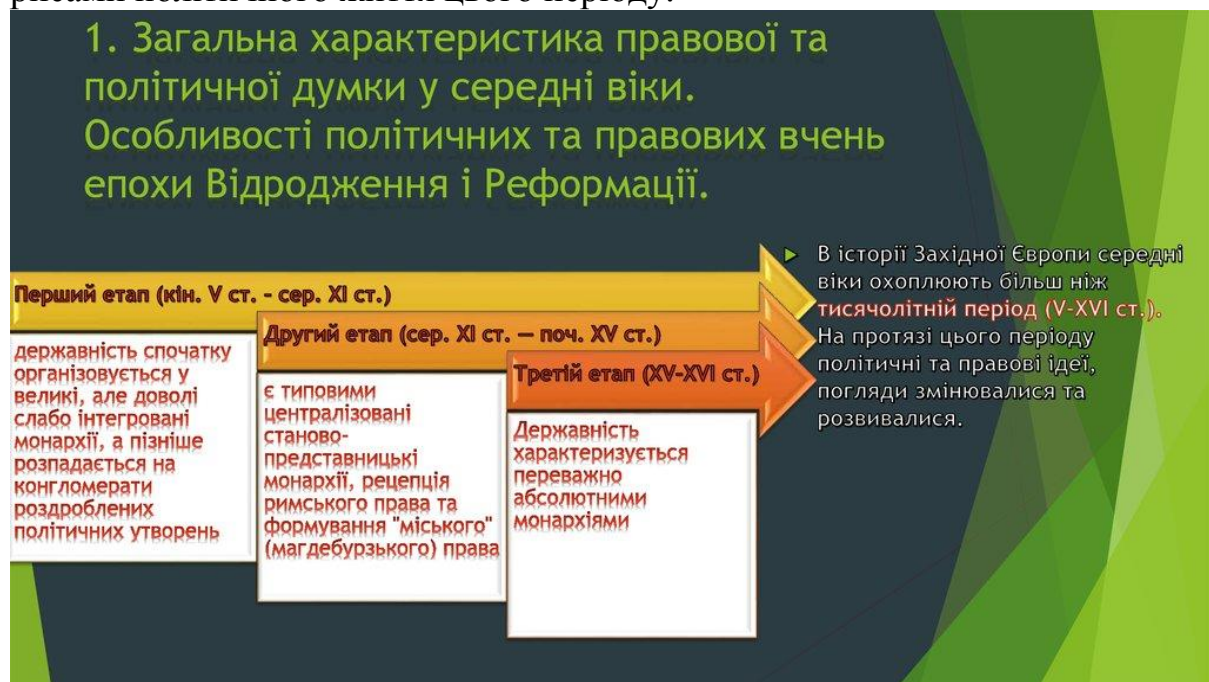
5. *Ідея імперії.*

Політико-правова думка Риму розвивалася на основі інституту сім'ї, а політичне життя відбувалося за законами, що охоронялися від монарха і громади й реалізовувалися під наглядом монарха. У V ст. до н.е. право було поділено на громадянське, державне й приватне.

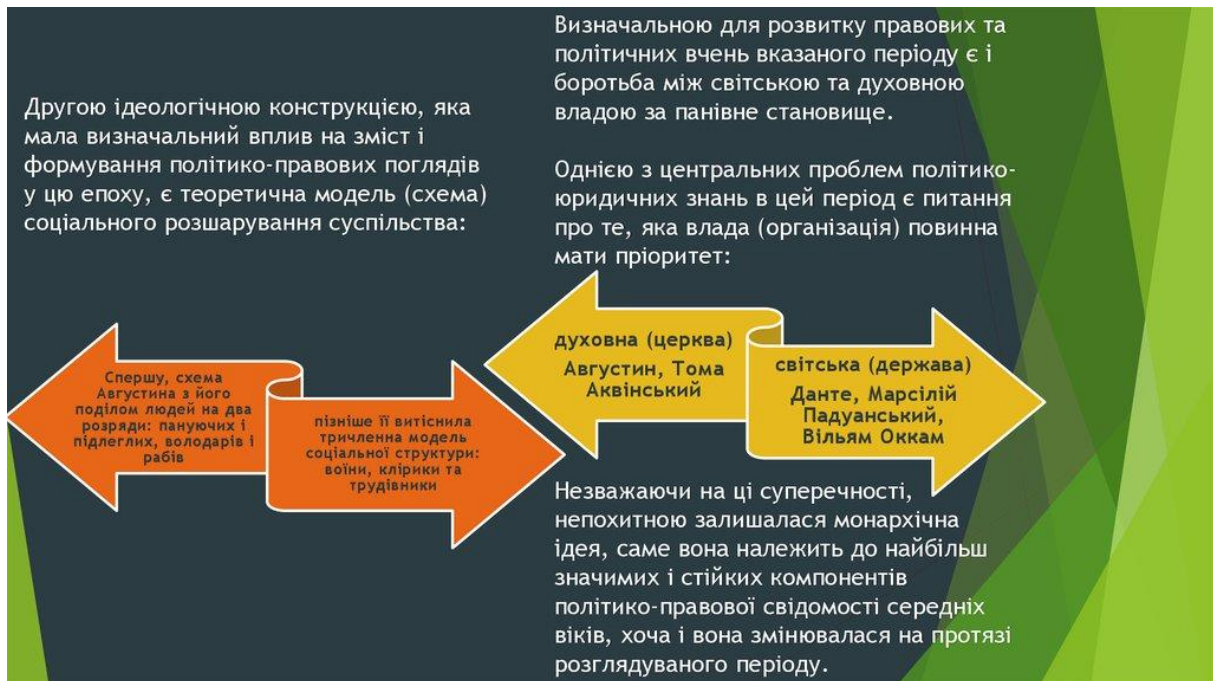
2. Еволюція політичної думки в епоху Середньовіччя й Відродження.

3. Політичні ідеї Нового часу

Антична суспільно-політична думка вплинула на політичні вчення Середньовіччя та Відродження. Панування християнської ідеології, вплив церкви, боротьба між світською і духовною владою були характерними рисами політичного життя цього періоду.

Підґрунтям соціально-політичних уявлень тієї доби була релігійна настанова про те, що земне життя є лише блідим відбитком небесного. Не зважаючи на поділ суспільства на багатих та бідних, релігійні мислителі наполягали на можливості справжнього братерства людей во Христі. Перед Христом, казали вони, втрачають своє значення багатство, освіченість, суспільне становище та привілеї. Гасло рівності перед Богом прикривало фактичну нерівність у суспільстві.

Церква вимагала не тільки повної незалежності в церковних справах, вона також активно втручалася в політику. Вимоги церкви щодо участі в системі державної влади детально і аргументовано викладені в працях авторитетних вчених-теологів Аврелія Августина і Фоми Аквінського. Саме вони вважаються основними творцями *християнської політичної концепції*.

Суспільство має складатися з різних верств: більшість людей мусять займатися фізичною працею, а меншість — розумовою, а також керувати суспільством. В інтересах суспільства кожна людина має безвідмовно виконувати свої обов'язки, які визначені Богом.

Ф. Аквінський визнавав право народу на виступ проти монарха у випадках, коли влада виступає проти Бога та моральних принципів, коли влада перевищує свою компетенцію, або коли правитель починає діяти несправедливо. Але остаточне рішення про долю влади, на думку Ф. Аквінського, залежить від церкви. Влада йде від Бога, а церква є його виразником. Найкращою формою держави він вважав монархію, оскільки одна людина править краще, ніж багато людей. Але таку владу необхідно обмежувати законами і рахуватися з волею народу.

Епоха Відродження (XV–XVI ст.) внесла новий імпульс у розвиток політичної думки. Європа заново відкриває для себе античну спадщину, починає ставити під сумнів доцільність католицької монополії на душі та пояснення світобудови, висуває концепції, що базуються на природному характері людини, її земних потребах і інтересах. На зміну теології, пануванню церкви приходять нові гуманістичні ідеї.

Гуманізм – форма життєвої практики, система мислення людей, світоглядний принцип, які ґрунтуються на переконанні, що людина є

найвищою суспільною цінністю, на впевненості здатності людини до необмеженого розвитку і самореалізації всіх її сутнісних сил, здібностей і талантів.

Це система поглядів, у центрі яких – людина. Соціально-політична думка епохи Відродження на перший план висунула проблему прав і свобод людини, особливо її права на індивідуальність, тобто незалежність, гідність, власну думку, власний спосіб життя. У цей період виникає і набуває свого розвитку *громадянська концепція* політики, а держава розглядається як унікальна незалежна організація, що необхідна для захисту та безпеки людей.

Видатним представником епохи Відродження, що виступив проти панування релігії в житті суспільства, її догматів про божественне походження влади, був *Ніколо Макіавеллі*. В політичних трактатах «Володар» («Державець»), «Історія Флоренції», «Роздуми на першу декаду Тіта Лівія» він сформулював основні положення своєї політичної концепції:

ЕПОХА ВІДРОДЖЕННЯ З XIV ст. до XVIII ст.

- політика має розглядатися як самостійне явище, що не залежить від моралі і релігії;
- держава є вищим проявом людського духу, а служіння державі – змістом, метою і щастям людського життя;
- *першим використав термін «держава»* для визначення політично організованого суспільства.
- Формула «мета виправдовує засоби» отримала назву *макіавеллізму* і стала символом аморальності.
- Відзначаючи заслуги Н. Макіавеллі, політологи вважають його слідом за Аристотелем одним із *засновників політичної науки*.

– у громадян мають бути розвинуті громадянські чесноти, а якщо їх немає, то створити сильну державу можливо за допомогою ідеального монарха, причому для досягнення політичної мети він може використовувати всі засоби, не рахуючись з вимогами моралі;

- відстоюючи пріоритет світської влади, він гостро критикував духовенство, а дворянство закликав знищити зовсім;

- його ідеал державного устрою – сильна, жорстко централізована республіка;

– монарх повинен бути «лисом, щоб бачити гадів, і левом, щоб нищити вовків». Натовп полюбляє переможців.

Подальший розвиток наукового трактування політики пов'язаний з ім'ям *Томаса Гоббса* (1588–1679 рр.) – сучасника англійської буржуазної революції, якого вважають *батьком політології*. Своє політичне вчення він виклав у філософській праці «Про громадянина» та у трактаті «Левіафан».

- **Томас Гоббс** (1588-1679) – видатний англійський філософ, політичний мислитель. Закінчив Оксфордський університет. Стверджував, що всі люди від природи рівні. Перехід від природного стану життя людей до держави пояснював за допомогою «суспільного договору».

Англійський мислитель вважав, що загроза знищення штовхає людей до пошуків миру і вони укладають суспільний договір про утворення держави, який визначає розмежування прав та обов'язків. Жертвуючи своєю свободою, вони здобувають захист з боку суверена – держави. Саму державу Т. Гоббс порівнює то зі штучною людиною, то з витвореним Богом, то Левіафаном, біблейським персонажем, що є величезним морським чудовиськом. Тільки навіюючи страх своїм підданам, держава здатна припинити постійну війну людей. Уклавши договір, люди вже не мають права від нього відмовитися, не мають права опиратися діям суверена. А суверен мусить керуватися тезою: «благо народу – вищий закон». Лише в тому випадку, якщо влада не здатна гарантувати самозбереження підданам, вона перестає бути законною. Будучи прибічником абсолютної монархії, Т. Гоббс наполягав на неподільному характері державної влади і був супротивником принципу поділу влади.

Концепція суспільного договору була також центром побудов відомого філософа, економіста, політичного діяча **Джона Локка** (1632–1764 рр.), якого вважають *автором соціально-політичної концепції лібералізму і поняття «громадянське суспільство»*. Дж. Локка називають батьком лібералізму. Саме його уявлення про природні права людини лягло в основу формування ліберальної ідеології і *концепції відокремлення влади від держави*.

Лібералізм – політична ідеологія, яка містить у собі установу на забезпечення свободи особистості та інших громадянських, політичних прав індивіда та обмеження сфери діяльності держави.

Джон Локк дав інше трактування природному стану і відносинам людей з державною владою після підписання договору. В основі політичної філософії Локка лежить ідея власності. Власність визначається як те, чим людина виділилася з природи, чого досягла своєю працею. На основі суспільного договору засновується держава для збереження власності й вирішення зв'язаних з нею проблем. Проте для того, щоб власність не залежала тільки від волі властей, люди створюють закони та законодавство. Локк *сформулював один з принципів лібералізму* – принцип законності: жодна людина, що живе в суспільстві, не може претендувати на те, щоб для неї було зроблено виняток із закону цього суспільства. Для стримування беззаконня Локк пропонує систему противаг – *поділ влади на законодавчу, виконавчу та федеративну (союзну)*. Народ має право відібрати владу у правителів, які порушують його природні права. Тобто народ має право здійснити революцію, яка встановить нову владу, але не ліквідує державу.

Епоха Просвітництва. Період утвердження капіталізму в країнах Західної Європи XVII – XVIII ст.	
Дж. Локк Ж. Руссо Вольтер Ш. Монтеск'є Т. Гобс Ф. Бекон Гельвецій та ін.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Розвиток ідеї про громадянське суспільство ▪ Метою держави є збереження свободи і власності, набутої за допомогою праці ▪ Люди самі можуть змінити існуючий лад ▪ Боротися за громадянські права та рівність людей ▪ Поділ державної влади
	

Суттєвий розвиток політичні ідеї набули у працях мислителів французької Просвіти, одним з яких був *Шарль-Луї де Монтеск'є* (1689–1755 рр.).

У своїх працях він наголошує, що головне завдання держави – забезпечити людині політичні свободи (можливості робити все, дозволене законами, і не робити того, що законами заборонено, бо тоді такої свободи не буде ні для кого) і громадянські свободи (громадська безпека, гуманне кримінальне законодавство, недопущення зловживань, дотримання правил судочинства).

Таке забезпечення можливе лише за умови розподілу гілок влади на законодавчу, виконавчу і судову. Головне при цьому, щоб вони були

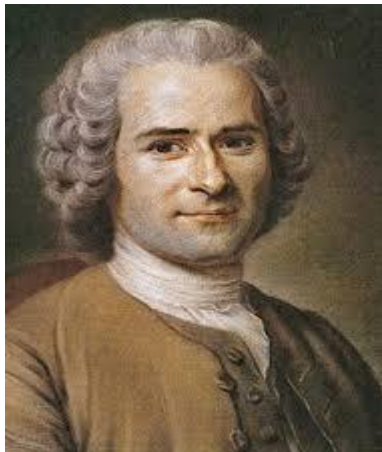
незалежні одна від одної. Найпослідовнішим втіленням цих принципів Монтеस्क'є називав державний устрій Англії.

ШАРЛЬ МОНТЕСК'Є

- ❑ Теоретик конституційної монархії;
- ❑ Розвинув теорію про поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- ❑ Ідеальний лад – такий, що забезпечує особисту свободу громадян;
- ❑ Коли правителі зловживають владою, то народ має право на її повалення;
- ❑ Історичний процес не можна тлумачити лише божим промислом.

Монтеस्क'є при цьому виокремлює три справедливі (правильні) форми держави – демократію, аристократію і монархію та одну несправедливу – деспотію. Малим державам він радив об'єднуватися у федеративні утворення, де можна буде використати переваги малих і великих країн.

Найбільш відомим представником *радикального, революційно-демократичного* напрямку в рамках соціальної концепції політики був *Жан-Жак Руссо* (1712–1778 рр.) – французький філософ, просвітник, громадський діяч, письменник. Його найвідоміші праці – «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» та «Роздуми про походження й основні нерівності між людьми». Ядром його політичної програми є *ідея народного суверенітету* як основний принцип *республіканського ладу*.

Як стверджував Ж.-Ж. Руссо, внаслідок появи приватної власності, розшарування на багатих і бідних та в результаті змови багатих виникла держава для насильницького увічнення рабства й нерівності. Сила почала перетворюватись на право, покора – на обов'язок, природна рівність – на рівність у безправ'ї, рівність у рабстві.

Тріаду в ліберальній схемі «особистість – суспільство – держава» Руссо виставляє в іншій послідовності: «суспільство – держава –

особистість», заперечуючи самостійну роль особистості і підпорядковуючи її інтересам суспільства.

Перемога буржуазних революцій в Європі і Північній Америці викликала відповідну реакцію з боку феодально-аристократичних верств та їх ідеологів. Їх політичні концепції являли собою принципово іншу течію політичної думки XVIII – XIX ст. – *консерватизм*.

Консерватизм – виник як реакція феодально-аристократичної еліти на Французьку буржуазну революцію кінця XVIII ст. Прихильники консерватизму виступали за пріоритет наступності перед новаціями, визнання непорушності природного порядку, моральних принципів, що лежать в основі релігії, сім'ї і власності.

Британського політичного теоретика і діючого політика (кельта за походженням) *Едмунда Берка* (1729–1797 рр.), який був протягом 30 років одним із керівників парламентської опозиції офіційному режиму англійського короля Георга III, справедливо вважають *одним із засновників консервативної політичної думки*. Його працю «Роздуми про революцію у Франції» і досі вважається Біблією консерватизму, а деякі висловлювання стали афоризмами. «Ті, кому є на що сподіватися і не має що втратити – найнебезпечніші люди в світі». «Для перемоги зла необхідна тільки одна умова – щоб хороші люди сиділи склавши руки».

Берк ставився до революції суто негативно і наголошував на необхідності поступовості й обережності в політичній діяльності. Для нього держава та суспільство – не винахід людського розуму, а результат природної еволюції. Основна мета держави – охороняти порядок і закон.

У XIX ст. Англія – батьківщина європейського лібералізму – дала світу багатьох гідних його представників, зокрема:

- *І. Бентам* (1748-1832) – один із видатних теоретиків моралі і права, представник утилітаризму. Держава не повинна втручатися в економічні процеси, стримувати економічну діяльність громадян. «Загального блага», вважав Бентам, можна досягти за умов представницької демократії, в якій законодавча влада є вищою владою, вона контролює уряд та інші виконавчі органи і, в свою чергу, звітує перед своїми виборцями.

Утилітаризм - соціально-філософське і політико-економічне вчення, згідно з яким благо для всіх або багатьох членів суспільства досягається за умови наявності у кожної окремо взятої людини бажання і прагнення до якомога більшої користі для самої себе.

- *Д. С Міль* (1806-1832) – яскравий представник класичного лібералізму.
- *Б. Констан* (1767-1830), якого вважають духовником лібералізму на європейському континенті.

- А. де Токвіль (1805-1859) – видатний теоретик демократії й одночасно послідовний ліберал. Головна його праця «Демократія в Америці».
- І. Кант (1724-1804) – відстоював ідею автономії кожної особистості, абсолютну цінність кожної людини і неприпустимість її перетворення в знаряддя чийось цілей. Він заклав філософську основу *теорії правової держави*. Згідно з ученням Канта, держава – це поєднання множинності людей, що підпорядковуються праву. Але сама влада повинна бути обмежена правом, інакше вона ризикує перерости в свавілля і тиранію. Ідея обов'язковості права в ученні Канта поєднується з ідеєю народного суверенітету.
- Особливе місце в історії світової політичної думки належить *Георгу Вільгельму Фрідріху Гегелю* (1770–1831 рр.). Дуже велике значення для політології має розробка Гегелем проблем громадянського суспільства й держави. Німецький мислитель був одним із перших, хто чітко розмежував ці поняття. Громадянське суспільство, за Гегелем, – це суспільство власників, що поділяються на стани. У ньому всі рівні юридично, за національністю, віросповіданням, але не рівні від природи, у соціальних взаєминах, у настроях, думках, обдарованнях, знаннях тощо. Він відкидав кантівську ідею «вічного миру», бо він «розбещує націю», виправдовував війни, завдяки яким, на його думку, вирішують «суперечності суверенітету», охороняють нації від «застою та загнивання». На цій підставі його вважають теоретиком німецької національної державності, апологетом пруського шовінізму, предтечею тоталітарних режимів ХХ ст., критикують за зверхнє ставлення до «нижчих народів» («позаісторична людність» – народи, які не утворили власної держави), у т.ч. слов'ян, тощо

Поряд з політичними ідеями, які обґрунтовують виникнення та утвердження капіталістичних відносин (лібералізм) або відстоюють старі суспільні порядки (консерватизм), у XVI–XVIII ст. у Західній Європі розвивався напрямок суспільно-політичної думки, представники якого у своїх працях повністю заперечували як старий (феодальний) так і новий (буржуазний) соціально-політичний лад, виступаючи захисниками інтересів пригнічених народних низів.

У таких творах обґрунтовувалася необхідність принципово нового суспільного порядку, який базувався на рівності усіх членів суспільства, колективній власності, обов'язковій праці та суспільному самоврядуванні. Цей суспільний устрій отримав назву *утопічного соціалізму*. Його найвідомішими представниками є англієць *Томас Мор* (1478–1535 рр.), італієць *Томмазо Кампанела* (1568–1639 рр.), французи *Жан Мельє* (1664–1729 рр.), *Анрі де Сен-Сімон* (1760–1825 рр.), *Шарль Фур'є* (1772–1837 рр.) та англієць *Роберт Оуен* (1771–1858 рр.).

Утопічний соціалізм – учення про суспільний лад, що живе за утопічними принципами, тобто такими, що їх не можна втілити в дійсності. Утопічний

соціалізм малює картину бажаного бездоганного суспільства, але не вказує шляхів його побудови, виходячи з наявних суспільних умов. Цей термін вперше застосували К. Маркс і Ф. Енгельс відносно ненаукових соціалістичних теорій, якими вони протиставляли свій науковий соціалізм.

Ідеї Канта і Гегеля мали значний вплив на К. Маркса і Ф. Енгельса – німецьких політичних діячів, засновників марксизму.

Основними ідеями марксизму у сфері політології є:

- істинне народовладдя можливе тільки за умови подолання приватної власності на засоби виробництва, їх усупільнення;
- досягнення в суспільстві цілковитої соціальної справедливості;
- визначальними в політичному розвитку суспільства є матеріальне виробництво, стан продуктивних сил і виробничих відносин, взаємодія базису і надбудови;
- головною умовою перемоги революції є диктатура пролетаріату;
- авангардом робітничого класу має бути комуністична партія;
- держава – механізм економічно наймогутнішого класу
- право – зведена в закон воля панівного класу;
- комуністична соціально-економічна формація складається з двох фаз – соціалізму та комунізму;
- в комуністичному суспільстві не буде приватної власності, експлуатації людини людиною, держава і право поступово відінуть, поступившись громадянському управлінню не людьми, а речами й виробничими процесами;
- на найвищій фазі комуністичної формації людство здійснить стрибок із царства необхідності до царства справжньої свободи, де вільний розвиток кожного стане передумовою вільного розвитку всіх.

Значний вклад в розвиток політичної науки внесли мислителі XIX–XX ст., коли швидким темпами розвивалося індустріальне суспільство, активно діяли масові політичні партії, розвивалися ЗМІ. Водночас це період великих потрясінь – революцій і війн, утвердження тоталітарних режимів, боротьби народів за звільнення від колоніальної залежності, побудови громадянського суспільства.

Таблиця 2.1

Політичні мислителі XX сторіччя

Макс Вебер	<p>Видатний німецький соціолог і історик. Заслугою Вебера є розробка таких тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> – теорія легітимності політичної влади; – теорія раціональної бюрократії в сучасному суспільстві; – теорії «плебісцитарної» демократії; – концепції аналізу сучасного капіталізму як втілення принципу раціональності
------------	--

Г. Моска	Увійшов в історію політичної науки як фундатор <i>теорії еліт</i>
В. Паретто	Незалежно від Г. Моски розробляв теорію еліт, акцентуючи увагу на циркуляції або кругообігу еліт
Р. Михельс	Німецький політолог, який на прикладі дослідження німецької соціал-демократії відкрив «залізний закон олігархії»
Американська чикагська школа	Біхевіористичний (поведінковий) метод дослідження політичних процесів
А. Бентли	Теорія зацікавлених груп
Г. Лассуэл	Розробка типології політичних особистостей, визначення типів політиків
И. Шумпетен	Теорія плюралістичної (конкурентної) демократії
Т. Веблен	Концепція технократії
Т. Белл	Концепція постіндустріального суспільства
Д. Істон,	Теорія «політичної системи»
Г. Алмонд, С. Верба	Емпіричне дослідження політичної культури
А. Тоффлер	Американський футуролог (наука, як розробляє майбутнє людства, перспективи розвитку різних соціально-політичних процесів), який надав характеристику постіндустріального та інформаційного суспільств
Р. Дарендорф	Проаналізував сучасне суспільство з позиції теорії конфліктів.
К. Поппер	Теорія тоталітаризму
С. Хантінгтон	Парадигма «хвиль демократії»
Д. Белл, Д. Хелд	Вивчення явища глобалізації
	Компаративістика – (від лат. comparatio – порівнюю) загальна назва сукупності порівняльних методів в різних галузях гуманітарних знань. Порівняльна політологія займається вивченням політики шляхом порівняння та співставлення однотипних політичних явищ в різних політичних системах. У першу чергу це – політичні процеси, політичні відношення, політичні інститути, політичні режими, політична культура, політичні партії, рухи тощо

Отже, підбиваючи підсумки розгляду політологічних концепцій Новітнього часу (далеко не всіх), слід зауважити, що вони характеризуються плюралізмом різноманітних течій, напрямків, шкіл,

політичних теорій. Кожна змістовна політологічна концепція у сьогоденні світі має право на існування. Різноманітні політологічні концепції стають основою політичних платформ, дій партій та громадських рухів, перетворюючись у загально визнані орієнтири політичних кіл суспільства.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Яку роль в історії політичної думки відіграло вчення Конфуція?
2. Поясніть чим обумовлена різниця в розумінні природи держави у античних філософів і в школі легістів Китаю.
3. Чим відрізняються погляди Платона і Аристотеля на функції держави і що їх об'єднує?
4. Чому згідно Аристотелю людину можна вважати політичною істотою?
5. Поясніть вислів Платона про те, що «політика – це мистецтво жити разом».
6. Кому із мислителів належить даний вислів: «Доля спрямовує того, хто її приймає, і тягне того, хто їй опирається»? В чому суть висловлювання?
7. У чому полягає суть політичних учень епохи Середньовіччя?
8. Які заслуги перед політичною наукою роблять Н. Макіавеллі видатним вченим?
9. Виділіть основні постулати теорії суспільного договору Ж.-Ж. Руссо.
10. Яким формам правління, за Монтеस्क'є, відповідають наступні принципи: «честь», «політична добродетель», «страх»?
11. У чому формальна різниця у підходах Д. Локка і Ш. Л. Монтеस्क'є до теорії розподілу влади?
12. У чому суть ідей про державу і право Е. Канта і Г. Гегеля?
13. Що об'єднує і чим відрізняються погляди Т. Гоббса і Д. Локка на державу?
14. Яке значення мала теорія Г. Гегеля у політичному та інтелектуальному кліматі громадської думки Європи ХІХ ст.?
15. У чому суть основних політичних ідей марксизму? Які положення політичної теорії К. Маркса втратили свою актуальність, а які раціонально використовуються в сучасних умовах?

Література: основна [1– 4], додаткова [5; 8–19].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Кому із мислителів належать слова «Держава – це велика сім'я»?
2. Під якою назвою більше відома праця Т. Гоббса «Матерія, форма і влада держави церковної і світської»?
3. Сутність якого принципу виражає даний вислів? «Правитель завжди буде правителем, слуга – слугою, батько-батьком, а син – сином»:
4. Хто із мислителів є автором концепції ідеальної держави?
5. Хто був автором концепції суспільного договору?
6. Кого вважають засновником світської політичної науки?
7. Філософ, який вважав аристократичну Спарту ідеальною державою:
8. Хто з мислителів відокремив політику від моралі, запропонував ціннісно-нейтральне, раціоналістичне її трактування?
9. Основоположником лібералізму вважається:
10. «Людина для держави, а не держава для людини» – кредо політичної філософії...
11. Ядром політичної програми Ж.-Ж. Руссо є ідея:
12. Хто з мислителів одним з перших розмежував категорії «громадянське суспільство» і «правова держава»?
13. Автором якої теорії вважають Ж. Бодена?
14. Який представник утопічного соціалізму у своїй книзі «Утопія» втілює мрії про справедливий суспільний лад, вільний від приватної власності й експлуатації?
15. Згідно з якою теорією люди від народження володіють такими природними правами, як право на життя, право бути вільними у переконаннях і діях, бути рівними перед законом, володіти і розпоряджатися власністю, мати гарантії від сваволі влади тощо?

ТЕМА 3. СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

*Я вірю в Бога і знаю – Господь
не даремно створив Україну, і я
служитиму їй до скону*

В. Липинський

1. Соціально-політична думка в період Київської Русі

Найдавнішими історичними джерелами про зародження та становлення Київської Русі вважаються «Велесова книга» та «Аскольдів літопис». Обидва твори відображають події другої половини першого тисячоліття нашої ери, віддзеркалюючи їхню передісторію в причинах і наслідках.

«Велесова книга» викладає історію східних слов'ян (що мають назву «русичі») від міфологічних прабатьків до варяга Ерека (деякі дослідники ототожнюють із Рюриком).

«Літопис Аскольда» – писемна пам'ятка про часи правління київського князя Аскольда (860–882).

IX–X ст. відбувся процес об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва і формування Київської Русі як держави феодального типу. Виникають нові політико-правові концепції які покликані були забезпечити формування ранньофеодальної держави в сім'ї європейських народів.

Першим у вітчизняній історії політичним трактатом, який дійшов до наших часів є «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, в

якому зроблено спробу обґрунтувати ідеї об'єднання удільних князівств навколо престолу Великого київського князя (концепція «князівського одновладдя»). Через теологічне тлумачення автор намагається знайти шляхи розв'язання найсуттєвіших проблем: походження держави; виникнення правлячої династії; єдності й суверенності політичної влади; організації найдодільніших форм правління; законність і реалізацію найвищих владних повноважень; взаємини між церквою та державою; формування та обґрунтування юридичної термінології.

Суспільно-політичними ідеями пройняті стародавні літописи «Повісті минулих літ» літописця Нестора. Автор формулює концепцію «богоугодного володаря» і відстоює ідею духовного керівництва над світською владою, необхідність об'єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу, а також ідею божественної природи влади.

Видатною пам'яткою політичної думки княжих часів є праця Володимира Мономаха «Повчання дітям».

Надзвичайну вагу мала поява «Руської правди» («правда» означає закон) – перше вітчизняне зведення законів, яке слугувало становленню й дотриманню відповідного ладу в суспільстві.

Важливе значення в розвитку державно-політичної думки Київської Русі мало «Слово о полку Ігореві». Провідною в ньому була ідея політичного об'єднання руських земель і припинення князівських міжусобиць.

2. Політичні ідеї епохи Козаччини та Гетьманської держави

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ЕПОХИ КОЗАЧЧИНИ ТА ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

- Руйнація української державності та територіальне розчленування України істотно вплинули на стан і зміст політичної свідомості народу.
- На межі XVI – XVII ст. в Україні сформувалися три соціальні сили, а відповідно, й ідеології, що зумовило різний ступінь їх національної свідомості, патріотизму й дбання про «спільне благо» свого народу.

Православна церква, яка раніше нероздільно панувала на українських землях, втратила свою монополію. Відтоді там діяли і боролися за сферу впливу не лише православ'я і католицизм, а й багато протестантських течій.

**Монархічна
концепція влади**
С. Оріховський
Ф. Прокопович
П. Могила

**Концепція
козацької держави**
Б. Хмельницький
П. Орлик

**Демократичний
напрямок**
Г. Сковорода
Я. Козельський

Найбільш розповсюдженою була *монархічна концепція влади*. Монарх, який стоїть на вершині соціальної піраміди, є не лише єдиним джерелом влади, але й єдиним джерелом справедливості. Одним із перших концепцію «піраміди влади» виклав *С. Оріховський* (гуманіст польського та українського походження). Він обстоював ідеї природного права людей (право власності, рівних можливостей, дотримання договорів, право на життя, мир, злагоду в суспільстві, право на справедливість, шлюб.), незалежності суду, справедливого розподілу посад, виступав проти божественного походження влади і держави, проти підкорення світської влади духовній.

Особливе місце в українській політичній думці посідає *полемічна література* як жанр політичної ідеології.

Одним з найяскравіших представників цього напрямку літературно-політичної творчості став *І. Вишенський* (1550–1620 рр.). Він закликав до боротьби з тиранією, пропагував природну рівність людей, колективізм; бачив головне призначення влади, яка належить Богові, а не царям, у ствердженні законності та справедливості.

Збагачували богословську політичну думку XVI–XVII ст. численні *православні братства і братські школи*, які до того ж дали практичні зразки організації громад на засадах рівності, свободи і братерства. Згодом з них постали колегії, академії, тобто центри розвитку національної культури, освіти і науки.

Великий внесок у розвиток політичної думки в Україні XVII–XVIII ст. зробили вчені *Києво-Могилянської Академії*. Вже у трактатах *П. Могили* (1597–1647 рр.) – засновника Академії – є підходи до концепції власної української державності, незалежності від Польщі та від Росії. У питаннях політичного устрою П. Могила дотримувався ідей про ідеального монарха, «*філософа на троні*», який сприяє просвіті, турбується про добробут громадян, поліпшує закони і має добрі відносини з сусідніми державами.

Феофан Прокопович, один із ректорів Академії, навчався в Києві і Римі. Вперше в умовах російської держави *розробив концепцію освіченого*

абсолютизму, базуючись на теорії природного права й суспільного договору.

Широку програму становлення української державності мав гетьман *Б. Хмельницький*. Зборівська угода 1649 р. Війська Запорозького з польським королем заклала фундамент української автономії у складі польської держави. Україну визнали як окреме державне утворення. Найвища влада в Гетьманській державі поєднувала риси монархії (гетьман), аристократії (рада старійшин) і демократії (генеральна старшина).

Визначною пам'яткою української політичної думки козацько-гетьманської доби є договір між гетьманом України *П. Орликом* і Військом Запорозьким – «Конституція прав і свобод Запорозького Війська». У преамбулі викладено нове на той час бачення українського етногенезу та державотворення, доводив, що українська державна історія та українське православ'я давніші від російських. Щодо форми правління української держави то окремі вчені визначають її як стану виборну гетьманську монархію парламентського типу, проте зміст документу дає підстави говорити про республіку.

Українське національне відродження продовжувалось у XVIII ст. Особливе місце в духовному житті цього періоду належить *Г. Сковороді* (1722–1794 рр.), який викладав свої соціально-політичні погляди у філософських творах, перекладах, численних поезіях, особливо у збірнику «Сад Божественних пісень». Центральною у творчості Сковороди є *проблема людини, її природа, щастя, самопізнання, рівність і свобода*. Свій соціальний ідеал він бачив у суспільстві, формою правління якого буде республіка, заснована на справедливості, рівності, дружбі, де кожна людина зможе трудитися і приносити користь собі і суспільству.

До *демократичного напрямку* суспільно-політичної думки належав також філософ і просвітитель *Я. Козельський*. Він одним з перших відійшов від ідеї «просвіченого абсолютизму», теоретично обґрунтував право пригночених на революційний опір. Ідеал Козельського – суспільство рівних трудівників, у якому кожна людина має рівне з усіма іншими людьми право на власність.

3. Національне відродження і розвиток української політичної думки в XIX – початку XX ст.

Новітній етап розвитку української політичної думки пов'язаний з лібералізацією суспільних відносин і підняттям могутньої хвилі українського національного відродження на початку XIX ст. Українська політична думка розвивалась в загальному річищі політичних учень. Особливу увагу українські вчені приділяли проблемі децентралізації державних структур, розвитку регіонального і національного самоврядування.

У 40-і роки XIX ст. українська романтична література та ідеологія поступово занепали, центром романтичного руху став Київ. У 1845 р. тут виникло угруповання, що стало основою *Кирило-Мефодіївського братства*, яке синтезувало ідеї романтизму й народності.

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО

- Своїм завданням члени товариства вважали побудову слов'янської спілки християнських республік, знищення кріпацтва та абсолютної царської влади в Російській імперії.
- Помірковано-ліберальна течія - схилилися до реформ і м'яких, еволюційних методів розвитку.
- Радикальна - висловлювалися за революційний переворот і встановлення республіки.

Продовжували досліджувати політичну історію України такі визначні вчені та громадські діячі як В. Антонович і М. Драгоманов.

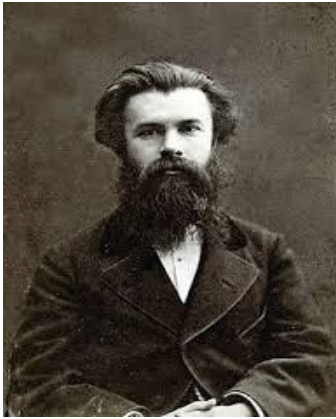

В. Антонович – український історик, археолог, археограф, етнограф, член-кореспондент Російської академії наук з 1901 р., організатор і ідейний натхненник громадського руху, гуртку хлопоманів. Був першим із науковців, який назвав Київську Русь українською державою, а також виявився палким прихильником концепцій демократизму, автономізму і федералізму.

Народник і демократ, він вважав провідною рисою українського народу нелюбов до державного життя і протиставляв життя вільної творчої спілки державі з її регламентацією і апаратом. Учений підкреслював, що росіяни розвинули у своєму історичному типі принцип авторитету і монархічної влади, поляки – принцип аристократизму, а українці – громадської правди і рівності.

Одним із засновників української політології є *М. Драгоманов*. Він прагнув здійснити політичні реформи всієї Росії на засадах свободи і децентралізації. Самоврядування є основою руху до повної

справедливості, до соціалізму. Не заперечуючи революційних методів боротьби, М. Драгоманов надавав перевагу еволюційному розвитку суспільства.

М. Драгоманов – відомий український політичний мислитель, громадсько-політичний діяч. Вважається «батьком української політології». Він вперше в світовій практиці обґрунтував небезпеку унітарних держав і виступив за автономно-федеративний устрій держави, на основі якого можуть бути вирішені соціально-економічні, державно-політичні і національні проблеми.

Основою федеративної держави Драгоманов визначав обласну автономію місцевого самоврядування, що вирішують усі внутрішні справи в межах своєї території. Людську особистість він вважав найвищою цінністю й основою будь-якого соціального порядку. Проте це можливо лише за умови об'єднання людей в асоціації («громади»), що самі будуть управляти собою.

Послідовником *гуманістичних ідей* М. Драгоманова був український вчений, теоретик права, політичний мислитель *Б. Кістяківський* (1868–1920 рр.), який сформулював основні ідеї і принципи вчення про правову державу. За його визначенням, держава – це об'єднання багатьох людей, що підкорюються правовим законам.

Прогресивна політична думка в Україні 80-90-х рр. XIX ст. активно шукала передову теорію, намагалася об'єднати боротьбу за соціально-економічне й політичне звільнення з-під тиску австрійської монархії та російського політичного режиму. *Демократи* С. Подолинський (1850–1891 рр.), О. Терлецький (1850–1902 рр.), М. Павлик (1853–1915 рр.), І. Франко (1856–1916 рр.), Леся Українка (1871–1913 рр.) своїм політичним *ідеалом* вважали *соціалістичну республіку*. Тому національне та соціальне визволення українського народу вони пов'язували з революцією, яка призведе до створення суспільства без експлуатації та суспільної нерівності усіх народів Росії.

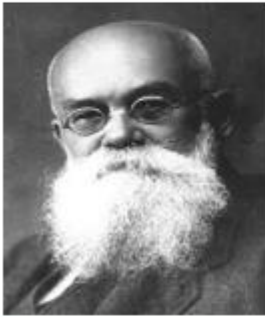
4. Основні напрями в розвитку української політичної думки: соціалізм, консерватизм і націоналізм

Основними напрямками в розвитку української політичної думки кінця XIX – початку XX ст. були *соціалізм, консерватизм і націоналізм*.

Найвідоміші представники *соціалістичного напрямку* політичної думки України – М. Грушевський і В. Винниченко.

Михайло Грушевський (1866–1934 рр.) - автор майже двох тисяч книг, статей, фундатор цілої наукової школи. Центральним напрямом його політологічних досліджень була проблема національного самовизначення. Розвиваючи ідеї Драгоманова про децентралізацію держави на основі національно і регіональної автономії, Грушевський визначив федеративний устрій держави як найбільше прийнятне для багатонаціональної держави. Така держава повинна складатися з націоналнотериторіальних утворень, що мають широкі права на місцеве самоврядування.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ НАПРЯМОК

Грушевський був федералістом. Він сподівався на чесну і справедливу державну федерацію з Росією і тільки сувора політична дійсність переконала його в необхідності проголошення повного суверенітету.

Винниченко запропонував свій варіант створення соціалізму, який він назвав «колектократією». Суть його полягає в поєднанні еволюційного й революційного шляхів переходу до соціалізму.

Видатним представником *соціалістичного світогляду* в українській політичній думці був письменник і політичний діяч, член та заступник голови Центральної Ради, перший голова Генерального Секретаріату уряду України, Голова Директорії *В. Винниченко* (1880–1951 рр.). Упродовж життя Винниченко залишався соціалістом, однак негативно ставився до соціалізму в радянсько-більшовицькому варіанті. Він вважав, що соціалізм можна побудувати лише поступово, еволюційно, реформами.

Колектократія – система всебічної (духовної, правової, фізичної й матеріальної, внутрішньої) гармонії між людьми планети.

Соціалізм – це кооперація. Не націоналізація, а соціалізація, або колектократизація – організація промислових, сільськогосподарських, торговельних, фінансових та інших кооперативів – приведе до соціалізму. Ідеал української демократії В. Винниченко вбачав у «федерації російської республіки й участі у ній України як рівного з іншими державного тіла».

Найвпливовішим представником українського консерватизму вважається *В. Липинський* (1882–1931 рр.) випускник філософського факультету Ягелонського університету в Кракові (1905) і Вищої школи політичних наук у Женеві (1906), один з організаторів Української демократично-хліборобської партії (1917), посол гетьмана Скоропадського та УНР у Відні (1918–1919).

КОНСЕРВАТИВНИЙ НАПРЯМОК

- **В. Липинський** став одним із засновників консервативного напрямку української політології і *творцем концепції «трудової монархії»*.
- «...ніхто не збудує державу, коли самі не збудуємо, і ніхто за нас не зробить нації, коли ми самі нацією не хочемо бути».

- **С. Томашівський**. Він вважав Галичину центром об'єднання українських земель, важливу роль відводив уніатській церкві. Усі свої політичні концепції вчений будував на підставі трьох основних критеріїв: земля, нація, державна.

В. Кучабський. Будучи прихильником українського монархізму, вчений досліджував роль провідної верстви (еліти) в державному будівництві.

Він вважав, що парламентаризм характерний для буржуазної демократії і не підходить до хліборобського класу та загалом до такої хліборобської країни як Україна. Крім того, Липинський підкреслював, що жодна нація не розпочала і не може розпочати свого існування від демократії і що демократичні нації можуть існувати тільки там, де була чи є своя власна національна держава, або там, де вже були і правили свої власні аристократії. Отже українська держава, на думку вченого, повинна бути спадкоємною монархією, яку б очолював гетьман і в якій би була міцна централізована влада, здатна організувати націю на захист власних інтересів.

Важливою у концепції В. Липинського є теза про те, що державу можна збудувати лише за ініціативою провідної верстви нації – аристократії; саме вона здатна повести за собою пасивну більшість.

Основні напрямки політичної думки України 20-30 рр. ХХ ст.

Представники концепції	Базові характеристики консервативного напрямку				
	Форма державного правління	Національна ідея	Політична ідея	Ставлення до власності	Ієрархія цінностей
В. Липинський	Класократія у формі історичного гетьманату	Територіальний патріотизм, що базується на релігійному ґрунті	Хліборобський клас	Недоторканість приватної власності як основи господарювання	Держава – нація - суспільство
С. Томашівський	Правова клерикальна монархія, об'єднання монархії і греко-католицької церкви	Територіальний патріотизм на етнічних засадах греко-католицької церкви	Аристократія, що опирається на греко-католицьку церкву		
В. Кучабський	Мілітарна монархія	Ідея українського П'ємонту	Військова аристократія		

Ідею незалежної української державності обґрунтовували ідеологи *націоналістичного* напрямку. Предтечою та ідейною основою українського націоналізму стала праця М. Міхновського «Самостійна Україна». Він

НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ НАПРЯМ

- **М. Міхновський**
«Самостійна Україна»
 - «Одна, *єдина, нероздільна, вільна й самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ*».
 - «Україна - для українців».
- **Д. Донцов** зміст своєї концепції *«чистого» або «інтегрального націоналізму»* виклав у праці «Націоналізм».
 - влада має належати не натовпу, а невеликій структурі, що стоїть над ним, - партії «орденського типу». Охлократична еліта експлуатує пасивність, слабкість і неорганізованість мас і править ними, застосовуючи силу.

вважав, що необмежена свобода всебічного духовного розвитку людини та її найкращого матеріального благополуччя можлива у «державі одноплемінного національного змісту», що кожна нація прагне самовиявлення у

формі незалежної самостійної держави, а «найпишніший розквіт індивідуальності можливий лише в державі, для якої плекання індивідуальностей є метою, – тоді стане зовсім зрозумілим, що державна самостійність – це головна умова існування нації, а державна незалежність – це національний ідеал у ділянці міжнародник відносин».

Теоретиком українського націоналізму був український публіцист і громадський діяч *Д. Донцов* (1883–1973 рр.). Його концепція стала настільною книгою членів ОУН. Ідейно-теоретичними засадами інтегрального націоналізму були філософський волюнтаризм, політичний і соціальний ієрархізм, ідеї «правлячої касті», «ініціативної меншості» та «творчого насильства». *Д. Донцов* рішуче виступав проти найменших проявів москвофільства в Україні, не сприймав ні соціалізму, ні демократії. Радянський уряд вніс *Д. Донцова* до списку «міжнародних військових злочинців».

Базові характеристики інтегрального націоналізму	Представники концепції
Форма державного правління	Д. Донцов, М. Міхновський, М. Сціборський, С. Бандера, Я. Стецько
Тип політичного режиму	Народна держава (республіка)
Національна ідея	Національна диктатура як перехідна форма державного будівництва
Політична ідея	Нація (етнічна) – це об'єднувальний і єдиний чинник суспільного та державного буття
Ієрархія цінностей	Провідна верства українських патріотів, котрі покликані будувати свою державу і керувати нею
	Нація (етнічна) – держава - суспільство

5. Основні напрями досліджень сучасних українських політологів

Українська політологія – це нова наука і навчальна дисципліна, яка почала свій процес становлення з 90-х років ХХ ст. Предметом української політології є сутність, форми, закономірності політичного життя українського суспільства, політика й політична система України в їх історичному розвитку. Сучасні дослідники пропонують наступну періодизацію української науки про політику:

- 1) період Київської Русі та Галицько-Волинської держави;
- 2) козацько-гетьманський (кінець XV ст. – до другої половини XVIII ст.);
- 3) дворянський (кінець XVIII – перша половина XIX ст.);
- 4) дореволюційний (1848–1917 рр.);
- 5) міжвоєнний (1918–1939);

6) післявоєнний (1945–1991);

7) новітній (з 1991 р.).

У Радянському Союзі політологія як наука не визнавалася. Від 1917 р. до кінця 80-х років на неї було накладено ідеологічне «табу», її називали «лженаукою», «буржуазною наукою» тощо. Тривалий час забороненою і недоступною для читачів була наукова політологічна спадщина визначних українських вчених Михайла Драгоманова, В'ячеслава Липинського, Михайла Грушевського та багатьох інших.

Сьогодні заявили про себе наукові установи, що досліджують політичні проблеми: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса та Інститут держави і права ім. В. Корецького, Національна академія наук України, Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Інститут проблем міжнародної безпеки та ряд аналітичних центрів. Плідно працюють Український центр економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) ім. О. Разумкова, який видає журнал «Національна безпека і оборона»; Український національний центр політичних досліджень (УНЦПД); громадська організація «Лабораторія законодавчих ініціатив».

В Україні існують професійні асоціації політологів: Українська академія політичних наук, Українська асоціація політологів, Асоціація молодих політиків і політологів України. В Україні виходить чимало політологічних часописів та періодичних видань, де публікуються статті з різних проблем політичної науки: «Віче», «Генеза», «Грані», «Політичний менеджмент», «Політика і час», «Персонал», «Сучасність», «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», «Людина і політика», «Політика і культура», культурологічний часопис «І» та ін.

Практично кожен національний університет має свій «вісник з політології». Зокрема, регулярно виходять друком «Вісник Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія», «Наукові записки Києво-Могилянської академії. Політологія», «Вісник політології Національного університету ім. В. Каразіна» (м. Харків).

Основні завдання української політології зводяться до наступного:

- 1) розробка теоретико-методологічних засад української політології;
- 2) фундаментальне теоретичне обґрунтування сутності й шляхів побудови суверенної, демократичної, правової держави;
- 3) теоретичне обґрунтування національної демократичної доктрини;
- 4) вивчення динаміки трансформаційних процесів і модернізації суспільства;
- 5) створення об'єктивних політичних портретів українських князів, гетьманів, політичних діячів нової та новітньої доби;
- 6) формування на вітчизняному ґрунті субдисциплін політичної науки (етнополітологи, порівняльної політології, політичної конфліктології, політичної історії, партології та ін.);

7) виокремлення, наповнення змістом і практична апробація основних сегментів прикладної політології.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Назвіть етапи розвитку політичної думки в Україні.
2. В яких творах викладені основні політичні ідеї княжої доби?
3. Розкрийте зміст релігійно-політичних ідей митрополита Іларіона.
4. Які принципи суспільно-політичного устрою закладено в Конституції П. Орлика?
5. Які політичні ідеї висловлював Г. Сковорода?
6. Охарактеризуйте внесок М. Драгоманова у становлення політичної науки в Україні.
7. Охарактеризуйте політико-державну концепцію М. Грушевського.
8. Назвіть положення політичної концепції В. Винниченка.
9. У чому полягає сутність поглядів В. Липинського як представника консервативного напрямку.
10. Дайте характеристику політичним поглядам Д. Донцова.
11. Що Д. Донцов вважав характерними рисами українського провінціалізму?
12. Чому Миколу Міхновського вважають одним із основоположників українського самостійництва?
13. Зіставте політичні погляди М. Драгоманова і М. Міхновського.
14. Простежте зв'язок політичної думки в Україні зі специфікою її історичного розвитку.
15. Визначте місце політичної думки України у скарбниці світових політичних вчень.
16. У чому полягає суперечливість постаті М. Грушевського у політичному житті України?

Література: основна [1– 4], додаткова [5; 7; 19; 21].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Назвіть яскравого представника поемічного напрямку літературно-політичної творчості.
2. Творцем концепції «трудової монархії вважають»:
3. Хто є автором доктрини - «Політичним ідеалом для України є спадкова монархія, очолювана гетьманом як символом української національної ідеї»?
4. Хто з українських мислителів вперше в умовах російської держави розробив концепцію освіченого абсолютизму?
5. Хто з українських політологів висловив ідею і довів, що українці, росіяни і білоруси походять не з однієї «колиски», а кожний з них має власне коріння?
6. Концепцію «чистого» або «інтегрального націоналізму» виклав?
7. «Церква повинна служити державі, охороняючи єдину державну владу князя» – кому належить ця точка зору?
8. Свій соціальний ідеал він бачив у суспільстві, формою правління якого буде республіка:
9. Хто відстоював ідею слов'янської республіканської федерації?
10. Кому належить вислів «Україна - для українців!»?
11. Кого вважають «батьком української політології»?
12. Хто в Україні розглядав такі проблеми, як: аграрна проблема, загальні принципи розв'язання селянського питання?
13. Хто висував ідею вродженої нелюбові українського народу до державного життя?
14. Хто вважав, що «не народи існують для держав, а держави для народів»?
15. Завдяки чому І. Вишенський увійшов в історію української політичної думки?

ТЕМА 4. ОСНОВНІ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ТЕЧІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Книги існують для того, щоб показати нам, що наші оригінальні думки зовсім не нові

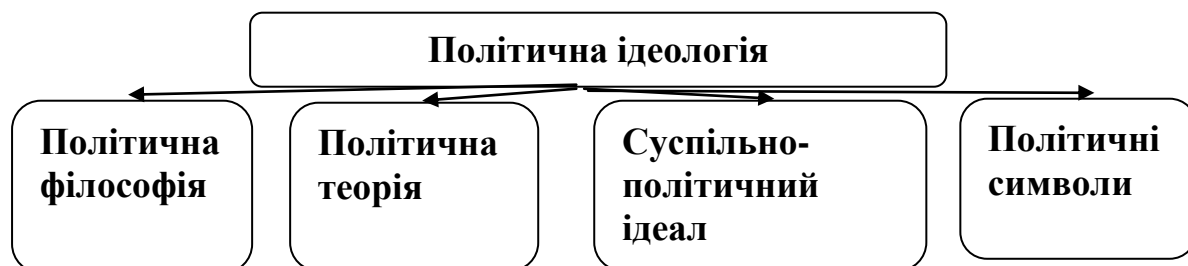
Авраам Лінкольн

Термін «ідеологія» (від грецького *idea* – поняття і *logos* – учення) у науковий обіг уперше ввів французький учений Антуан Дестюд де Трасі (1754–1836 рр.) у своїй праці «Елементи ідеології». Стадії розвитку ідеології:

Політична ідеологія є однією з впливовіших форм політичної свідомості. Вона реалізується в доктринах, які виправдовують прагнення певних суспільних сил до завоювання та використання влади і намагаються відповідно до цього підпорядкувати громадську думку.

Політична ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичну дійсність з позицій певних суб'єктів політичної діяльності. Сфера функціонування ідеологій належить до духовної складової політичного життя.

З точки зору політичних функції ідеологія намагається інтегрувати суспільство або на підставі інтересів певної соціальної (національної, релігійної ...) групи, або для досягнення цілей, що не спираються на конкретні прошарки населення (наприклад анархізм, фашизм). При цьому окрім раціональних, теоретично обґрунтованих положень будь-яка ідеологія передбачає деяку дистанційність від дійсності, сповідує цілі та ідеали, які людям пропонується приймати на віру.

Доктрина політична – ідейно-політичне вчення, система політичних поглядів, керівний політичний принцип. Є теоретичною формою політичної свідомості.

Всі ідеології по-перше пропонують власний погляд на існуючий політичний порядок; по-друге висувають власну модель майбутнього суспільства; по-третє пропонують власні засоби досягнення цього майбутнього. Ідеології не є герметично закритими системами мислення, навпаки вони рухливі і перетинаються між собою. На «глибинному» рівні вони нагадують політичні філософії, - на рівні «руху» наближаються до політичних рухів.

Політична наука виокремлює такі доктрини: лібералізм, консерватизм, соціалізм, соціал-демократія, фашизм.

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – ідейно-політична течія та соціально-політична теорія, в якій обґрунтовується пріоритет природних і невід’ємних прав індивідів, а державне втручання у приватне життя обмежується. Як самостійна ідеологічна течія, лібералізм сформувався на

базі політичної філософії Джона Локка, Томаса Гоббса, Шарля-Луї Монтеск'є, Адама Сміта та ін. Часто його визначають як метаідеологію.

Метаідеологія – ідеологія вищого порядку, основа для дискусій по вузьким ідеологічним проблемам.

Головною цінністю лібералізму є свобода – свобода індивіда від середньовічної залежності, від держави і цехів. Приватна власність є гарантом і мірилом свободи людини. Економічна доктрина базується на положеннях: право на власність, вільна конкуренція, незалежність економічної діяльності від держави. Відповідно до цього *держава* виконує тільки одну функцію – охорона власності, функцію «нічного вартового».

Класичний лібералізм, що базувався на цінності індивідуальної свободи, малював людей відверто егоїстичними, такими, що переслідують лише власні інтереси і сподіваються лише на самих себе. Паралельно таким атомістичним поглядам виступала «негативна свобода» - невизнання будь-якого втручання в особисте життя. Тому лібералізм вороже ставився до держави і сформулював вимоги обмеження діяльності держави правом, законом і висунув проти концентрації влади в одних руках принцип розподілу влади.

Бенжамен Констан – ідеолог буржуазного лібералізму вважав, що свобода і права індивіда існують незалежно від державної влади. Тому

політична влада, кому б вона не належала – монарху, народові, не може бути абсолютною.

Атомізм – уявлення, відповідно до якого, суспільство складається з абсолютно розмежованих індивідів, що покладаються лише на себе і нічим не зобов'язані один одному.

З переходом до державно-монополістичного капіталізму в 30-х роках ХХ ст. ідеологія класичного лібералізму суттєво змінилась, одержавши назву соціального (державного) лібералізму або *неолібералізму*. Теоретиками неолібералізму вважаються американські політологи Д. Гелбрейт (теорія конвергенції двох суспільно-політичних систем) і Д. Белл (доктрина постіндустріального суспільства). Різновидом ліберальної теорії постіндустріального суспільства є концепція інформаційного суспільства З. Бжезинського і О. Тоффлера. Неолібералізм виходить із необхідності партнерства між урядом, бізнесом і працею на всіх рівнях господарського механізму.

Існує два напрями державного регулювання економіки: кейнсіанське й неоліберальне.

Кейнсіанство припускає активне державне втручання в економіку, неолібералізм – відносно пасивне державне регулювання.

Кейнсіанська модель – це сукупність державних заходів щодо інвестування різних сфер економіки, розширення обсягів замовлень і закупівель уряду, що, у свою чергу, призводить до дефіциту державного бюджету й інфляції.

Неоліберальна модель – це лібералізація економіки, вільне ціноутворення, провідна роль в економіці приватної власності і приватного

сектора економіки. Передбачається обмежена участь держави в економічних процесах і її сприяння вільному й стабільному функціонуванню ринку з метою забезпечення рівноваги в економіці.

Критики неолібералізму та глобалізму вказують на згубність неоліберальної економічної політики для вирішення проблем кризових економік, підтримки соціальної справедливості, істотне зниження стандартів у сфері праці і наступу на права профспілок, зростаючу шкоду навколишньому середовищу.

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) – це соціально-політична течія, орієнтована на збереження та зміцнення форм економічного, соціального та політичного життя, що склалися, традиційних духовних цінностей і заперечення революційних змін.

Консерватизм – антипод революції. Консерватори віддають перевагу відомому над невідомим, факту над вимислом і захищають принципи, основними з яких є: історія, життя, закон, порядок, дисципліна, суспільна стабільність, традиція, сім'я, держава, нація, влада, релігія, ієрархія. Історично консерватизм завжди був вторинним стосовно лібералізму,

реформізму, лівого радикалізму, виступаючи за поступові зміни, збереження всього позитивного і позбавлення негативного. Отже, з ідеологічного погляду консерватизм не визнає раціоналізм і завжди характеризувався еkleктизмом і прагматизмом.

Раціоналізм – філософський напрям, який визнає розум основною розуміння навколишнього світу і поведінки людей.

Прагматизм – теоретичне обґрунтування або практичне використання вчення, для якого головним є принцип користі і яке орієнтоване на практичні обставини і цілі; передбачає неприйняття ідей абстрактного порядку.

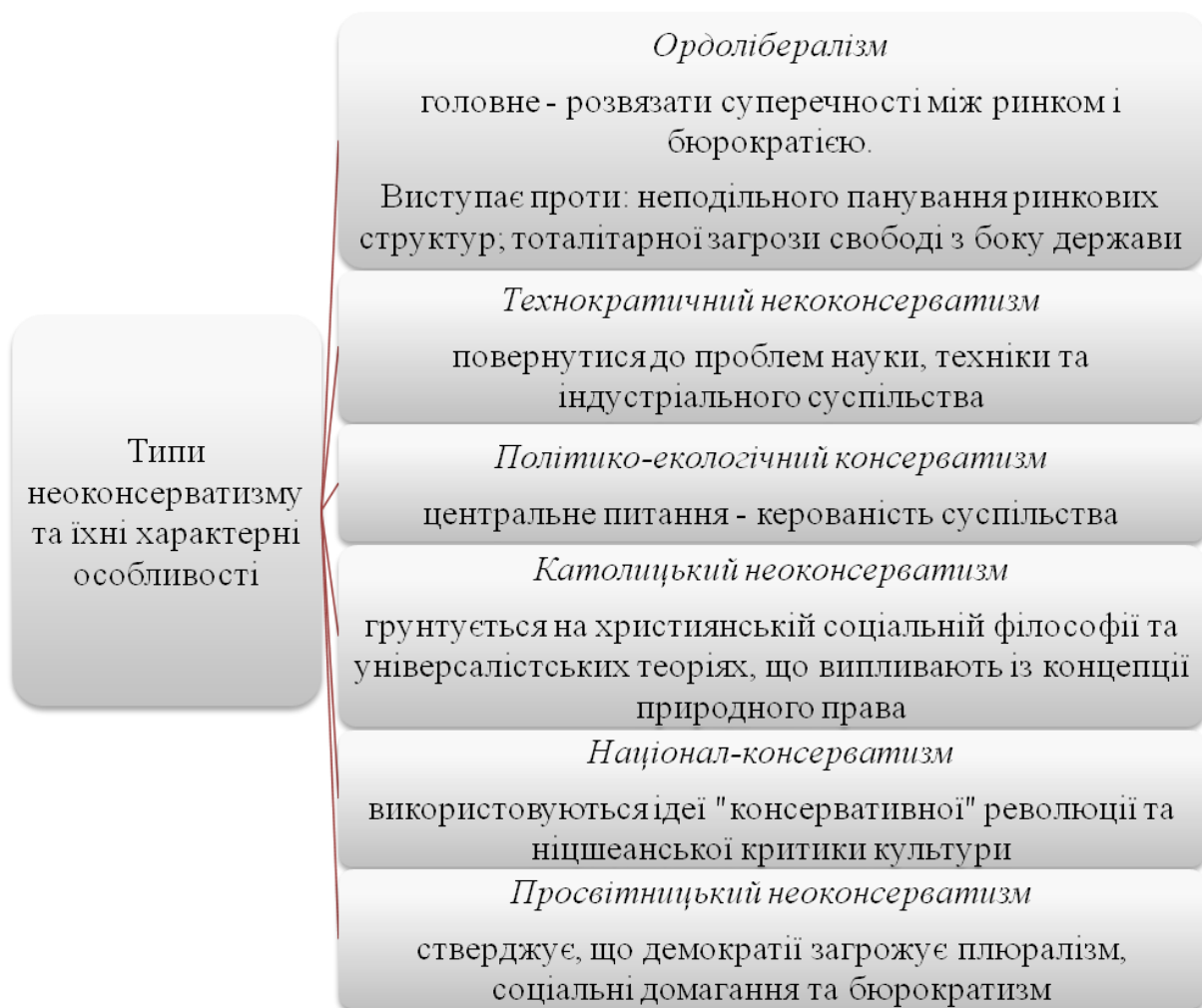

У другій половині ХХ ст. традиційний консерватизм вступив у суперечність із тенденціями суспільного розвитку, що зумовило його трансформацію в неоконсерватизм. Із супротивників науково-технічного прогресу протягом 70–80-х років консерватори перетворилися на його активних прихильників.

Неоконсерватизм – сучасна політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і визначає урядову політику і політичний курс багатьох

провідних країн світу з кінця ХХ ст. («рейганоміка», «тетчеризм»). Він носить еkleктичний характер, так як містить у собі елементи різних ідеологічних настанов.

Отже, слід констатувати, що в оцінці науково-технічного прогресу та сцієнтизму консерватизм і лібералізм (лівий лібералізм), а також ліві помінялися місцями. Але в соціокультурному та релігійному аспектах сучасний консерватизм лишився в межах традиційної парадигми консерватизму. Отже сучасний консерватизм – надзвичайно суперечливе явище. Але в будь-якому разі сучасний консерватизм, з його поміркованістю, зваженістю та здоровим глуздом, є доволі привабливим, особливо для країн, що переходять від тоталітаризму до демократії..

В наш час в чистому вигляді поділ на консерваторів і лібералів застарів. На Заході сьогодні вони не існують в чистому вигляді, бо змішались і органічно поєдналися між собою.

Соціалізм (лат. *socialis* – суспільний) – вчення, ідеологія і суспільно-політичні рухи, під якими розуміється соціальна система, устрій,

заснований на суспільній власності на засоби виробництва, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей в залежності від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Соціалістичні і комуністичні ідеології зародились в середині XIX ст., хоча корені їх можна знайти в античній і християнській філософії. Термін «соціалізм» вперше був введений в 1827 р., а в науковий обіг П. Леру в 1834 р. Суттєвий вклад в становлення і розвиток теорії соціалізму і комунізму внесли К. Маркс і Ф. Енгельс, В. Ленін.

У політичній науці існують різноманітні *тлумачення соціалізму*. Найпоширеніші з них – з *позиції марксизму і з погляду соціал-демократії*.

Марксист вважають соціалізм першою фазою комунізму, що приходить на зміну капіталізму й характеризується ліквідацією приватної власності та експлуаторських класів, утвердженням суспільної власності на засоби виробництва, провідної ролі робітничого класу, здійсненням принципу «від кожного – за здібностями, кожному – за працею», забезпеченням соціальної справедливості, умов для всебічного гармонійного розвитку особистості.

Соціал-демократія. На відміну від марксистського розуміння *соціал-демократична* концепція соціалізму, визначає його як суспільний лад, що досягається не революційною ліквідацією капіталізму, а його реформуванням зі збереженням приватної власності, забезпеченням росту (у відсотках, по відношенню до частки інших шарів населення) середнього класу, досягненням вищого рівня соціальної рівності та справедливості.

Засновниками соціал-демократичної ідеології вважають Е. Бернштейна і К. Каутського. Перехід до соціалізму може відбутися не внаслідок революції, яку Бернштейн називав «політичним атавізмом і ознакою варварства», а лише через соціалізацію капіталізму.

У своїх гаслах сучасні соціал-демократи близькі до лібералів, оскільки основним девізом вони вважають не перерозподіл доходів, а збільшення виробництва та захист соціальних прав.

Світова соціал-демократія є організованою політичною силою. У сучасному світі налічується понад 100 партій соціал-демократичної орієнтації з кількістю членів близько 20 млн. чоловік. Переважна більшість їх об'єднана в Соціалістичний Інтернаціонал, заснований у 1951 р.

Ідеологія соціал-демократів змінюється: в середині ХХ ст. соціал-демократи відмовились від будь-яких ідей націоналізації; в кінці 80-х рр. поступилися ще більше під тиском певних змін:

- в суспільстві збільшилась кількість «білих комірців», що звузило соціальну базу соціал-демократії;
- на фоні глобалізації світової економіки стали неадекватними всі вузьконаціональні форми економічної політики;
- свою неадекватність виявила система націоналізації промисловості і центрального економічного планування;
- крах комунізму довів нежиттєздатність ідеологій побудованих на принципі «зверху-донизу» і породив погляди на «третій шлях».

Фашизм (від лат. fascio – пучок, в'язка, об'єднання) – ідейно-політична течія, що сформувалася на основі синтезу сутності нації як вічної і найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості; екстремістський політичний рух, різновид тоталітаризму.

Лібералізм, консерватизм і соціал-демократія ведуть свій початок з ХІХ ст., а фашизм є породженням ХХ ст. Фашистська політична доктрина складається з фрагментів, які були взяті з різноманітних політичних і філософських течій і в якомусь сенсі були протестом проти тих ідей і цінностей, що домінували в західному суспільстві.

У політичній доктрині фашизму індивід – це ніщо. Він має розчинитись у вищій силі нації, колективу, групи. Фашистський ідеал – «нова людина», це герой з почуттям честі, самопожертвування, готовий за першим покликом фюрера покласти власне життя заради власної нації. В середині течії однак були свої різновиди. Італійський фашизм тяжів до крайніх форм етатизму («все для держави, нічого проти держави, нічого поза державою»). В основу німецького націонал-соціалізму покладено ідеї расизму. Німецькі нацисти вважали, що на світі є лише одна раса, яка має права на існування. Це арійська, нордична, тобто німецька раса. Тільки німці є власне людьми, але простими людьми, «надлюдина» лише одна – фюрер. Решта людства – це складова тваринного світу і поводитися з ними треба, як з тваринами. Їх можна і навіть слід знищувати, якщо цього потребують інтереси арійської раси. Фашисти будь-якої національності завжди формували свою ідеологію на засадах національної виключності та месіанської ролі свого народу.

Фашистська ідеологія заперечує цінності демократії та лібералізму, оскільки вони, на думку ідеологів фашизму, розбурхують «старі інстинкти» людини. Через політичну конкуренцію, боротьбу за владу демократія гальмує єдність нації.

Для політичної доктрини фашизму ідеал суспільного ладу – тоталітаризм. Тільки тоталітарна держава може здійснити всеохоплюючий контроль за особою та суспільством в ім'я єдності та процвітання великої раси. Природа цієї держави дозволяє вести війну, а війна робить націю сильною і загартованою. Гітлер вважав, що кожне покоління повинно мати свою війну. А той народ, що не може завоювати собі життєвий простір, має загинути, оскільки не заслуговує права на життя.

Політику фашизм визначає дуже своєрідно. Гітлер вважав, що політика – це мистецтво здійснення боротьби народу за життя, за його земне існування. Зовнішня політика – це мистецтво забезпечення народу

необхідного життєвого простору в необхідних розмірах, якості та формах відповідно до його расової цінності й чисельності. Внутрішня політика розглядається фашистами як функція зовнішньої політики, яка має надати могутності у боротьбі за існування.

Як свідчить історія, фашизм не здатний утворити стабільну структуру. Пали фашистські режими в західноєвропейських країнах, країнах Латинської Америки. Світове співтовариство засудило фашизм як політичну ідеологію. Але він не зник, а, пристосувавшись до нових історичних умов, трансформувався в неофашизм.

Комунізм	Лібералізм	Фашизм
Фундаментальна рівність	Рівноправ'я	Антропологічна нерівність
Людина соціальна істота	Людина індивідуум	Людина – вовк - надлюдина
Солідаризація	Конкуренція	Війна
Колективна власність	Приватна власність	Корпоративна власність
Інтернаціоналізм	Буржуазний націоналізм	Расизм
Трудові доходи	Надлишковий продукт (прибуток)	Пряма експлуатація
Свобода як відсутність експлуатації	Свобода як зняття соціальної напруги	Свобода як панування вільних над невольними
Месіанство, світове братерство	Глобальний ринок	Світове панування
Народовладдя	Влада успішних	Ієрархізм (влада членів корпорації)
Моральність (не сила, а правда)	Мораль	Воєнний аморалізм (мораль сили)
Відповідальність за слабкішого	Сильний перемагає слабкого	Пресинг слабких (підштовхни падаючого)

Неофашизм – це модифікований повоєнний фашизм, виник у 60-х рр. ХХ ст. Сучасні неофашисти піддали гітлерівський расизм певному удосконаленню. Неофашисти протиставляють «кольоровим народам» білу людину взагалі. Вони наголошують на зв'язку расистського вчення з мальтузіанством і часто посиляються на тезу неомальтузіанців про «демографічний вибух» у країнах Азії, Африки та Латинської Америки, який оголошується джерелом «смертельної загрози» для всіх цивілізованих націй. Ідеологи неофашизму, з одного боку, постійно звертаються до витоків фашистської доктрини, намагаються відродити «справжній», «первинний», «чистий» фашизм. З іншого боку – зовні відмежуватися від злочинів фашизму. У наш час серед неофашистів поширилась теорія «нового гуманізованого» фашизму французького письменника М. Бардіна. Він вважає, що фашизм – це лише психологічна схильність людей до рішучих дій, незалежно від соціальних інтересів. У західному суспільствознавстві є напрямок *найоленсологія* – наука про насильство. Ідеологи неофашизму намагаються подати насильство як фатальну тенденцію суспільства і для цього вони шукають аргументи в генетиці, психології, щоб довести ідею про біогенетичну природу феномену насильства, успадковану людиною від своїх давніх пращурів із тваринного світу.

Крайньою екстремістською формою організації громадянського суспільства, що прагне руйнації держави як такої виступає *анархізм*. Засновниками анархізму вважаються:

П.-Ж.Прудон

В. Годвін

Ця ідеологія унікальна - жодного разу в світі жодна анархістська партія не прийшла до влади. Головна тема анархізму – неприйняття політичної влади у будь-яких її проявах, особливо у формі держави. Анархісти говорять про бездержавне суспільство в якому люди самі вирішують власні проблеми, вільно домовляються і співпрацюють між собою. Свого часу ця ідеологія розвивалась під впливом ліберального індивідуалізму та соціалістичним комунітаризмом. Анархізм, таким чином, є щось середнє між лібералізмом і соціалізмом.

Соціальні ідеали	Політична сфера	Економічна сфера	Духовна сфера
Основні принципи: Заперечення влади, порядку, дисципліни, авторитету. Соціальна база: маргінальні і люмпенізовані прошарки, декласовані елементи.	Децентралізація влади до її повної відсутності, верховенство «абсолютної свободи», відсутність прав і орієнтація на споживчі цінності.	Розподіл власності до її повного заперечення, економічний хаос.	Войовничий атеїзм, крайній індивідуалізм, заперечення національної незалежності.

Різновиди анархізму

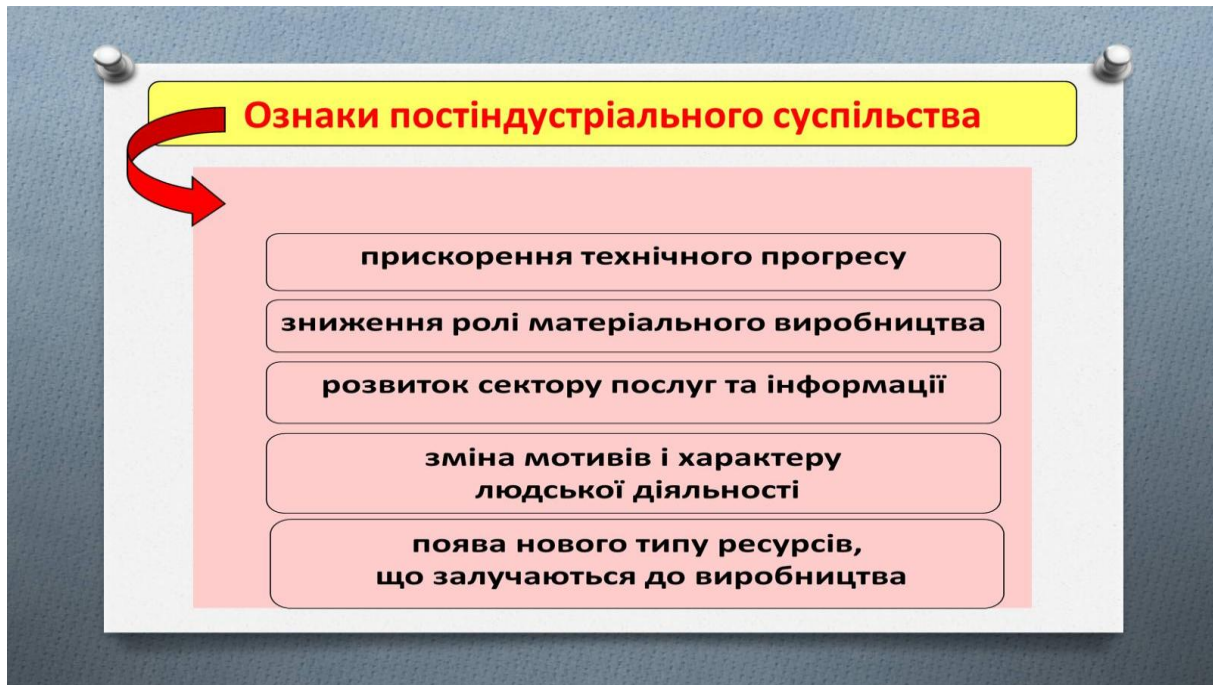
- анархо-індивідуалізм;
- соціальний анархізм;
- колективістський анархізм;
- анархо-комунізм;
- анархо-синдикалізм;
- анархо-капіталізм;
- анархо-фемінізм;
- націонал-анархізм;
- зелений анархізм тощо

Сучасні соціально-політичні ідеї та концепції

До цієї групи відносяться *концепція постіндустріального суспільства, теорія соціальної держави та альтернативні соціально-політичні течії.*

Вважається, що термін «індустріальне суспільство» ввів у науковий обіг ще Анрі де Сен-Симон, але засновником концепції індустріального суспільства по праву є французький філософ та соціолог Огюст Конт. Свого найвищого розвитку та визнання ця теорія досягла у 50–60 роки ХХ ст. після появи книги Уолта Ростоу «Стадії економічного росту» та

лекцій Раймона Арона. Розвитком ідей цих авторів є концепція постіндустріального суспільства та її новітня модифікація – теорія інформаційного суспільства, що їх розробляють Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, А. Тоффлер та ін.

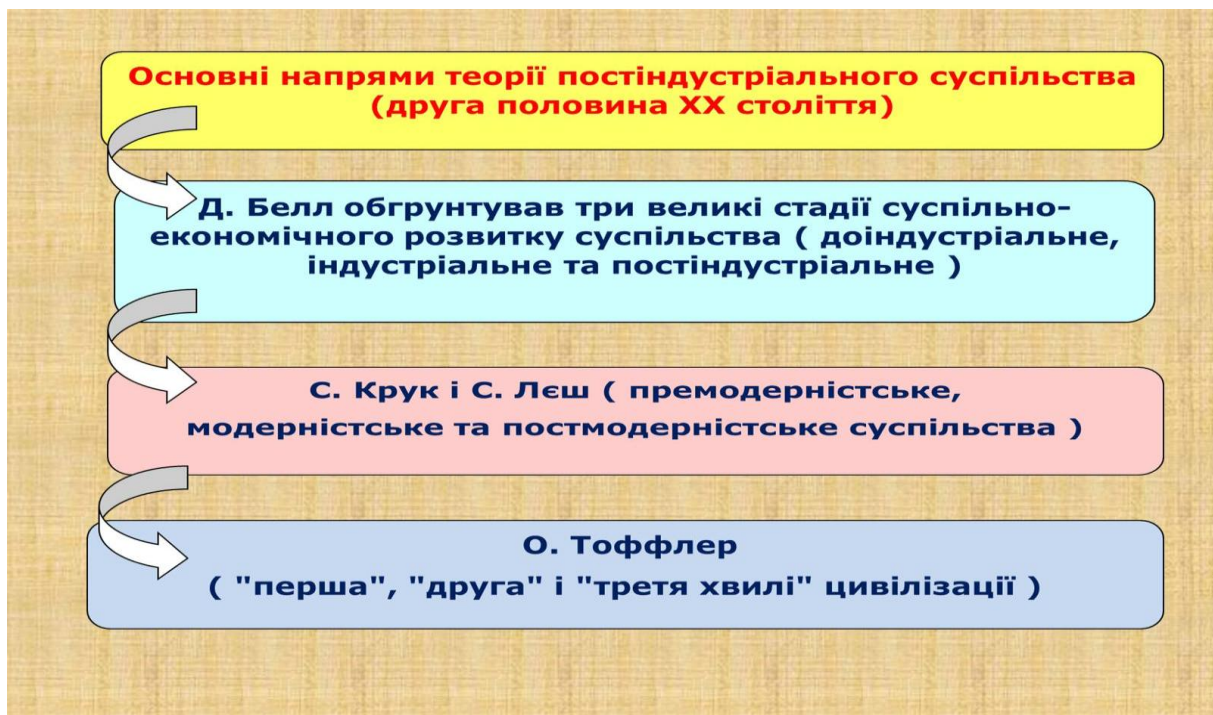

Оснoву *концепції постіндустріального суспільства* та її продовження – теорії інформаційного суспільства – складає принцип технологічного детермінізму: вирішальне значення в розвитку суспільно-економічних структур належить змінам у технічних і технологічних сторонах виробництва. На думку авторів цієї теорії, будь-які зміни техніко-технологічного порядку тягнуть за собою зміну соціальних структур та відносин. Доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне (інформаційне) суспільства – це результати послідовних стадій технологічних змін у виробничих процесах.

У доіндустріальному суспільстві виробництво ґрунтується на доньютонівській науці, примітивних технологіях та на спрощених уявленнях про зовнішній світ. Таке виробництво – це натуральне господарство. Соціальна структура у такому суспільстві має станово-ієрархічний характер, панують священики та землевласники. Головним регулятором суспільних відносин є традиція.

Для індустріального суспільства характерним є високий рівень розвитку промислового виробництва, що орієнтований на масовий випуск товарів тривалого використання. Головним підґрунтям для переходу до індустріального суспільства вважається промислова революція. Виробництво стає товарним, воно зорієнтоване на отримання максимальних прибутків. Основа організації суспільства – капітал і праця,

домінуюче місце у соціальній структурі займають бізнесмени, банкіри, торговці. Поглиблюються протиріччя між найманими робітниками та капіталістами.

При переході від традиційного суспільства до індустріального скасовуються привілеї, що пов'язані з походженням і діставались у спадок. Влада набуває централізованого характеру, розвиваються демократичні форми правління і традиція поступається місцем закону. В економіці відбувається перехід від товаровиробничої до обслуговуючої економіки, переважає питома вага сфери послуг над сферою виробництва. В соціальній структурі класовий розподіл поступається місцем професійному, при якому зберігається природна нерівність людей. У політичній сфері має місце розподіл на правлячу технократичну еліту та на ті маси населення, якими правлять.

Різновидом теорії постіндустріального суспільства є концепція *інформаційного суспільства*. Культура, освіта та охорона здоров'я втрачають своє традиційне призначення «невиробничої сфери» і трансформуються в самостійну виробничу силу, що орієнтована на виробництво не тільки матеріальних благ, але й самої людини. Основними продуктами стають інформація і знання.

Носіями альтернативного світогляду є, насамперед, учасники нових соціальних рухів. Наприклад, таких як *пацифізм, фемінізм та антиглобалізм*.

Пацифізм (від лат. *pacificus* – миротворчий) – це не тільки світова громадська ліберально-демократична течія, яка сповідує пасивні методи збереження миру, вважає головним засобом запобігання війни засудження

її аморального, антигуманного характеру, але й один з напрямів антивоєнного руху, представники якого виступають проти будь-яких воєн, незалежно від того, який вони мають характер і мету.

Перші пацифістські організації виникли у першій половині XIX ст. Нова хвиля пацифізму почалася після другої світової війни. Найбільшого розмаху пацифістський рух досяг у Західній Європі у 80-ті роки XX ст. Внесок пацифізму в антивоєнну боротьбу миролюбних сил на Землі є досить значним. Завдяки урахуванню думки представників пацифістського руху, войовничі політики

почасти утримуються приймати крайні, мілітаристські рішення.

Фемінізм (від лат. femina – жінка) – загальна назва руху жінок проти

дискримінації за ознаками статі. Автором поняття «фемінізм» вважається філософ Ш. Фур'є. Йдеться про одну з форм дискримінації – сексизм (англ. sex – пол), що має місце в культурі поряд з расизмом – дискримінацією за расовим (етнічним) принципом та ейджизмом (англ. age – вік) – дискримінацією за віком. Прихильники фемінізму вважають, що жінка займає у сучасному суспільстві залежне становище. Досить поширена професійна дискримінація.

Символ феміністського руху – стислий кулак (символ боротьби і опору), закріплений у дзеркало Венери (символ жінки). Ліловий колір фону – традиційний колір фемінізму.

У сучасній літературі можна зустріти не менше чотирьох інтерпретацій поняття «фемінізм». Перша з них вважає фемінізм цілісною теорією, що пов'язана з проблемою глобального пригнічення жінок та їх підкорення чоловікам. Друга вважає, що це соціополітична теорія та практика, яка спрямована на визволення всіх жінок від дискримінації та експлуатації. Третя – розглядає фемінізм як соціальний рух, що поєднує у собі стратегічну конфронтацію з гендерно-класовою системою. І, нарешті, четверта інтерпретація бачить фемінізм як ідеологію, що знаходиться в діалектичному протиріччі з усіма жінконенависницькими ідеологіями та діями.

У США свій голос на захист жіночих прав першою підняла Абігейла Сміт Адамс, яку вважають першою американською феміністкою. В 1791 р. Олімпія де Гуж представила Національним зборам у Франції декларацію прав жінки і громадянки. Незабаром Конвент відправив її на гільйотину.

Вона зійшла на неї зі словами: «Якщо жінка гідна зійти на ешафот, то вона гідна увійти і до парламенту».

Засновницею фемінізму вважають англійського соціального філософа Мері Воллстоункрафт (1759–1797), яка у 1792 р. надрукувала в Лондоні книгу «Захист прав жінок».

У жіночому русі прийнято виділяти два етапи. Перший етап тривав з середини ХІХ ст. до 1960-х років. Жінки боролися за рівні права і, насамперед, за виборчі права. Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. жіночий рух перейшов до нового етапу в своєму розвитку. Центром «жіночого відродження» стали США. Жіночий рух набув різних форм, в ньому виділились три головні напрямки: ліберальний, радикальний і соціалістичний.

Ліберальний фемінізм орієнтується на досягнення рівності чоловіків і жінок без радикальної зміни патріархальної системи. Радикальний фемінізм виборює новий суспільний порядок, в якому передбачається відособлене існування жінок і чоловіків, з перевагою жіночого верховенства. Соціалістичний фемінізм розглядає жіночу тему з точки зору класового та расового панування, разом з якими має бути зруйнована і статева дискримінація.

Антиглобалізм. У сучасних умовах відбувається загальноцивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на всі сфери людського буття – глобалізація (від англ. global – світовий, всесвітній). **Антиглобалізм** – це соціально-

політична течія, що виступає проти глобалізації сучасного світу.

З одного боку, це об'єктивна інтернаціоналізація технологій і культур, з іншого – глобальний капітал, як особлива, історично конкретна форма цього процесу. Світовий антиглобалістський рух виступає не проти глобалізації як об'єктивного процесу посилення взаємозалежності та взаємозв'язку всіх країн, а проти конкретної сучасної моделі глобалізації.

Антиглобалісти згодні з тим, що в ХХІ ст. світ розвивається в умовах інтеграції технологій, економік та культур, і процес цей має об'єктивний характер. Але вони категорично не згодні з тим, що єдино можливою формою такого процесу є всевладність «глобальних гравців». Вони стверджують, що сьогодні йдеться про глобальну гегемонію корпоративного капіталу. Глобальна влада капіталу створює тотальний ринок як простір боротьби глобальних мереж. Вона не просто експлуатує найманих робітників, а цілком підкоряє їх особистість. Одночасно проходить монополізація ключових ресурсів розвитку та зростання

глобального політичного та ідеологічного маніпулювання, інформаційний і культурний тиск.

Об'єктивними засадами формування альтернативних соціальних ідей є необхідність вирішення комплексу взаємозумовлених проблем, які раніш не були предметом розгляду ідейно-політичних концепцій. До них відносяться:

– нові економічні проблеми – продовження економічного зростання в нових умовах або відмова від нього, пошук нових джерел енергії, розробка «м'яких» технологій і визначення оптимального співвідношення між концентрацією та децентралізацією виробництва;

– міжнародні – збереження миру та відмова від ядерної зброї, пошуки форм співіснування Заходу і Сходу та подолання нерівності між Північчю і Півднем;

– соціальні – досягнення нової суспільної згоди, що пов'язана із змінами у соціальному складі населення, забезпечення рівноправ'я жінок, ліквідація безробіття;

– моральні – розкріпачення особистості, самореалізація та соціальна відповідальність;

– політичні – подальший розвиток і втілення демократичних принципів, політичного плюралізму та демократії участі;

– культурні – формування контркультури.

Відомо, що більшість цих проблем існувала і раніше, але в 70-і роки ХХ ст. принципово змінились їх масштаби та гострота. Вони набули всесвітнього характеру і примусили теоретиків шукати відповіді на питання поза межами старих ідеологічних концепцій і постулатів.

Теоретики альтернативних течій вважають, що сучасне суспільство не дає можливості особистості не тільки реалізувати себе, але й навіть усвідомити свої інтереси. Велике значення для альтернативних течій має ідея децентралізації влади. Крім того, вони вважають, що запобігти екологічній катастрофі можливо тільки, загальмувавши технологічний розвиток та відмовившись від економічного зростання.

Таким чином, сутність запропонованої альтернативи – суспільство, метою якого є вільний розвиток особистості.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Що означає ідеологія? Які її цілі і завдання?
2. У чому відмінність між ідеологією і наукою?
3. Які ідеї і цінності лібералізму приваблюють, а які ні?
4. Чому виникає консерватизм та які його основні цінності?
5. З чим пов'язаний вплив соціал-демократичних ідей у сучасному світі?
6. Як поєднуються революційність та консерватизм в урбаністичному середовищі?
7. З'ясуйте, якого характеру політичні партії та громадські організації діють в Україні?
8. Яка відмінність у функціонування політичної ідеології у тоталітарному та демократичному суспільстві?
9. Які основні елементи теоретичної і політичної програми соціал-демократії?
10. Яка з ідеологій на вашу думку найбільше потрібна сучасній Україні?
11. Визначте політичні процеси, що сприяють формуванню та розвитку тоталітаризму.
12. Що нового з'явилося в ідеологічній політиці світу з появою неоконсерватизму та неолібералізму?
13. Поясніть трансформації ідеологічних доктрин у разі їх перетворення на партійні або державні.
14. Наведіть приклади проявів неофашизму і обґрунтуйте причини їх виникнення.
15. Визначте традиції та новації сучасного лібералізму.

Література: основна [1– 4], додаткова [5; 12; 15; 18].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте термін «антивоєнний суспільно-політичний рух, що виступає проти застосування військової сили для вирішення політичних конфліктів».
2. Визначте основні елементи ліберальної ідеології.
3. Яка політична ідеологія відстоює винятковість однієї нації та демонструє неповагу до інших націй і народів?
4. Які ідеї властиві ідеології консерватизму?
5. Визначте термін «галузь суспільствознавства, завданням якої є розробка концепцій щодо майбутнього людства, перспективи розвитку різних соціально-політичних процесів;»
6. Назвіть елементи соціалістичної ідеології.
7. Розкрийте сутність поняття «політична ідеологія».
8. Яка з ідеологій характеризується класовим підходом?
9. Прихильники якої політичної ідеології абсолютизували принцип «держава – нічний вартовий»?
10. Визначте представником якої ідеології є автор вислову: «Я бажаю зробити ремонт якомога ближче до стилю будівлі, що ремонтується».
11. Різновидом якої доктрини є християнсько-демократична ідеологія?
12. До якої ідеології відносяться названі цінності «суспільна власність, рівність, народовладдя»?
13. Хто є основоположником комуністичної ідеології?
14. Яка ідеологія надає перевагу інтересам нації і держави?
15. Які основні цінності соціал-демократичної ідеології.

ТЕМА 5. ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ. ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ВЛАДИ

Починаю розуміти, чому Людовік XIV сказав: «Держава – це я». Так, держава – це я, а не те, що вони з нею зробили. І якби кожен усвідомив, що держава – це він, то досі у нас вже була б достойна держава.

Л. Костенко

1. Поняття і структура політики

Визначення терміну «політика» є вкрай важливим, бо вона завжди буде невід'ємною частиною людського суспільства. Але якщо до математики, фізики, біології ставляться як до наукових дисциплін, то стосовно політики рідко хто не має «власної точки зору». В очах багатьох людей політична діяльність це «брудна справа».

У 18 ст. Самуель Джонсон вважав, що «політика – лише засіб зробити кар'єру в цьому світі».

Роберт Лафоллет твердив, що «політика – це економіка в дії».

Чеський письменник Карел Полачек наголошував, що «політика є безкомпромісний опортунізм».

Політика – це доля» - стверджував Наполеон.

«Політика – це мистецтво» - заявив Отто Бісмарк. Мистецтво державного управління.

Макс Вебер писав, що «поняття політики має надзвичайно широкий сенс і охоплює всі види діяльності самостійного керівництва: говорять про валютну політику банків, про дисконтну політику імперського банку, про політику профспілки під час страйку; можна говорити про шкільну політику, політику міської або сільської общини, політику розумної дружини, яка прагне управляти своїм чоловіком».

Термін «політика» походить від давньогрецького слова «polis», що означає місто-держава (в античній Греції). З назвою «поліс» пов'язаний і інший термін politeia, що дослівно означає «брати участь у політичному житті». Один з перших творів, присвячених дослідженню політики – трактат Аристотеля «Політика» – у перекладі має назву «те, що

відноситься до держави». Отже, термін «політика» означав «державне життя», «державний устрій».

Політика - система відносин між людьми, що виникають з приводу організації та використання державної влади у суспільстві.

Структуру політики становлять суб'єкти політики, об'єкти політики, політична діяльність, політичні відносини, політичні інтереси, політична свідомість, політична психологія, політична культура, і крім того, виділяють нормативний аспект.

Під *суб'єктами політики* розуміються учасники політичного процесу, здатні діяти вільно і самостійно. Є три рівні суб'єктів політики: соціальний (індивіди, класи, еліти, етноси, мафія, натовп, корпоративні групи); інституційний (партії, органи державної влади, суспільні організації, такі супер-інститути як ООН, НАТО); функціональний (армія, органи розвідки, лобі, опозиція, бюрократія).

Об'єктами політики виступають суспільні явища, на які спрямована діяльність суб'єктів політики, зокрема влада. Суб'єкти, здійснюючи політичну діяльність, вступають у політичні відносини, взаємодіючи з приводу використання влади.

Політика може бути різних видів: економічна, соціальна, культурна, правова та державна. У залежності від масштабів, спрямованості, змісту завдань, політика поділяється на внутрішню і зовнішню.

Мета політики – забезпечення панування одних суспільних груп над іншими, одних інтересів над іншими або узгодження соціальних інтересів.

Завдання політики – підтримання певного порядку в суспільстві, соціальної справедливості, максимального забезпечення як інтересів окремих індивідів, так і соціальних груп, а також загальносуспільного інтересу, забезпечення цілісності суспільства.

Засобами політики є право, державний примус (сила), мораль.

Призначення політики у тому, щоб на основі спільних інтересів об'єднувати всі верстви суспільства і спрямовувати їх дії на вирішення важливих суспільно-державних завдань.

Функції політики:

1) функція управління – розробка основних напрямків економічного, соціального, духовного розвитку суспільства;

2) прогностична функція – визначення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану політичної системи тощо;

3) функція інтеграції полягає в об'єднанні різноманітних груп суспільства довкола фундаментальних ідей, інтересів цінностей;

4) мобілізаційно-інтеграційна функція проявляється у мобілізації матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань;

5) ідеологічна функція полягає у розробці певного суспільного ідеалу, який включає політичні та соціальні цінності;

6) виховна функція спрямована на соціалізацію індивідів, тобто їх включення у політичне життя;

7) інноваційна функція спрямована на творче осмислення політичної дійсності, вироблення способів і методів її зміни. Тобто політика має своїм завданням створювати нові, прогресивніші форми соціальної організації життя.

2. Політична влада: природа, ресурси, легітимність

Оскільки влада є важливою характеристикою людського співтовариства, з якою ми зустрічаємося майже у всіх сферах життя людей, її розглядають як базову категорію політичної науки.

Сучасна політологія, як правило, виходить із розуміння влади, яке запропонував М. Вебер. Влада постає як здатність окремої людини або групи людей стверджувати у сфері соціальних відносин, не дивлячись на опір, власну волю. Влада проявляється повсюди: в родині, у виробничих колективах, в армії, у державі загалом. В останньому випадку ми маємо справу з верховною політичною владою. За своєю природою влада – явище соціальне, її існування в суспільстві викликане необхідністю регулювання соціальних відносин, узгодження інтересів, потреб людини і соціальних груп.

ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАДИ

Влада — це вплив, спричинений на інших.

Влада — це відношення людини до самої себе, до інших людей, відношення між групами людей, суспільними класами, прошарками, державами, державою та громадянами тощо (В. Мшвенієрадзе).

Влада — це контроль індивіда над свідомістю та поведінкою інших людей.

Влада — це здатність та можливість здійснювати свою волю, спричинювати визначальний вплив на діяльність інших людей за допомогою певних засобів — авторитету, права, насильства (Ф. Бурлацький).

Влада — це відображення природної здатності людини до агресії, інституту верховенства або накопичення благ. Це форма самореалізації особливого типу індивідів (Г. Лассуел).

Влада — це відображення ефективної потреби будь-якого цілого до саморегуляції та організації.

Влада — це організоване насильство одного класу над іншим (К. Маркс).
(політична)

Влада — це прояв людських сил. Це відображення діалектичної взаємодії потенціалів суб'єкта влади та її об'єкта.

Сутність влади полягає у відносинах управління, владарювання і підкорення.

Підходи до аналізу влади		
Теоретичний підхід	Представник	Характеристика влади
Марксизм	К. Маркс	Влада економічно пануючого класу
Структурний функціоналізм	Т. Парсонс Е. Шилз	Влада як засіб самоорганізації суспільства, зумовлений розподілом соціальних ролей.
Біхевіоризм	Г. Ласуел	Влада як взаємодія індивідів
Системний	К. Дойч	Влада як здатність мобілізувати ресурси на досягнення суспільно значущих цілей
Постмодернізм	О. Тофлер	Влада поширюється по мережах соціальних взаємодій

На думку американського футуролога О. Тоффлера сила, багатство і знання є найвагомими джерелами влади. Влада, яка будується на силі є нижчої якості, на багатстві – середньої, а на знаннях – найвищої якості і ефективності.

Відносини влади мають асиметричний характер (влада завжди концентрується на боці суб'єкта, але сутність суб'єкт-об'єктних відносин залежить від типу політичного режиму).

Типологія політичної влади	
Критерій	Види влади
Об'єкт влади	Індивідуальна, колективна, державна, партійна тощо
Функції держорганів	Законодавча, виконавча, судова
Методи владарювання	Демократична, авторитарна, тоталітарна, тиранічна, деспотична
Рівень здійснення	Влада міжнародних організацій (ООН, НАТО), влада на макрорівні (центральні органи держави), влада на мезорівні (регіональні органи влади), влада на мікрорівні (у малих групах)

Реакція об'єкта влади визначається мотивами підпорядкування й тими ресурсами, які використовує суб'єкт.

Ресурси влади – це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта. Ресурси можна поділити на утилітарні, примусові, нормативні (за А. Етціоні):

– *утилітарні* – це матеріальні та інші соціальні блага, пов'язані з повсякденними інтересами людей. Вони можуть використовуватись як для заохочення, так і для покарання.

– *примусові* ресурси – це міра адміністративного покарання. Їх застосовують тоді, коли перші (утилітарні) виявляються не ефективними або вичерпаними.

– *нормативні* – включають ті заходи, які впливають на внутрішній світ людини, на норми поведінки та ціннісні орієнтації (ЗМІ, художня література, різні сфери культури, діюче законодавство, традиції тощо). Цей тип ресурсів впливає саме на свідомість людини, тоді як перші два види – на реальні обставини життєдіяльності людини, а через них – на поведінку.

Важливо зазначити, що *і сама людина є специфічним ресурсом влади (демографічні ресурси)*. Вона створює всі інші ресурси влади. Людина може виступати знярядям влади як засіб впливу на інших людей. Тобто людина може виступати і суб'єктом, і об'єктом влади.

Елементи владних відносин

Суб'єкт влади – той, хто здійснює владний вплив на інших

Об'єкт влади – той, на кого здійснюється вплив

Ресурси влади – засоби здійснення влади

Ознаки, що притаманні *специфіці політичної влади*:

– *легальність* у використанні сили в межах держави та з боку держави;

– *верховенство* (обов'язковість рішень політичної влади над будь-якими іншими);

– *публічність* (політична влада від імені всього суспільства звертається до усіх громадян за допомогою права);

– *моноцентричність* (наявність єдиного центру прийняття політичних рішень). Інші види влади поліцентричні;

– розмаїття ресурсів політичної влади.

Політична влада відрізняється від усіх інших форм суспільної влади своєю *суверенністю*: загальні закони і порядки поширюють її на всіх громадян; вона виносить остаточне рішення в усіх випадках; представляє громадянське суспільство у міжнародних справах.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

Поняття — реальна здатність суспільного класу, групи, політичного інституту, індивіда як суб'єкта політичного процесу проводити свою волю в суспільному житті, спираючись на систему політичних ідей та відносин, законодавства, політичних установ, організацій та інститутів як засобів її практичного втілення.

Властивості — • пов'язана з груповими, класовими інтересами;
• встановлюється і використовується в про-цесі політичної боротьби;

Суб'єкти — • держава та її органи;
• політичні партії;
• громадянські організації;
• засоби масової інформації;
• суспільні групи, класи, нації;
• громадське суспільство;
• громадянин;
• політичні лідери.

Етнократія – влада етносу (етнолідерів, етнопартій), проявляється у навіязуванні культурних цінностей етносу, етнічної мови.

Теократія – (від грец. theos – бог та kratos - влада) – форма правління, при якій влада здійснюється духовенством. Досить часто при теократіях монарх одночасно є главою церкви.

Технократія – влада, яку здійснюють фахівці в різних галузях управління. Термін вживається на противагу уряду, сформованому на партійній основі. Технократичні уряди часто виникають в періоди політичних криз.

Мерітократія – (від латин. Meritus – гідний, кращий та грец. kratos - влада) – влада найбільш обдарованих, еліти заслуг, одна з елітарних концепцій у політичній науці, в основну якої покладено принцип індивідуальної заслуги у здійсненні політичної влади і соціального управління. Термін Д. Белла спочатку вважали формою демократії у постіндустріальному

суспільстві, коли будь-яка людина, що має таланти, може влитися до еліти. Але Дарендорф вважає, що мерітократія теж породжує аристократизм.

Охлократія - (від грец. ochlos – натовп та kratos - влада) – ситуація заколотів, безладдя. У якій натовп є господарем становища. Охлократії історично недовговічні, вони змінюються диктатурою.

Медіакратія – влада ЗМІ.

Плутократія – (від грец. plutos – багатство та kratos - влада) – політичний режим, за якого державна влада належить представникам найзаможніших верств суспільства.

Автократія – (від грец. autokrateia – самовладдя) – система управління суспільством, державою, при якій одній особі належить виключна і необмежена верховна влада. Воля автократа має силу закону, оскільки він одночас здійснює законодавчі і виконавчі функції, а також контролює судову владу. Термін повноважень автократа не обмежений або ж встановлюється ним самим. За своєю суттю автократична влада близька до крайнього авторитаризму.

Вирішальним засобом застосування влади виступає монополія насильства як внутрішнього (право покарання), так і зовнішнього (право на війну). Для політичної влади мають значення не стільки інтереси окремих осіб чи груп, скільки загальні інтереси всіх громадян суспільства.

Для того, щоб виконувати свої функції, влада має бути закріплена у формі політичного панування.

Панування оцінюється громадянами по-різному. Позитивна оцінка прийняття влади населенням, визнання ним її права управляти та згода підкорюватися означає *легітимність влади*. Така влада характеризується як справедлива та правомірна. Вона має авторитет. Більшість населення впевнена, що існуючий порядок є найкращим з можливих для цього суспільства. Легітимність влади супроводжується наявністю консенсусу щодо основних цілей і цінностей розвитку.

Легальність (від лат. *Legalis* – аконний) – законність. Означає формально-юридичну законність, об'єктом якої може бути влада, політичні інститути, політична діяльність.

Легітимність (від латин. *legis* – закон, законний, правомірний) – здатність того чи іншого політичного режиму досягти суспільного визнання та виправдання обраного політичного курсу, прийнятих ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурах влади.

Необхідно розрізняти *легітимність* влади та її *легальність*. Перше поняття носить етичний характер, друге – юридичний. *Легальною* є влада, яка юридично правомірна, тобто отримана законним шляхом. При цьому вона може бути *не легітимною* (наприклад, коли населення знаходиться в пасивній або активній опозиції до влади). У цьому випадку легальна влада часто вдається до примусу і насилля як по відношенню до окремих членів суспільства, так і суспільства загалом.

М. Вебер автор терміну «легітимність влади».

Залежно від мотивів підкорення М. Вебер виділив три типи легітимності влади: *традиційний, харизматичний та легальний*.

Традиційна влада (влада вождів, королів, царів, султанів) ґрунтується на переконанні у святості традицій і законності репрезентованих ними органів. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і священність здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї.

Харизма (від грец. *charisma* – божий дар) – екстраординарні здібності, якості індивіда, які виділяють його серед інших.

Термін «харизма» запозичений з історії християнської церкви, де його використовують для позначення проповідників, котрі мали дар безпосереднього спілкування з божеством і обминали при цьому офіційні релігійні інституції. В політичній практиці під харизмою розуміють

виняткові якості керівника і оратора. Такий тип притаманний суспільствам з невисоким рівнем розвитку демократії і політичної культури його членів. Нерідко він виникає і в розвинених демократичних державах у кризові періоди, коли відчувається нагальна потреба в об'єднанні всіх верств суспільства навколо особи політичного керівника для виходу з кризи. При цьому свідомо культивується велич самої особи керівника, авторитет якого освячує владні структури, сприяє визнанню влади населенням.

Легальна влада (або раціонально-правова) базується на раціонально зрозумілому інтересі. Для цього типу характерна переконаність у законності встановлених порядків. Для забезпечення такого типу панування необхідний професійний апарат. Основою цієї влади є визнання важливості законів. Люди підкорюються не особистості, а законам, у межах яких обираються і діють представники влади. Така форма легітимності є характерною, як правило, для політичної влади в державах з демократичними політичними режимами.

Д. Істон виділив дифузний і специфічний типи легітимності.

Дифузна легітимність – фундаментальна, тривала, переважно афективна підтримка влади, незалежно від результатів її діяльності.

Специфічна легітимність – ситуативна, орієнтована на результат легітимності, базується на свідомій підтримці влади.

Загалом виділяють наступні типи легітимності:

- традиційна;
- патріархальна;
- станова;
- ідеологічна;
- правова;
- етнічна;
- харизматична;
- релігійна.
- структурна

Описані М. Вебером типи легітимності влади є «ідеальними», які в реальній політичній практиці в чистому вигляді не зустрічаються. У різних політичних системах завжди існує кілька типів панування влади з перевагою певного типу легітимності.

Влада здійснюється методами панування (підкорення індивідів), керівництва (визначення основних цілей суспільного розвитку, шляхів їх досягнення), контролю, управління (використання повноважень влади у формуванні цілеспрямованої поведінки об'єктів).

Механізми легітимізації влади

Політична участь

Політична соціалізація

Демонстрація ефективності

Образ «ворога»

Соціально-психологічний:

- конформізм
- віра в справедливість
- відчуття компетентності та ілюзія контролю

Політична влада і державна влада мають спільні і відмінні риси.

	Державна влада	Політична влада
Спільні риси	<ul style="list-style-type: none"> - мають соціальний характер і реалізуються у відносинах між членами суспільства; - здійснюються певними суб'єктами, що є носіями відповідного типу влади; - реалізуються за допомогою системи спеціальних засобів (право, авторитет, переконання, традиції, примус, тощо); - засновуються на певних правилах, що закріплені за допомогою соціальних норм (політичних, правових); - мають публічний характер, що визначає їх відкритий характер впливу на певну частину або на все суспільство шляхом поширення волевиявлення владарюючих суб'єктів; - спрямовані на регулювання поведінки суб'єктів соціальних відносин. 	
Відмінні риси	Відображає волевиявлення владарюючого прошарку суспільства.	Має суспільний характер і не обмежується інтересами одного прошарку.
	Здійснюється за допомогою права та примусу.	Застосовує непримусові засоби здійснення (авторитет, переконання)
	Здійснюється від імені всього народу держави.	Здійснюється від імені частини суспільства, яка підтримує певні політичні ідеї.
	Здійснюється уповноваженими суб'єктами – органами влади.	Здійснюється політичними суб'єктами або всім колективом, що є прихильниками відповідних політичних ідей.
	Має можливість встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки	Встановлює правила поведінки, що забезпечуються засобами непримусового характеру

Державна влада за функціями, які виконують її органи, поділяється на гілки: законодавчу, виконавчу, судову.

Від міри підтримки і схвалення влади залежить її ефективність (результативність). Низький рівень легітимності призводить до кризи влади. Отже, легітимність виступає обов'язковою передумовою ефективного функціонування політичної влади.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Наведіть визначення влади.
2. Чому суспільство не може обійтись без влади? Яке, на ваш погляд, головне призначення влади у суспільстві? Аргументуйте свою відповідь.
3. Чим політична влада відрізняється від влади економічної, ідеологічної, релігійної?
4. Що таке ресурси влади?
5. Що означає поняття «легітимність влади»? Як воно співвідноситься з поняттям «легальність влади»?
6. У чому особливість традиційного типу легітимності? Чи зберігся цей тип сьогодні?
7. У чому особливість харизматичного типу влади? Приведіть конкретні приклади.
8. Які ресурси у раціонально-легального типу влади?
9. Чи може вивчення політики носити науковий характер?
10. Які визначальні риси політики як специфічного виду діяльності?
11. Якщо політика по суті соціальна, чому не вся суспільна діяльність політична?
12. Чому уявлення про політику часто несуть в собі негативні асоціації?
13. Що можна додати на захист політики як достойної діяльності?
14. Чи можливий «кінець політики»?
15. Назвіть основні різновиди політики.
16. Яка структура політики? Охарактеризуйте її основні елементи та порівняйте за змістом.

Література: основна [1– 4], додаткова [8; 11; 13; 19–21].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Що в політології розуміють під легітимністю влади?
2. Який тип лідера характерний для постіндустріального суспільства?
3. Що на Вашу думку є утилітарними ресурсами влади?
4. Розкрийте зміст терміну «суб'єкти влади».
5. На чому базується традиційна влада?
6. В чому полягає легітимність участі?
7. Яку теорію розробив Вебер?
8. Назвіть ознаки політичної влади.
9. Яким терміном у політології називають владу здібних (найгідніших?)
10. Що або хто виступає суб'єктом влади?
11. Що таке «харизма»?
12. Що на думку О.Тоффлера не є найвагомішим джерелом влади?
13. Чи виконує влада культурну функцію?
14. Яким типом легітимності радянські ідеологи обґрунтовували встановлену владу?
15. Що таке ресурси політичної влади?

ТЕМА 6. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ІНСТИТУТИ

*У політиці слово «правда» означає
будь-яке твердження, брехливість
якого не може бути доведена.*

Джонатан Лінн і Ентоні Джей

1. Сутність політичної системи і її структурні елементи

У науковій літературі побутують різні погляди, як на тлумачення поняття «політична система» суспільства, так і на сутність цього феномена. Прихильники соціологічної теорії обміну вважають політичну систему інститутом, який підтримує стабільність загальних правил щодо відносин обміну. Згідно з конфліктологічними концепціями, політична система є інструментом легалізації та продуктивного розв'язання соціальних конфліктів.

Система – одне з основних понять політології, яке дає змогу скласти уявлення про суспільство у вигляді його абстрактної, спрощеної моделі чи окремих елементів. Поняття це запозичили з електроніки й кібернетики американські вчені Г. Алмонд, Д. Істон, В. Мітчел. Політологія розглядає систему як єдність структури (соціально-політичних інститутів) і процесів (поведінки спільнот та індивідів) за умови, що кожен відіграє свою роль у забезпеченні стабільності всієї системи.

Кожне суспільство є сукупністю підсистем (сфер): виробничої, соціальної, духовної, політичної, до якої належать інститути держави і

влади. Кожна з підсистем може зберігати життєздатність лише за умови, що всі інші функціонуватимуть бездоганно чи хоча б задовільно.

Політична система - упорядкована сукупність державних, політичних, громадських організацій та інститутів, політичних і правових норм, завдяки яким здійснюється політична влада в суспільстві.

До політичної системи суспільства належать законодавча, судова, виконавча системи, центральні, проміжні і місцеві системи управління (самоуправління), які базуються на принципах представництва та організації. Від інших систем політичну систему відрізняють: забезпечення неперервності, зв'язаності, ієрархічної координації діяльності різних політичних суб'єктів для досягнення визначених цілей; пошук механізму вирішення соціальних конфліктів і суперечностей, гармонізація суспільних відносин; сприяння досягненню консенсусу різних суспільних сил щодо основних цінностей, цілей та напрямів суспільного розвитку. Аналіз політичної системи надзвичайно важливий для з'ясування політичного життя суспільства, частиною якого вона є.

Політична система виникла з поділом суспільства на класи та появою держави. У процесі еволюції державно організованого суспільства вона все більше ускладнювалася та розгалужувалася. Тому структура, механізм її функціонування завжди мають конкретно-історичний характер, зумовлені рівнем економічного, соціального, духовного розвитку суспільства та іншими чинниками.

На політичну систему істотно впливають всі структурні елементи суспільства. Можна виділити цілу групу психологічних, морально-етичних, особистісних та інших факторів, від яких залежать структура і діяльність політичної системи. Головною ознакою політичної системи суспільства, який вирізняє його від інших соціальних систем, є те, що вона завжди пов'язана з формуванням влади та сферою її здійснення.

Політичну систему суспільства досліджували протягом багатьох століть, починаючи від Аристотеля. Але вагомих результатів було досягнуто лише в ХХ ст. після застосування американським теоретиком Д. Істоном методу системного аналізу («Політична система», «Системний аналіз політичного життя»).

Механізм функціонування політичної системи включає три цикли: *вхід* (вплив на політичну систему навколишнього середовища у формі вимог і підтримки), *перетворення* (реакцію системи на вимоги навколишнього середовища, їх перетворення на певні рішення), *вихід* (здійснення ухвалених рішень у формі конкретних дій системи). Система є засобами, за допомогою яких імпульси входу трансформуються в імпульси

виходу, тобто політична система за Д. Істоном є сукупністю динамічних перетворень, які сприяють формуванню стабільності суспільства (схема 1).

- «Вимоги» – це дії і думки з приводу розподілу цінностей у суспільстві, які впроваджуються суб'єктами влади. Вимоги стосуються розподілу благ і послуг, регулювання поведінки у суспільстві, забезпечення комунікації та інформації.
- «Підтримка» – це позиції і поведінка груп та індивідів, які сприяють функціонуванню політичної системи. Форми підтримки можуть бути різними: сплата податків, дотримання законів, участь у політичному житті (наприклад, у голосуванні на виборах, поважне ставлення до влади). Підтримка спрямована на мінімальний консенсус у суспільстві, необхідний для збереження політичної єдності (тобто на політичне співтовариство).
- «Вимоги» та «підтримку», що являють собою вхідні чинники, політична система трансформує у рішення і дії (тобто в економічну, соціальну, зовнішню політику тощо). Зворотний зв'язок являє собою такі елементи: адаптацію влади до певних ситуацій (шляхом рішень і дій системи та їх наслідків); зворотну інформацію (потік зворотних відомостей про стан системи і наслідки реагуючої діяльності).

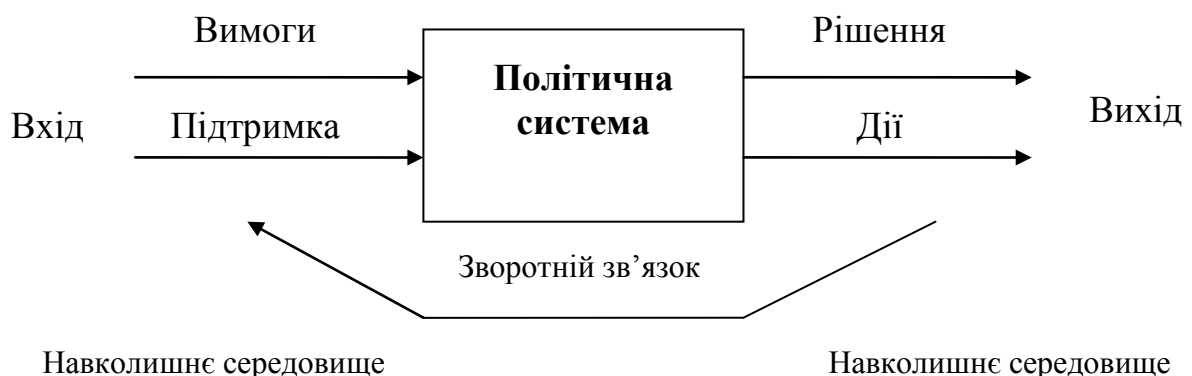

Схема 6.1 – Зворотній зв'язок у політичній системі

Політична система містить такі компоненти:

– основною ланкою політичної системи є держава, яка формує організаційні рамки всього суспільства. Політична система виникла саме як державна, а інші політичні організації включилися в неї пізніше;

– політичні партії є другим найважливішим компонентом політичної системи. Вони виступають опосередкованою ланкою між соціальними групами, верствами, класами, з одного боку, і державою – з іншого, беручи участь в політичному житті і прагнучи отримати владу з метою реалізації своїх інтересів;

– у політичну систему суспільства можуть включатися політичні рухи, громадські організації (наприклад, профспілки) у міру того, як вони впливають на прийняття політичних рішень, а також засоби масової

інформації, які забезпечують взаємозв'язок між державою і громадянським суспільством;

- складовою частиною політичної системи може бути і церква;
- політична система включає також політичні традиції, політичну культуру;

- основна маса населення включається в механізм функціонування політичної системи шляхом впливу на діяльність політичних лідерів і урядів, висловлюючи своє ставлення до них і таким чином утримуючи їх у певних рамках. Це участь носить непрямий характер, бо безпосередньо в прийнятті політичних рішень основна маса населення не бере участь;

- політична система суспільства не може функціонувати без нормативних основ, які визначають правила, зразки, принципи її діяльності.

Виокремлення елементів політичної системи є досить умовним, адже кожен з них відтворюється і функціонує повноцінно лише у зв'язку з іншими.

2. Функції і типологія політичних систем

Структурна складність системи, а особливо багатоманітність політичного життя зумовили виокремлення цілого ряду важливих *функцій політичної системи*.

Існують різні наукові погляди щодо кількості та змісту *функцій політичної системи*, але основними серед них є:

- вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;

- організація діяльності суспільства щодо виконання спільних завдань і програм його життєдіяльності, а також узгодження роботи та координація окремих елементів суспільства;

- легітимація, тобто діяльність, яка спрямована на узаконення політичної системи, приведення реального політичного життя у відповідність до офіційних політичних і правових норм;

- артикуляція інтересів, тобто пред'явлення вимог до осіб, які визначають політику та здійснюють державну владу;

- політична соціалізація, тобто придбання політичних знань та залучення людини до політичних цінностей;

- агрегація інтересів, тобто систематизація, узгодженість інтересів і потреб різних соціальних груп населення;

- стабілізація, тобто забезпечення цілісності та стабільності розвитку суспільної системи загалом;

- політична комунікація, тобто передача інформації та переконань як усередині влади, так і між владою і суспільством.

Типологію політичних систем здійснюють на основі різних критеріїв. Якщо за базову ознаку прийняти *характер взаємин*,

політичної системи із зовнішнім, середовищем, то можна виокремити закриті (автаркії) та відкриті політичні системи. Автаркії мають обмежені зв'язки із зовнішнім середовищем, самодостатні (тобто обмежуються внутрішніми ресурсами розвитку) та не сприймають цінності чужих систем і культур (наприклад, Японія до кінця ХІХ ст., колишній СРСР, Албанія). Відкриті, політичні системи рухливі та сприйнятливі, успішно опановують цінності та політичні досягнення інших систем, активно ведуть обмін ресурсами розвитку з зовнішнім світом (це – всі провідні держави сучасного світу та більшість країн, що здійснюють демократичну трансформацію).

Політичні системи за типом легітимного правління (М. Вебер):

- традиційні; - харизматичні; - раціонально-легальні

Політичні системи за типом суспільно-економічної формації (К. Маркс):

- рабовласницькі; - феодальні; - капіталістичні; - соціалістичні; - перехідні

Політичні системи за типом влади і політичного режиму:

- демократичні; - авторитарні; - тоталітарні; -

Політичні системи за типом політичної культури (Г. Алмонд):

- англо-американські; - континентально-європейські; - доіндустріальні; - тоталітарні

Політичні системи за характером зв'язків із навколишнім середовищем: - відкриті; - закриті

Політичні системи за характером політичних цінностей (Ж. Блондель):

- ліберальні; - традиційні; - радикально-авторитарні (комуністичні); - авторитарно-консервативні; - популістські

Політичні системи за характером політичного процесу:

- командні; - змагальні; - соціопримирливі (миротворчі)

Загально визнаного в західній науці є типологія Г. Алмонда, основою якої є комплексний критерій – *тип політичної культури та вирізнення політичних ролей*. Відповідно виокремлені такі політичні системи:

1. *Англо-американська*, з гомогенною (цілісною) політичною культурою, коли політичні цілі поділяє практично все суспільство; з розвинутою системою політичних відносин, інститутів і чіткою спеціалізацією їх функцій; з багатоманітною структурою політичних ролей, які диференційовані відповідно до функцій політичної організації та різноманіття форм політичної участі; влада і вплив розподілені між різними ланками політичної системи (державна, партії, групи інтересів, опозиція, лобі тощо); партійна система зазвичай двопартійна; висока політична стабільність.

2. *Континентально-європейська*, яка характеризується фрагментарністю (мозаїчністю) політичної культури; наявністю всередині національних культур протилежних ідеалів, цінностей, орієнтацій, що

притаманні певній соціальній верстві, етносу, групі, партії; має місце співіснування старих і нових культур. Саме тому розподіл політичних ролей і функцій відбувається не у межах суспільства, а всередині класу, еліти, партії. Партії організовані в багатопартійну систему (обмеженого чи поляризованого плюралізму, або тривалого домінування однієї найвпливовішої партії, блоку); суспільство і держава відносно стабільні, адже загальною політико-культурною основою є ліберальні (чи соціал-демократичні) цінності.

3. *Доіндустріальні та частково індустріальні*, мають змішану політичну культуру, в якій наявні різні види несучасних зразків (традиційна, патріархальна, містечкова, хуторська тощо), а також включені політичні субкультури місцевого походження (роду, племені, клану, громади). Політичні ролі дуже слабо диференційовані, тому політична координація та комунікація є ускладненою; політична еліта має олігархічний (клановий, аристократичний) характер. Партійні системи або гегемоністського типу, або мультипартійні (атомізований плюралізм); слабка політична стабільність, нерідко порушено гармонію розподілу влади між її гілками. Отже, інтеграція суспільства йде за допомогою насильства, що веде до концентрації влади і впливу в руках вузької групи осіб (політичного клану чи закритої еліти).

4. *Тоталітарні* – ґрунтуються на тоталітарній свідомості та політичній культурі, що утворює примусовий тип політичної активності. Політичні ролі практично не виокремлені; немає громадських політичних об'єднань, монолітна однопартійна система зорієнтована на пріоритет класових, національних, расових або релігійних цінностей, тому її моноідеологією може бути комунізм або фашизм; політична стабільність забезпечується тотальним контролем за масовою (та індивідуальною свідомістю і поведінкою).

Деякі дослідники на основі критеріїв *цільових і функціональних особливостей* виокремлюють чотири базові моделі політичної системи:

– *командну*, що ґрунтується на використанні примусових, силових методів управління;

– *змагальну*, головною домінантою існування якої є протистояння, протиборство різних політичних і соціальних сил;

– *соціопримирну (миротворчу)*, орієнтовану на підтримку соціального консенсусу, злагоди, на попередження й подолання конфліктів;

– *перехідну*, характерну для трансформаційних суспільств, що здійснюють радикальні реформи, крокуючи до постіндустріальної цивілізації чи від автократії до демократії.

Усі згадані типології є умовними. Насправді не існує «чистого» типу політичних систем, оскільки всі вони, насамперед, є результатом свідомих зусиль людей, що живуть у певний час і у певному місці.

3. Місце держави у політичній системі суспільства

Ядро політичної системи становить держава. В уявленні будь-якої людини держава – це ті органи, установи, організації, що видають закони, встановлюють певний порядок і стежать за його виконанням, а якщо потрібно, то і застосовують силу. Держава визначає все наше життя: встановлює розміри мінімальної заробітної плати, стипендії, пенсії; регулює відпустки, ціни, податки тощо.

Термін «держава» зазвичай вживається у двох значеннях. У широкому сенсі – це країна, суспільство, народ, що розташовані на певній території і мають органи влади. В цьому значенні зазвичай говорять про німецьку, англійську, американську, українську держави.

У вузькому значенні термін «держава» називає організацію, що має верховну владу на певній території.

Ознаки держави:

– *відокремлення публічної влади від суспільства, її розбіжність з організацією всього населення, поява верств професіоналів-управлінців;*

– *державна влада є найвищою на певній території, вона має суверенітет. На відміну від різноманітних організацій, що мають певну владу над людьми, держава має найвищу владу, рішення якої обов'язкові для всіх громадян;*

– *держава має територію, чітко обмежену державним кордоном. Закони і повноваження держави поширюються на людей, які проживають на цій території. Держава будується за територіальним принципом;*

– *держава володіє монополією на законне застосування сили і фізичного примусу. Вона може не тільки обмежити свободу людини, а навіть фізично знищити її. Для цього у держави є спеціальні засоби: зброя, армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура;*

– *держава має виняткове право на прийняття законів і норм, обов'язкових для всього населення;*

– *державною прерогативою є стягнення податків і зборів, необхідних для утримання численних державних службовців і матеріального забезпечення державної політики.*

Ці ознаки відрізняють державу від інших організацій і об'єднань, але не розкривають її зв'язки з суспільством і чинниками, що лежать в основі її виникнення та еволюції.

Існує кілька точок зору щодо причин виникнення держави. Більшість дослідників погоджуються, що держава з'явилася внаслідок розпаду родоплемінного ладу, появи верств управлінців-професіоналів і поступового зосередження в їхніх руках управлінських функцій, ресурсів влади і соціальних привілеїв під впливом цілої низки чинників. Зазвичай до них відносять:

– розвиток суспільного розподілу праці, виокремлення управлінської праці у спеціальну галузь. Внаслідок розвитку всього суспільства і

виробництва, появи додаткового продукту, розширення господарських і зовнішніх зв'язків у суспільства з'явилася потреба в укріпленні управлінських функцій і створенні для цього державних органів;

– виникнення із розвитком суспільства приватної власності, класів і експлуатації. Найбільш детально цю точку зору обґрунтовує марксизм, який на перший план у діяльності держави ставить функцію класового пригноблення;

– завоювання одних народів іншими. Існує точка зору, за якою держава виникає в результаті зовнішнього і політичного насильства, що поглиблюють соціальну нерівність і ведуть до утворення класів і експлуатації. Автори цієї теорії – Ф. Оппенгеймер і Л. Гумплович. Однак вплив завоювань на утворення і розвиток держави не слід абсолютизувати;

– демографічні фактори. Це передусім зростання чисельності і густоти населення, перехід народів від кочового до осілого способу життя, упорядкування шлюбних відносин;

– психологічні фактори. Держава розглядається як плід людського розуму, який формувався під впливом певних потреб і емоцій людини. Деякі вчені вважають, що потужним мотивом створення держави був страх людей перед агресією, побоювання за своє життя, свободу і майно. Інші висувають на перший план людський розум, який дійшов висновку про необхідність створення спеціального органу – держави, здатного краще забезпечити природні права людей, аніж їхні традиційні, додержавні форми співжиття;

– антропологічні фактори. Вони означають, що державна форма організації має коріння в самій суспільній природі людини. Вона виникає в результаті розвитку людської природи і за допомогою права вносить в життя людей справедливі моральні начала.

Доведено, що держава виникає та розвивається під впливом цілої низки факторів і виділення одного з них майже неможливе.

Якщо процес утворення держави розглядати з точки зору особливостей взаємовідносин держави і особи, втілення в державному устрої раціональності, принципів свободи і прав людини, то можна виділити тільки *два глобальних етапи її розвитку: традиційний і конституційний*, а також проміжні стадії, що поєднують риси традиційних і конституційних держав.

Традиційні держави виникли та існували здебільшого стихійно, на основі звичаїв і норм, коріння яких сягають у сиву давнину. Типовим втіленням такої держави є монархії.

Конституційний етап у розвитку держави пов'язаний з його підпорядкованістю суспільству і громадянам, з конституційною визначеністю сфери державного втручання, з правовою регламентацією всієї діяльності держави і створенням гарантій прав людини.

Конституційні держави істотно відрізняються від держав традиційних засобами формування, внутрішньою побудовою і функціями. Більшість сучасних держав будуються і функціонують на базі конституції.

Конституція – це система зафіксованих у спеціальному документі відносно стабільних правил, що визначають устрій держави, її організацію, способи виявлення політичної волі, прийняття рішень, а також положення особи в державі.

Устрій держави характеризує її форми: форми правління і форми територіального устрою. У них втілюється організація верховної влади, структура і порядок взаємовідносин вищих державних органів, посадових осіб і громадян.

Форми правління	Форми територіального устрою
Монархії: абсолютна, конституційна Республіки: парламентські, президентські, змішані	Унітарна Федеративна

Форми правління поділяються відповідно до засобу організації влади і її формального джерела на монархії і республіки.

Монархія – форма держави, що існувала тисячоліттями, в якій джерелом влади вважається вищий правитель (король, імператор).

Абсолютна монархія існує сьогодні в дуже обмеженій кількості країн і характеризується зосередженням в руках правителя законодавчої, виконавчої і судової влади. Така форма правління існує зараз у Саудівській Аравії, Катарі, Омані, Бахреїні, Брунеї.

Конституційна монархія – така форма правління, за якої повноваження монарха обмежені конституцією. Конституційна монархія може бути *дуалістичною* (Йорданія, Кувейт, Марокко), в якій монарх наділений здебільшого виконавчою владою і лише частково законодавчою, і *парламентською*, в якій монарх, хоча й вважається главою держави, але

фактично влада його обмежена представницькими функціями, хоча інколи він має право вето на рішення парламенту.

У *республіці* джерелом влади вважається народна більшість, вищі органи влади обираються громадянами. В сучасному світі існує три головні види республік: парламентська, президентська і змішана або напівпрезидентська. Історія знає і багато інших різновидів республік: рабовласницьку, аристократичну, радянську, теократичну та ін.

Республіка (від латин. *res* – для, *publika* – народ) – форма правління, при якій всі вищі органи державної влади обираються або формуються загальнонаціональною представницькою установою. Розділяють три сучасні різновиди республіки: парламентську, президентську та напівпрезидентську.

Парламентська республіка. Характерною рисою парламентської республіки є утворення уряду на парламентській основі і його відповідальність перед парламентом. Парламент здійснює щодо уряду такі функції: формує і підтримує уряд, видає закони, що приймаються урядом до виконання, затверджує державний бюджет і завдяки цьому встановлює рамки діяльності уряду. Здійснює контроль над урядом, критикує урядову політику, подає альтернативні варіанти урядових рішень і всього політичного курсу.

На відміну від парламенту, уряд має виконавчу владу, а нерідко і законодавчу ініціативу, а також може клопотати перед президентом щодо розпуску парламенту.

У більшості країн членство в уряді не виключає збереження депутатського мандату. Це дозволяє залучати до роботи в уряді не тільки лідерів правлячих партій, але і впливових депутатів парламенту.

Офіційно керівник уряду (прем'єр-міністр, канцлер) не є главою держави, але реально саме він – перша особа в державі. Президент у парламентській республіці займає більш скромне місце. Він обирається або парламентом, або зборами виборців, або безпосередньо народом. Його роль у парламентській республіці мало чим відрізняється від функцій глави держави в парламентських монархіях.

Президентська республіка. Головна ознака президентської республіки полягає в тому, що президент у ній є водночас і главою держави, і главою уряду. Він керує внутрішньою і зовнішньою політикою держави і є верховним головнокомандуючим збройних сил. Президент обирається безпосередньо народом, але інколи і колегією виборців (США). Він сам призначає членів кабінету міністрів, які несуть відповідальність перед ним, а не перед парламентом.

У президентській республіці існує жорсткий розподіл влади, парламент не може винести уряду вотум недовіри, а президент не має

права розпустити парламент. Класичним прикладом президентської республіки є США.

Напівпрезидентська або змішана республіка. Така форма існує в Австрії, Ірландії, Португалії, Польщі, Фінляндії, Франції, Болгарії та ін. У напівпрезидентській республіці поєднується сильна президентська влада з ефективним контролем парламенту за діяльністю уряду. При цьому вона не має сталих типових рис (як президентська і парламентська) і в різних країнах має істотні відмінності. Головна риса напівпрезидентської республіки – подвійна відповідальність уряду перед президентом і парламентом.

Ці форми правління не вичерпують усіх механізмів правління народу. Одним з таких механізмів є *референдум* (лат. Referendum – те, що має бути повідомлене) – всенародне волевиявлення з важливих державних або суспільних питань. Референдуми широко використовуються більшістю демократичних країн світу, особливо на місцевому рівні.

Територіальна організація держави характеризує співвідношення цілого і частин, центральних і регіональних органів влади. У сучасному світі розрізняють *дві основні форми територіального устрою держави: унітарну і федеративну.*

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (від unitas – єдність) – форма державного устрою, в якій адміністративно-територіальні одиниці не мають політичної самостійності. Для унітарної держави характерні: єдина конституція; єдина правова система; підпорядкування муніципальних органів влади загальнодержавним.

Унітарні держави бувають централізованими (Швеція, Данія та ін.) і децентралізованими (Франція, Італія, Іспанія, Україна).

Централізовані держави можуть надавати досить широку самостійність місцевим органам управління, але середній рівень управління при цьому не має значної автономії і безпосередньо орієнтується на виконання рішень центру.

У *децентралізованих* унітарних державах крупні регіони користуються широкою автономією і навіть інколи мають власні парламенти.

Федеративна форма територіального устрою держави відрізняється від унітарної тим, що джерелами влади, суб'єктами державного суверенітету в ній виступають як крупні територіальні утворення, так і весь народ.

ФЕДЕРАЦІЯ (від латин. federatio – союз, об'єднання) – держава, яка складається з кількох обмежено самостійних державних утворень, об'єднаних центральною владою і спільними законами.

Члени федерації не мають індивідуального суверенітету і права одностороннього виходу з союзної держави.

Конфедерація – це форма міждержавного об’єднання, союз держав для виконання певних завдань (економічних, політичних, військових та ін.). Члени конфедерації повністю зберігають державний суверенітет і передають до компетенції союзу лише рішення обмеженої кількості питань – переважно в галузях оборони, зовнішньої політики, транспорту, зв’язку. Для координації дій у конфедерації, як правило, створюються загальні органи влади і управління. Ця форма державного об’єднання не досить міцна і, як правило, еволюціонує у федерацію, або розпадається зовсім. Наприклад, конфедерації в США (1776–1787 рр.), Швейцарії (до 1848 р.), Німеччині (1815–1867 рр.). Зазначимо, що до кінця XIX ст. конфедерація розглядалася як тип державного устрою.

4. Політична система України

Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності, набуття атрибутів державності – і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів у політичній та економічній сферах, досягнення високих стандартів у соціальному розвитку. Проте становлення її політичної системи відбувається складно на тлі перманентних криз у політичній, економічній, соціальній та духовній сферах.

Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу, судову. Повноваження кожної з них визначені Конституцією України.

<u>Законодавча</u>	<u>Виконавча</u>	<u>Судова</u>
<i>Верховна рада України</i> Парламент: законодавча і контролююча функція	<i>Кабінет Міністрів України</i> Уряд: виконавча і розпорядча функція	<i>Верховний Суд України</i> Суд: контрольна і тлумачна функції

Новим соціальним інститутом для України є місцеве самоврядування. Місцеве самоврядування – це законодавчо забезпечене право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Як складалася політична система України?

Після розвалу СРСР і здобуття незалежності Україною стару політичну систему не було демонтовано. Підправлена Конституція діяла до 1996 року. Така ситуація дала змогу створити симбіоз старої «влади рад», нових «патерналістських» партій і президентської адміністрації. Цей симбіоз існує досі й призвів до поступового переродження політичного режиму в олігархію. Олігархія, тобто режим, за якого політична влада належить групі найбагатших громадян, існувала в усі часи й існує сьогодні.

«Батьком» олігархічного режиму в Україні вважається экс-президент Л. Кучма. А «демократичного блиску» цьому режимові спробував надати В. Ющенко.

За структурно-функціональними характеристиками Україна є республікою зі змішаною формою влади й управління (весь час мандрує від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської за спрощеними класифікаціями). Ця форма влади й управління закріплена в різних варіантах української Конституції, законах про функції елементів політичної системи, різних інституцій і навіть посадових осіб. Але цілісної системи політичної влади й управління в Україні немає, бо Верховна Рада постійно змінює Конституцію, визначальне законодавство щодо політичної системи країни, повноваження гілок влади тощо. Тобто з цього

боку законодавча влада є чинником політичної нестабільності й конфліктогенності в суспільстві.

Сучасна політична система України залишає при собі значні риси перехідності, вона недостатньо ефективна.

Українське суспільство є надмірно розпоросеним у своїх політичних поглядах. Тільки розгортається процес його структуризації з формуванням відповідної представницької системи (утворенням партій і рухів які уособлюють їх інтереси і репрезентують їх перед владними структурами).

Процес виборів до законодавчої влади був і залишається непрозорим. Виборців підкуповують, їхніми позиціями маніпулюють.

До того ж окремі фрагменти політичної системи працюють один проти одного, послабляючи тим самим потенціал українського суспільства. Спостерігається перманентна боротьба гілок влади за повноваження, оскільки Конституція фіксує їх не чітко. Ті ж проблеми існують і стосовно функцій глави держави і керівника уряду. Двозначність повноважень гілок влади створює можливість позбутися судової відповідальності, підмінити національні інтереси приватними, посилити лобістську діяльність, нарощувати привілеї. Тому частина політичної еліти жорстко опирається посиленню громадського контролю над державотворчими процесами.

Поведінку українських еліт визначають насамперед неформальні інститути, які вижили і зміцніли навіть після подій 2014 року.

В Україні існує п'ять різновидів кланів:

– Симбіотичні клани з вертикальною структурою. Організаторами подібних утворень є особи, які займають високі посади і через систему взаємної протекції і підтримки вони прив'язують до себе осіб, які займають нижчі шаблі влади.

– Паразитичні клани з вертикальною структурою. Відрізняються від попередніх нерівністю послуг, існують за принципом стародавніх римлян «розділяй та володарюй».

– Захисні клани із горизонтальною структурою. Виникають в період приходу до влади нової управлінської еліти з метою протистояння змінам.

– Агресивні клани з горизонтальною структурою. З'являються в результаті переплетіння інтересів приблизно рівних угруповань. Мають за мету зміну співвідношення існуючих політичних сил. Як правило вони володіють мас-медіа і видають свої групові інтереси за інтереси населення.

– Випадкові клани. Є ситуативними і тимчасовими, повністю залежать від особистісно-суб'єктивного фактора.

Але драматизувати ситуацію не потрібно. Цивілізаційний прогрес України вже почався. Політична система чекає нових, креативних політиків з ідеями і амбіціями.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Що таке політична система суспільства? Як вона функціонує?
2. У якому стані, на ваш погляд, знаходиться політична система, якщо на «вході» переважають вимоги?
3. Які, на Ваш погляд, види підтримки переважають у політичній системі України? Аргументуйте свою відповідь.
4. Які підсистеми входять у політичну систему і яку роль вони відіграють в її функціонуванні?
5. Що таке функція політичної системи? Розкрийте зміст функцій політичної системи та визначте їх значення для життєдіяльності суспільства в цілому.
6. Охарактеризуйте модель державно-політичного устрою сучасної України.
7. Визначте основні напрямки реформування політичної системи, становлення інститутів громадянського суспільства України.
8. Проаналізуйте існуючі моделі систем місцевого самоврядування і визначте, яка з них найбільш прийнятна для України.
9. Яким є вклад у теорію політичних систем американських учних?
10. Політичні інститути: види, взаємодія та роль у політичній системі.
11. Політична реформа та революція як способи трансформації політичних систем.
12. Яка політична система ближче за всіх підійшла до ідеалу «доброго суспільства»?
13. Яка стадія в політичному процесі найважливіша і чому?
14. Чи можна вважати, що люди є кращими суддями у ставленні до власних інтересів і справ?

15. Порівняйте умови функціонування політичних інститутів за різних типів політичних систем.

Література: основна [1–4], додаткова [7–10].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Виділіть специфічні функції «виходу» щодо політичної системи.
2. Як називається форма державного устрою, яка утворюється із союзу суверенних держав?
3. Виділіть специфічні функції «входу» щодо політичної системи.
4. Хто вважається автором найпростішої моделі політичної системи «вхід – вихід»?
5. Який тип політичної системи за Алмондом характеризується фрагментарністю (мозаїчністю) політичної культури, багатопартійною системою?
6. Визначте характерну ознаку політичних систем розвинутих країн.
7. Який із компонентів політичної системи є головним, системоутворюючим?
8. У чому сенс поняття «політична система суспільства»?
9. Хто формує політичну систему країни?
10. З яких підсистем складається політична система?
11. Що таке політична організація суспільства?
12. У чому сутність взаємодії політичної та економічної систем в умовах демократичного суспільства?
13. Що таке «вхід» у політичну систему суспільства?
14. Що таке «вихід» із політичної системи суспільства?
15. Які процеси відбуваються у середині політичної системи?

ТЕМА 7. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ЯК МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

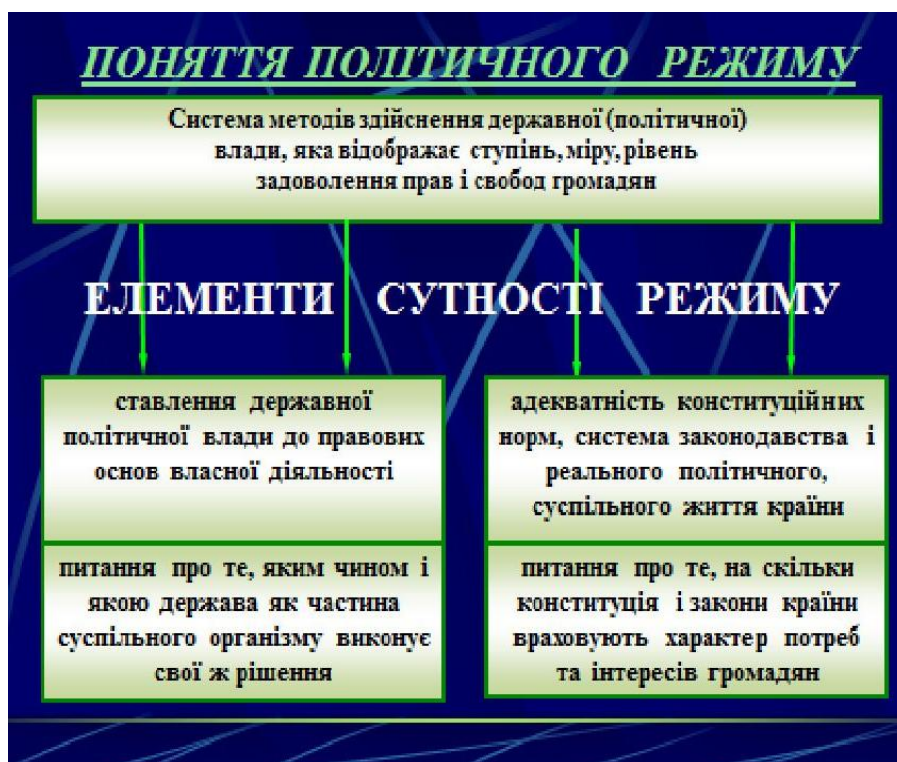
Уряди ніколи нічого не вчаться – вчиться лише народ
Арнольд Тойнбі

1. Сутність і типологія політичних режимів

Найважливіше місце в політичному житті посідає *політичний режим*. Будь-який політичний режим визначається трьома основними чинниками:

- 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненню влади;
- 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень;
- 3) відносинами між політичною владою та громадянами.

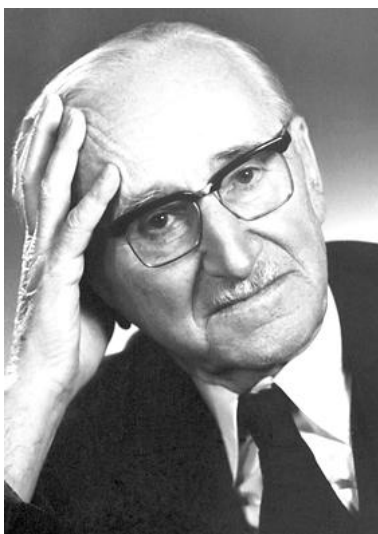
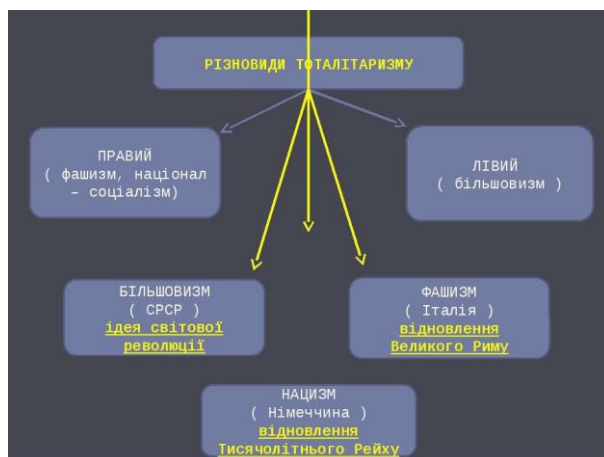
Поняття «*політичний режим*» охоплює порядок формування представницьких установ, становище та умови діяльності політичних партій, правовий статус особистості, права та обов'язки громадян, порядок функціонування каральних і правоохоронних органів, співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого. Цим терміном оперували ще в античності, але його сучасне розуміння пов'язане з Великою французькою революцією, коли виникло поняття «*ancien regime*» (старий порядок, старий режим), а в широкий науковий обіг він ввійшов після Другої світової війни.

Політичний режим залежить від співвідношення політичних сил у суспільному організмі, особистості загальнонаціонального лідера та особливостей правлячої еліти; історичних і соціокультурних традицій; політичної культури населення. Він формується спонтанно, внаслідок спільних зусиль багатьох суб'єктів політичного процесу і не може бути встановлений конституціями або іншими законами. Існує багато класифікацій політичних режимів. Загалом вони різняться на основі аналізу співвідношення та взаємодії держави та громадянського суспільства. Будь-яка класифікація є умовною, оскільки «чистих» і завершених політичних режимів у політичній практиці не існує.

Виділяють три класичних типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний і демократичний.

Тоталітарний режим (від лат. totalis – увесь, повний) – спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохопним контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією.

Ф. Хайек «Шлях до рабства» (1944)

З. Бжезинський «Тоталітарна диктатура і автократія» (1956)

Ознаки тоталітаризму:

1. Загальна політизація та ідеологізація суспільства, але фактично воно відчужене від політичної влади, хоч і не усвідомлює цього, адже в масовій свідомості діє міф про «єдність і злиття» народу і влади.

2. Держава прагне до глобального панування і контролю над усіма сферами соціального життя; законодавча, виконавча і судова системи влади контролюються з одного центру – правлячою партією.

3. Монопольний державний контроль над економікою, ЗМІ, культурою, освітою, релігією, аж до приватного життя громадян та їх поведінки; діє політична цензура.

4. Неправова регламентація суспільних відносин, коли закони фактично захищають інтереси держави; політичні права і свободи громадян

закріплені лише формально.

5. Державна влада дуже бюрократизована; еліта влади є номенклатурою, що рекрутується за системою «гільдій», її оточує «ореол таємності» та недоторканності.

6. Домінуючим методом управління стає насильство, примус і терор.

7. Однопартійна система, фактичне панування однієї партії; легальна політична опозиція заборонена і фактично відсутня; духовна опозиція виявляється здебільше у формі дисидентства.

8. Функціонує тільки офіційна державна ідеологія, яка визначає всі суспільні цінності, зразки щодо виховання, стандарти поведінки тощо; інші ідейні течії жорстоко переслідуються.

9. Безконтрольність репресивних органів держави: армія, поліція, служби безпеки, крім охорони правопорядку, виконують функції державних каральних органів.

10. Економічною основою є велика власність: монополістична, державна, громади.

11. Надцентралізація і надконцентрація державної влади на чолі з диктатором (фюрер, ватажок) та його оточенням.

12. Громадянське суспільство відсутнє чи придушене.

13. Права національних меншин формально декларовані, а в дійсності – суттєво обмежені.

14. Суспільство живе за подвійною мораллю, керується так званою «тоталітарною свідомістю».

Фундаментальною соціально-психологічною основою тоталітаризму є соціальний конформізм. Соціальний конформізм – це некритичне прийняття і слідування пануючим точкам зору і стандартам, стереотипам масової свідомості та пропагандистським кліше. До головних рис соціального конформізму відносяться: відсутність індивідуальної точки зору, «стадні» почуття бути «як усі», рабська залежність від влади.

Історично першою класичною формою політичного тоталітаризму був комунізм (соціалізм) радянського типу.

Політичний режим у колишньому Радянському Союзі пройшов такі етапи: період воєнного комунізму 1917–1921 рр. (тоталітарно-авторитарний тип політичного режиму); 1921–1929 рр. (авторитарний режим); 1929–1956 рр. (тоталітарний режим), 1956–1985 рр. (зникли ознаки класичного

тоталітаризму, але загалом режим залишався тоталітарним).

Другим різновидом тоталітарних політичних систем є фашизм, який У. Черчіль називав «тіною і потворним дитям комунізму».

Й.Сталін-державний, політичний і військовий діяч СРСР. За деякими оцінками, один із найжорстокіших диктаторів в історії людства

А. Гітлер-рейхсканцлер Німеччини з 1933 по 1945 рік, провідник Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, ідеолог нацизму.

Б.Муссоліні-італійський політичний діяч, фашистський диктатор Італії з 1922 по 1943 роки. Він сконцентрував всю владу в своїх руках як провідник Фашистської партії

Фашистська ідеологія була своєрідною реакцією на всезагальну кризу, яка охопила західне суспільство після Першої світової війни. Вперше він був встановлений в Італії в 1922 р.

Третім різновидом тоталітаризму був *націонал-соціалізм в Німеччині*. Як реальний політичний і суспільний устрій він виникає в 1933 р., після призначення А. Гітлера рейхсканцлером. Націонал-соціалізм має подібності з фашизмом, проте це не дає можливості його повного ототожнення з ним. Утверджуючи однопартійну систему, націонал-соціалісти заборонили діяльність своїх політичних опонентів – комуністів, соціал-демократів, вільних профспілок. Разом з цим здійснювався процес зрощування партії і держави. Місцеві земельні уряди були замінені спеціальними уповноваженими центрального уряду з числа націонал-соціалістичної партії, а земельні парламенти ліквідовані.

Тоталітаризм як крайня форма соціального контролю, що вимагає тотального контролю над свідомістю людей, – це не тільки явище минулого, але й одна з можливих альтернатив розвитку людства у майбутньому, про що треба пам'ятати та не допустити цього.

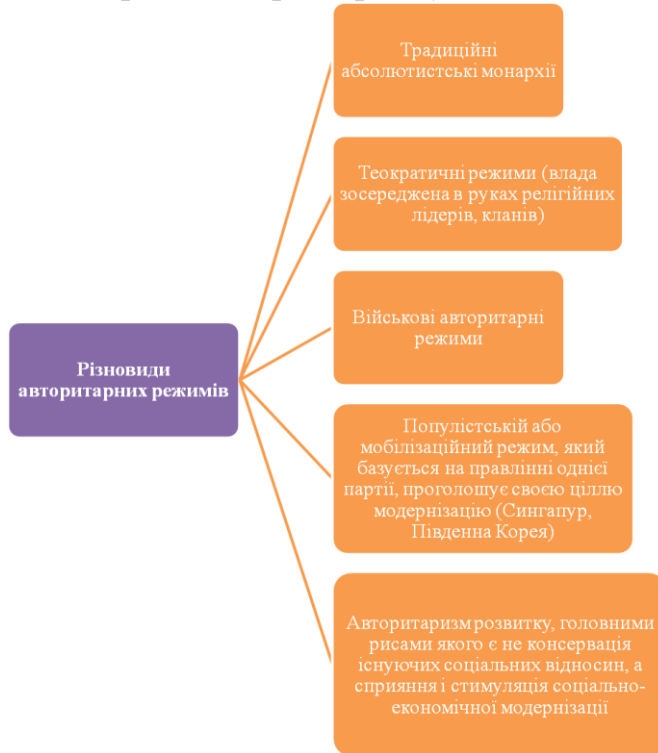

Архітектурний монументалізм – важлива ознака тоталітарного режиму

Авторитарний політичний режим. Одним з альтернативних тоталітарному виступає авторитарний політичний режим (від лат. *autoritas* – влада авторитету). З тоталітаризмом його пов'язує автократичний, не обмежений законами характер влади, з демократією – наявність автономних, не регульованих державою суспільних сфер, особливо економіки та приватного життя, збереження елементів громадянського суспільства.

Головними рисами авторитаризму слід вважати: надмірну централізацію, строгу ієрархію у відносинах між суб'єктами влади, пряме спирання на військово-каральний апарат.

Форми авторитаризму:

– *традиційна абсолютистська монархія* – режим, при якому донині немає розподілу влади та політичної конкуренції, панує ідеологія аристократії (наприклад, країни Перської затоки, Непал, Марокко, монархії напівфеодальних племен аборигенів деяких островів та континентів). Закритість цих режимів виявляється в тому, що влада найчастіше передається у спадок, а інколи звоюється силою.

Таким чином, авторитарний політичний режим здатний відносно безболісно трансформуватися в демократичний режим. Основна передумова такої трансформації – наявність за авторитаризму певної сфери громадянського суспільства.

– *традиційний авторитарний режим олігархічного типу*, поширений у Латинській Америці. Економічна і політична влада, як правило, зосереджена в руках декількох впливових родин; один лідер зміщує іншого за допомогою перевороту чи фальсифікації результатів виборів; еліта тісно пов'язана з церквою та військовою верхівкою (наприклад, режими Гватемали, Колумбії);

– *авторитарно-бюрократичний* – режим, що відбиває інтереси компрадорської буржуазії, яка здійснює посередництво між іноземним капіталом і національним ринком (режим Маркоса на Філіппінах (1972–1985 рр.), режими Тунісу, Камеруну). Саме ці режими найчастіше формуються у вигляді «військових диктатур».

У країнах Азії й Африки досить поширеною формою політичного режиму є «*стратократія*», яку розуміють як правління військових, що «узаконюють» неконституційним шляхом свою владу і проголошують себе вищим органом державної влади. Стратократія – недовговічний політичний режим, оскільки він не є легітимним;

– *егалітарно-авторитарний* – (egalite – рівність, егалітаризм – ідеологія, що обстоює подолання політичної нерівності) режим закритий, з монолітною елітою. Такий режим упав в СРСР, країнах Центральної та Східної Європи, в модифікованому виді існує в Китаї, В'єтнамі, північній

Кореї, на Кубі;

– *теократичні режими* – за яких церква цілком, або частково замінює інститути держави, а влада концентрується в руках духовних осіб (рух «талібан» в Афганістані (кінець 1990-х рр.), «ісламська держава» в Ірані).

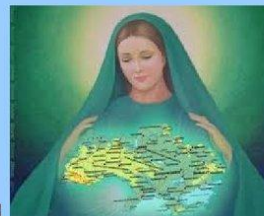
Неправомірною є оцінка авторитаризму як лише негативного явища. Політична історія знає багато прикладів, коли авторитарні режими, завдяки здатності мобілізувати соціальні ресурси на стратегічних напрямках розвитку суспільства і нейтралізації політичних супротивників, забезпечили успішний розвиток багатьох країн – Іспанії, Індонезії, Таїланду, Південної Кореї, Чилі та інших.

2. Демократія: форми і моделі

Поняття «демократія» (грец. *demokratia*; *demos* – народ + *kratos* – влада) є одним з найбільш багатозначних і вживаних в політичних науках. Хоча поняття «демократія» означає буквально «народовладдя», в дійсності можливість всього народу повністю здійснювати політичне владування поки що ні в одній країні не реалізовано, це скоріше ідеал. Проте, ряд країн зробили для його реалізації значні успіхи, більше від інших (США, держави Західної Європи), тому можуть бути зразком для інших в досяганні цього ідеалу.

Демократія — правління народу, обране народом, для народу.

- Характерною особливістю демократичного політичного режиму є децентралізація, розсосередження влади між громадянами держави з метою надання їм можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів.

- **Демократичний режим** – це форма організації суспільно-політичного життя, заснованого на принципах рівноправності його членів, періодичної виборності органів державного управління і прийняття рішень у відповідності з волею більшості.

Демократію визначають як ідеальну модель громадського устрою, визначений суспільний світогляд, що базується на цінностях свободи, рівноправності, прав людини.

У політології термін «демократія» вживається в чотирьох значеннях:

- як влада народу – народовладдя;
- як форма устрою будь-якої організації, заснованої на принципах рівноправності її членів, виборності й прийняття рішень більшістю (виробнича, партійна, профспілкова, молодіжна тощо);
- як рух за здійснення демократичних цілей і ідеалів (соціал-демократичний, ліберальний, християнсько-демократичний, соціальний тощо);
- як ідеал суспільного устрою і відповідний йому світогляд та система цінностей.

Таким чином, демократія є одночасно й ідеологічним постулатом, і основною соціальною технологією.

Основні ознаки демократичного режиму

- вільні вибори правителів, які передбачають щонайменше три умови:
- ♣ свободу висування кандидатур;
- ♣ свободу виборчого права, тобто загальне і рівне виборче право за принципом "одна людина - один голос";
- ♣ свободу голосування (воно має бути таємним), рівність усіх в інформації і можливості вести пропаганду під час виборчої кампанії.
- наявність представницьких органів, які формуються на основі загальних виборів;
- виконавча влада походить від народу (президентська республіка) або представницького органу (парламентська республіка);
- побудова держави за принципом розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- легальна діяльність не лише урядових, а й опозиційних партій (багатопартійність);
- визнання і здійснення на практиці принципів конституційності і законності
- визнання рівноправності громадян, проголошення і здійснення на практиці демократичних прав і свобод;
- розвинене громадянське суспільство;

У демократичних суспільствах також наявні негативні явища: тимчасові політичні конфлікти і кризи; економічні негаразди й кризи; корупція в державних органах влади; зростання злочинності тощо. Проте, критикуючи дії влади, більшість населення все ж свідомо підтримує демократичні цінності.

Процес демократизації політичних режимів був нерівномірний. Виокремлюють чотири хвилі демократизації.

«Перша хвиля» – найтриваліша (1828–1926 рр.).

«Друга хвиля» – 1943–1962 рр.

«Третя хвиля» – 1975–1990 рр.

«Четверта хвиля» – пов’язується з постсоціалістичною трансформацією в країнах Центральної та Східної Європи й у колишньому СРСР.

Моделі переходу від авторитаризму до демократії		
<p><i>Класична лінійна модель:</i> в країні проходить обмеження монархічної (одноособної) влади, розширюються права парламенту та громадян. Парламент стає вищою законодавчою владою і контролює уряд (Великобританія, Швеція)</p>	<p><i>Циклічна модель</i> переходу передбачає чередування демократичних та авторитарних форм правління. Обрані народом урядовці або об’єднуються з військовими чи самі захоплюють і узурпують владу, бояться її втратити на ґрунті непопулярності і активізації опозиції. (Деякі країни Латинської Америки, Африки, Азії)</p>	<p><i>Діалектична модель</i> переходу характеризується певною нестабільністю, але перехід до демократії здійснюється на основі таких вже сформованих умов, як високий ступінь індустріалізації країни, сформований чисельний середній клас, високий освітній рівень громадян, раціоналізація та індивідуалізація свідомості. (Іспанія, Греція, Португалія)</p>

Моделі демократії.

I. *Ліберальна теорія демократії* – «протективна» демократія, захищальна. Прихильники цієї моделі демократії Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск’є вбачали сенс демократії в тому, що вона захищає громадян і від сваволі влади, й від беззаконних дій приватних осіб, а також гарантує рівність усіх перед законом.

II. *Демократія, що розвивається* – (теорія прямої демократії), одним із авторів якої був Ж.-Ж. Руссо. Він виступав за пряму демократію і вважав, що вона є не тільки державним механізмом, а й засобом удосконалення людей, розвитку їхніх здібностей. Багато в чому його погляди є утопічними.

III. *Теорія соціалістичної демократії* – (модель «відмирання держави»). Автор цієї моделі К. Маркс вража, що «справжня демократія» – це бездержавний лад, за якого державне управління поступається місцем самоврядуванню. Такого ладу можна досягти лише шляхом соціальної революції, яка знищує приватну власність. Протягом тривалого часу діятиме диктатура пролетаріату, головне завдання якої – створити умови для самоліквідації, відмирання держави.

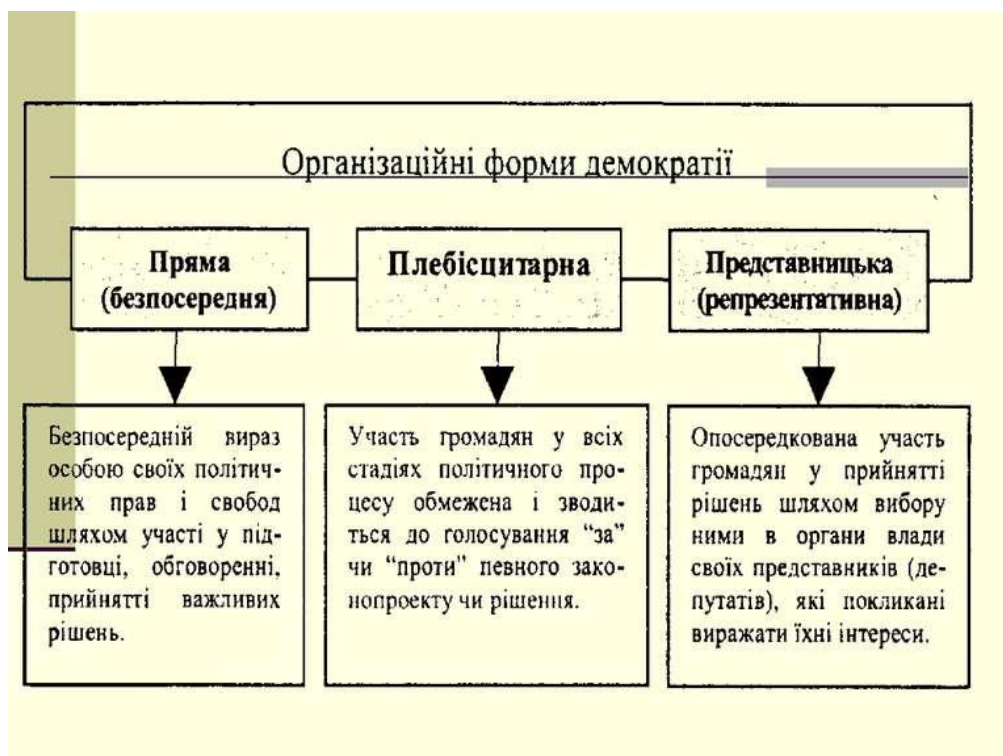
IV. *Елітарна теорія демократії*. Засновники «змагального елітизму» М. Вебер, Й. Шумпетер надавали демократії суто технічного значення. Це – метод добору найталановитішої й найкомпетентнішої владної еліти,

спроможної взяти на себе відповідальність як за законодавство так і за адміністрування. Ця модель передбачає сильну виконавчу владу, доволі жорсткий контроль владної партії за парламентом, незалежну від політичного ладу компетентну бюрократію. Масам дозволяється лише брати участь у виборах.

V. «Плюралістична демократія». Прихильники цієї моделі Д. Трумен, Р. Даль вбачають головне значення демократії в захисті прав меншин. Суспільство – це сукупність численних малих груп, кожна з яких прагне задовольнити власні інтереси. Процес прийняття політичних рішень проходить через боротьбу «груп інтересів» та є своєрідним компромісом.

VI. «Легальна демократія». Прибічники такої моделі демократії Ф. Хайєк, Р. Нозик. Її головний принципом – закон має перевагу над волею народу. Як і «ліберальна», «легальна» демократія передбачає відокремлення держави від громадянського суспільства (передусім в економіці). В економічному плані модель «легальної» демократії співвідноситься з неоліберальною моделлю, прибічники якої виступають за повернення «вільної конкуренції» й необмеженого панування ринкових сил.

VII. «Партиципаторна демократія» – від англ. participation – участь. Саме в участі автори цієї моделі вбачають ключ у формуванні нового типу громадянина, що є компетентним, зацікавленим у розв’язанні проблем усього суспільства та поєднує гостре відчуття індивідуальності з колективізмом. Для досягнення цієї мети необхідно створити осередки самоврядування на місцях. Ця модель демократії стала прапором «нових лівих» і привертає увагу альтернативних політичних сил на Заході.

Форми демократії. В залежності від того, як народ бере участь в управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, виділяють три форми демократії: пряму, плебісцитарну та представницьку (репрезентативну).

Пряма форма демократії надає можливість самим громадянам брати участь у підготовці, обговоренні й прийнятті рішень або знаходженні консенсусу між протилежними інтересами членів свого співтовариства. Практично вона можлива у невеликих колективах (на підприємствах, у селах, мікрорайонах тощо) або на рівні місцевого самоврядування (ізраїльські кібуци, швейцарські, американські громади, російські земські збори тощо).

Плебісцитарна форма демократії теж надає можливість безпосередньо виявити волю народу через механізм голосування для підтримки законів або інших політичних рішень, які готуються президентом, урядом, партією або ініціативною групою.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Що означає поняття «політичний режим»?
2. Як співвідносяться поняття «політичний режим» та «політична система»?
3. Чим відрізняється політичний режим від форми правління?
4. Чому для політичного режиму важлива легітимність?
5. Яке значення мають та яку роль виконують політичні партії у різних політичних режимах?
6. Чим тоталітаризм відрізняється від диктатури?
7. Чому тоталітаризм виник у ХХ столітті?
8. Які різновиди тоталітаризму виділяються у політології?
9. Чим авторитаризм відрізняється від тоталітаризму?
10. Які різновиди авторитарного режиму ви знаєте? У чому їх особливості?
11. Як змінилося розуміння демократії з моменту її першого згадування? Які значення тепер має цей термін?
12. У чому переваги та недоліки демократії? Назвіть ознаки демократичного політичного режиму.
13. Які теорії індивідуалізму пропонувалися на протязі розвитку соціальної думки?
14. У чому полягає сутність економічної та політичної теорії А. Сміта?
15. Як співвідносяться індивідуалізм, свобода вибору та політичний вимір буття людини?
16. Як впливають групи, традиції та звичаї на розвиток людської особистості?
17. Яким чином раціоналістичний індивідуалізм набуває рис тоталітаризму?
18. Як індивідуалізм співвідноситься з націоналізмом?
19. У чому полягає сутність демократичних принципів та демократичного державного устрою?
20. Яка різниця між демократією та соціалізмом?
21. У чому полягає сутність влади народу у співіснуванні з тим чи іншим політичним устроєм?

Література: основна [1– 4], додаткова [6; 7; 9; 20].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Яку назву має правління військових, що узаконюють неконституційним шляхом свою владу і проголошують себе вищим органом державної влади?
2. Назвіть головні ознаки демократичної політичної системи.
3. Назвіть головні ознаки авторитарної політичної системи.
4. Назвіть головні ознаки тоталітарної політичної системи.
5. Яка форма демократії надає можливість безпосередньо виявити волю народу через механізм голосування?
6. Укажіть риси тоталітаризму.
7. Що є соціально-психологічною основою тоталітаризму?
8. Який із суб'єктів влади є первинним при демократичному політичному режимі?
9. Який із типів влади виділено за критерієм категорії політичного режиму?
10. В якій з європейських країн вперше в історії встановлено тоталітарний режим?
11. Визначте *тип політичного режиму* за такими ознаками: в країні існує приватна власність, різні соціальні й духовні права і свободи, багатопартійна система, організуються вибори до законодавчого органу влади й місцевих органів самоуправління, при цьому до участі в них не допускаються політичні партії, які виступають проти правлячої еліти, влада застосовує під час виборів адмінресурс, обмежує критику існуючої влади. Такий політичний режим – це...
12. Які оцінки належать до демократичних політичних режимів?
13. Назвіть ідейні джерела тоталітаризму.
14. Відмова від контролю над суспільством і значне обмеження прав і свобод громадян є ознакою ...
15. Яка із гілок влади є домінуючою в умовах авторитарного політичного режиму?

ТЕМА 8. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

Після виборів і після одруження рідко отримуєш те, чого прагнув.

Вілл Роджерс

1. Походження та сутність політичних партій

Термін «*партія*» (від лат. *partis* – частина) відомий з давніх часів.

Серед *чинників*, що утворюють політичні партії, визначають такі:

- 1) наявність у певних соціальних груп специфічних інтересів, реалізація яких вимагає утворення партій;
- 2) різні погляди щодо політичного устрою суспільства та інших конкретних політичних питань;
- 3) незадоволення частини суспільства своїм становищем та наявність нагальної потреби діяти, щоб змінити його;
- 4) наявність міжнаціональних конфліктів та міжконфесійних протиріч, коли партії формуються навколо національних чи релігійних ідей.

У сучасному вигляді партії почали формуватися наприкінці XVII – початку XVIII ст. у країнах Західної Європи і Північної Америки («вігі» і «торі» у британському парламенті, «федералісти» і «анти федералісти» у США, політичні клуби якобінців і жирондистів у Франції). Закономірно, що партії як необхідний елемент політичного життя вперше виникають у парламентських країнах.

Політичні партії утворюються:

- 1) внаслідок об'єднання гуртків і груп однакового ідейно-політичного спрямування, які виникли та існували в різних місцях країни;
- 2) внаслідок розколу партії на дві та більше чи об'єднання двох та більше партій в одну;
- 3) у надрах масових рухів;
- 4) під впливом міжнародної партійної системи;
- 5) як своєрідне відродження партій, які існували раніше, що підвищує їхню легітимацію, створює певну наступність політичного розвитку;
- 6) внаслідок діяльності лідерів, які організували партії під себе;
- 7) ініціативи профспілок.

Етапи розвитку політичних партій (за М. Вебером)

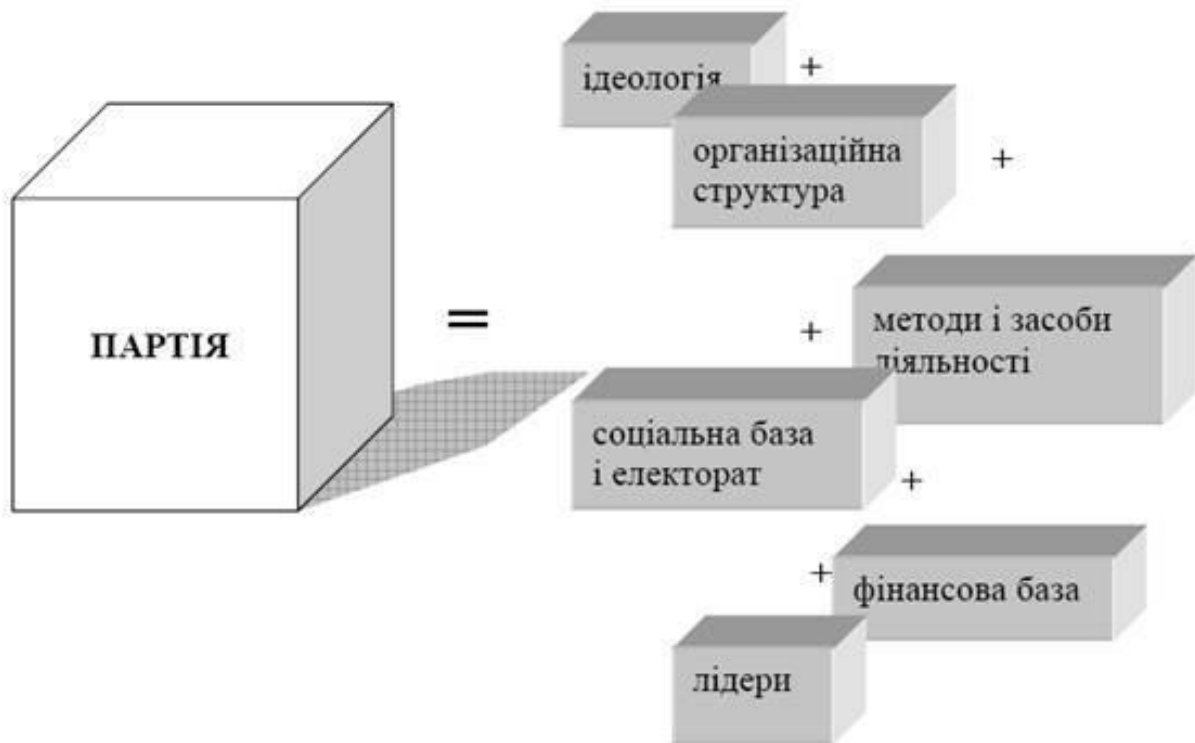
- **аристократичні угруповання** (Англія, XVII ст., віги й торі);
- **політичні клуби** (Велика французька революція; найбільше розповсюдження – Італія);
- **масові партії** (політичні партії в сучасному розумінні; із 2-ої пол. XIX ст.).

Найбільш поширеними є такі підходи:

1. *Класовий.* Становлення партії пов'язується з виділенням великих соціальних груп (класів), а самі партії є найбільш активною і організованою частиною якого-небудь класу, що виражає його інтереси (Маркс, Енгельс, Ленін). Сьогодні цей підхід зустрічає найбільше критики.
2. *Ідеологічний.* Становлення партій пов'язується з виділенням груп, заснованих не стільки на спільності соціально-економічного становища, скільки на спільності поглядів. Сама ж партія, як писав Констан, є групою людей, які визнають одну і ту ж ідею.
3. *Інституційний.* Партія розуміється як організація, діюча в системі держави (Дюверже).
4. *Функціонально-прагматичний.* Становлення партій пов'язується з метою завоювання влади, самі вони трактуються як групи людей, що ставлять перед собою завдання приходу до влади. Саме даний підхід домінує в сучасній ідеології.

Загалом *політичну партію* можна визначити як добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Ознаки політичних партій:

- 1) наявність певної ідеології;
- 2) певна тривалість існування у часі;
- 3) наявність організаційної структури;
- 4) прагнення влади;
- 5) пошук підтримки у народі.

У *структурному плані* партія є складним організмом, що складається з таких компонентів:

1) вищий лідер і штаб, які виконують керівну роль: приймають важливі рішення; концентрують у своїх руках всю інформацію про діяльність партій; маніпулюють свідомістю і поведінкою партійних мас;

2) бюрократичний апарат, що здійснює зв'язки між вище- і нижчестоящими партійними структурами і виконує накази керівництва.

3) члени партії:

– активні члени партії, що беруть участь у її житті і сприяють реалізації партійної програми, пропагують її ідеї, але не входять до складу бюрократії;

– пасивні члени партії, які, входячи до її складу, практично не беруть участі у житті організації, не сприяють реалізації партійної програми;

– соціальна база партії, тобто ті верстви населення, які орієнтуються на неї і можуть підтримувати її у фінансовому плані. Частина соціальної

бази партії, яка не тільки підтримує її програму, але постійно голосує за неї на виборах, називається *електоратом* даної партії.

Основна мета діяльності політичної партії – здобути політичну владу в державі та реалізувати свої програмні цілі: економічні, політичні, ідейно-теоретичні, моральні, за допомогою законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

2. Функції політичних партій

Існують й інші функції політичних партій. Саме через функції виявляється суть, соціальне призначення і роль партії в суспільстві. По-різному діють партії, наприклад, при демократичних і авторитарних режимах, або коли вони правлячі чи опозиційні.

Критерієм функціональної діяльності партії виступають політичні, соціальні та економічні результати, досягнуті партією відповідно до цілей, які вона ставила, а також ступень задоволення інтересів тих соціальних верств і груп, які вона представляла. Не випадково одним з аспектів наукової методології виступає вимога судити про політичні партії по їх справах, а не по заявах.

3. Класифікація політичних партій. Партії як носії різних ідеологій

Партії відрізняються не тільки назвами, але й більш суттєвими ознаками, що дозволяє виділити різні їх типи. Залежно від *соціальної бази* розрізняють:

– *партії моносередовищні*, що складаються виключно з представників якихось окремих груп, верств, класів (наприклад, партії жіночі, націоналістичні, робітничі, буржуазні);

- *партії проміжні*, які включають у себе представників кількох соціальних груп, верств, класів;
- *партії універсальні*, які об'єднують все суспільство незалежно від наявності групових і класових перешкод;
- *корпоративні партії*, що виражають більш вузькі групові інтереси (окремих верств бізнесу, робітничого класу тощо). Загальною тенденцією розвитку партій є розмивання моносередовищних партій і перетворення їх або в універсальні, або в більш вузькі, корпоративні.

Критерії класифікації політичних партій

М. Дюверже звернув увагу на особливості *інфраструктури партії і характер членства*. Значною мірою спираючись на його порівняльний аналіз партій, політологи виділяють такі їх типи:

Прямі і непрямі партії. У перших (більшість соціалістичних і комуністичних партій) індивід безпосередньо пов'язаний з партійною спільнотою, платить внески, бере участь у зборах місцевої організації. У других (британські лейбористи) індивід входить у партію як учасник іншої організації (профспілки, кооперативу).

Партії зі слабкою і сильною структурою. Статуту перших партій не регламентують принципи реалізації первинних осередків і способи їх інтеграції (більшість консервативних партій). В іншому випадку – структура базових елементів чітко регламентована. За цим принципом побудовано більшість соціалістичних, комуністичних, християнсько-демократичних партій. Централізм і жорсткість структури часто є причиною олігархізації партії, зміцнення панування вождів над рядовими членами партії.

Централізовані і децентралізовані. У централізованих партіях всі рішення приймаються центральним керівництвом, компетенція низових

організацій суттєво обмежена (британська Консервативна партія), децентралізовані партії, навпаки, передбачають більш широкі повноваження місцевих організацій і навіть допускають наявність фракцій у власних рядах. Високий рівень децентралізації характерний і для демократів, і для республіканців у США. Для них притаманне більш терпиме ставлення до прояву різних поглядів у своїх рядах, а регіональні організації незалежні від національних партійних комітетів при організації виборів членів Конгресу.

«М'які» і «жорсткі» партії. Подібна типологія відноситься до парламентських партій і характеризує, наскільки депутат може діяти незалежно від партійної парламентської фракції, наприклад, демократи і республіканці в Конгресі США можуть голосувати на власний розсуд. Американський президент не завжди може бути впевненим, що за його програми члени його партії, котрі засідають у Конгресі, будуть голосувати як один. Консервативна партія Великобританії «Єдність» і Народна партія Росії, навпаки, – приклад «жорстких» партій, які вимагають дотримання дисципліни голосування.

Залежно від *організаційної структури, кількості і характеру членства* партії можуть бути поділені на такі:

Кадрові партії, які є об'єднанням невеликої за кількістю групи значних людей (політехнологів, фінансистів, популярних особистостей) навколо конкретних політиків, для такого типу партій характерне вільне членство (немає системи реєстрації членів), відсутність регулярних внесків і нестабільність складу. Активність кадрових партій проявляється переважно під час виборів і направлена на організацію підтримки виборцями своїх кандидатів. Прикладом подібних партій, як правило, наводять Республіканську і Демократичну партії США (правда, сам М. Дюверже відносив їх до напівмасових). Кожна з цих партій нараховує дві-три тисячі професійних партійних функціонерів.

Масові партії відрізняються від кадрових набагато більшою кількістю членів; більш високим ступенем організованості; наявністю певної партійної дисципліни й ідеології; фіксованим членством. Ці партії, що працюють на постійній основі, мають розгалужений управлінський апарат і численну мережу місцевих організацій, партія орієнтується на рекрутування нових членів, вирішуючи тим самим фінансові (внески) і політичні проблеми, демонструючи під час виборів свою незалежність від грошових мішків.

Відкриті і закриті партії. Подібний поділ акцентує увагу на різних способах рекрутування нових членів. У перших партіях вступ до неї нічим не регламентується, у других – передбачається дотримання певних умов і формальностей: рекомендації, анкети, кінцеві рішення місцевого підрозділу партії. У минулому жорстка регламентація прийому була характерна для КПРС, а також інших комуністичних і соціалістичних

партій але сьогодні, коли партії зіткнулися з проблемами звуження своєї соціальної бази, більшість партій стали відкритими.

За ступенем причетності індивіда до партії М. Дюверже запропонував розрізняти *тоталітарні і спеціалізовані* партії. У перших (фашистські партії, КПРС) партійність стає своєрідним способом життя, все життя людини ставиться на службу партії, сама ж вона виходить за межі власне політичної сфери і поширює свій вплив на сімейне життя і дозвілля індивіда. Тоталітарні партії завжди носять закритий характер, забороняють фракційність. Спеціалізовані партії не передбачають такого ступеня злиття індивіда з партією. В них можливі різноманітні погляди, які оформлені у фракції і течії.

Залежно від *місця, яке займає партія в політичній системі*, виділяють: *правлячі партії* – партії, що отримали в результаті виборів у законодавчий орган країни право формувати уряд і реалізувати політичну програму розвитку суспільства відповідно до своїх завдань. Правлячих партій може бути одна або декілька. В останньому випадку вони об'єднані в коаліцію.

Опозиційні партії – партії, що потерпіли поразку на виборах, або такі, які не допускалися до виборів правлячим режимом і через це зосередили свою діяльність на критиці офіційного урядового курсу і на розробці альтернативних програм. Опозиційні партії, у свою чергу, можуть бути поділені на такі, що відіграють суттєву роль у суспільстві і не відіграють.

Ідеологічна доктрина відіграє суттєву роль в інтеграції самих партій, ідеологія – це і канал зв'язку між партією і масами її прибічників.

Партії класифікують як праві, ліві та центристські. Необхідно розрізняти праві і ліві партії в економіці і в політиці, бо це різні речі. Праві партії в політиці не є правими в економіці, а ліві в економіці не є лівими в політиці.

Політичні партії та ідеологічна доктрина

Поряд з подібним поділом у політології існує уявлення про крайній лівий і крайній правий фланги, до яких відносять партії, які мають особливі радикальні програми. Західноєвропейська традиція відносить до крайнього лівого флангу радикалів, комуністів і анархістів. Під крайніми правими, як правило, розуміють націоналістів і релігійних фундаменталістів.

До негативних рис належить тенденція до олігархізації її структури і діяльності партії. В партії влада поступово зосереджується в руках

керівників, утворюється розрив і протиставлення інтересів керівників і рядових членів, відбувається зосередження зусиль на проміжних, а не кінцевих цілях. Не без підстав набула поширення думка, що партії спотворюють волю народу, роз'єднують і протиставляють різні його частини, узурпують владу й відчужують пересічних громадян від політичного життя, стимулюють жадобу влади, сприяють корупції.

Партійні системи і їх види у сучасному світі

У найбільш загальному вигляді партійна система – це сукупність зв'язків і відносин між: партіями, які претендують на володіння владою в країні. Для визначення типу партійної системи нерідко використовується кількісний критерій (одно-, дво- і багатопартійні системи). До кількісного критерію часто додають такі показники, як наявність або відсутність домінуючої партії або здатність до укладення союзів, рівень загальності між партіями.

Залежно від кількості партій, що реально претендують на владу, виділяють такі типи партійних систем.

Однопартійні системи виключають можливість існування якихось інших партій і передбачають злиття партійного і державного керівництва. Подібна модель характерна для тоталітарних і частково авторитарних режимів. «Уявна» багатопартійність (квазібагатопартійність). Це означає, що реальна влада зосереджена в руках однієї партії при формальному дозволі діяльності інших партій. Так, не дивлячись на те, що в Китаї, крім комуністичної партії, існує ще вісім партій, всі вони визнають керівну роль КПК. Інша назва цієї системи – «система з партією-гегемоном».

Біпартизм або *двопартійна система* (США, Великобританія). Для неї характерна наявність двох партій, постійних лідерів виборчих кампаній, з якими не в стані конкурувати інші партії. Партія, що перемогла

на виборах (наприклад, президентських у США і парламентських у Британії), отримує право формувати свій кабінет міністрів. При цьому можливе виникнення ситуації (таке часто спостерігається у США), коли виконавчу владу виражає одна партія, а парламентську більшість виражено іншою партією. Самі американці розглядають цю ситуацію як додатковий поділ влади.

Система «двох з половиною партій». Від попередньої вона відрізняється тим, що одна з двох провідних партій країни, перемігши на виборах, може сформувати уряд, лише блокуючись з третьою, менш сильною партією. Така модель існує в Німеччині. Головними конкурентами на виборах є Християнсько-демократичний союз і соціалісти (СДПГ). Довгий час у ролі третьої партії виступали вільні демократи, які об'єднувалися то з СДПГ (1969–1982), то з ХДС (1982–1998). Після 1998 р. Соціалісти стали правлячою партією, вступивши в коаліцію з «зеленими» («Союз до зелени»).

Багатопартійні системи з обсягом чотирьох і більше партій.

Залежно від характеру суперництва між партіями багатопартійні системи, в свою чергу, поділяються на такі:

– *помірно багатопартійні системи* (Бельгія, Нідерланди), які відрізняються від інших орієнтованістю всіх існуючих партій на співробітництво, невеликими ідеологічними відмінностями між партіями;

– *поляризовані багатопартійні системи*, для яких характерно значне ідеологічне розмежування між партіями за шкалою «ліві – праві», відсутність сильних центристських партій, а також прагнення до укладення недовговічних партійних союзів, які дозволяють формувати уряд;

– *атомізовані системи* (Болівія, Малайзія), які передбачають наявність значної кількості слабо пов'язаних між собою і з населенням

партій (від тридцяти до двохсот), ізольованість партій від влади і відсутність у них важелів впливу на владу.

Крім того, *залежно від характеру союзів*, що укладаються між партіями, багатопартійність може бути:

– *блоковою*, коли близькі за ідеологією партії об'єднуються в блоки і йдуть на вибори зі спільними кандидатами і спільною програмою. Наприклад, для Франції на двоблоковість, коли на президентські вибори партії йдуть двома блоками – лівим і правим;

– *коаліційною*, близької до поляризованої багатопартійності. Ні одна з партій не має більшості в парламенті, достатньої для того, щоб самостійно впливати на склад кабінету міністрів, що формується. Тільки союз з іншим партійними фракціями дозволяє сформувати коаліційний уряд;

Нарешті, залежно від реальної політичної ваги партії і кількості депутатських місць, отриманих нею на виборах, прийнято виділяти такі партійні системи:

– *системи, засновані на партіях з мажоритарним покликанням*, подібна модель партійної системи характеризується тим, що при рівних можливостях, які створюються державою для усіх партій, населення протягом довгого часу віддає перевагу лише одній партії (наприклад, партія Індійського національного конгресу, ліберально-демократична партія Японії, соціал-демократична у Швеції);

– *система з домінуючою партією*, яка намагається набрати не менше 30% голосів на виборах, але вимушена шукати союзників для формування уряду;

– *система, що опирається на коаліцію міноритарних партій*, яка функціонує, як і описана вище коаліційна багатопартійність.

У демократичних країнах домінують дво- і багатопартійні системи. Кожна має свої переваги й недоліки.

Неефективна модель управління при багатопартійній системі

З одного боку, *багатопартійна система* відображає широкий політичний спектр суспільства, демонструє реальні відносини змагальності, але з іншого – для неї *притаманні суттєві мінуси*:

– призводить до надмірної сегментації електорального поля під час виборів. Велика кількість партій і блоків, що беруть участь у виборах, ще не є гарантією більш широкого представництва інтересів різних груп у парламенті. Так, наприклад, результати виборів до Верховної Ради показують зворотну залежність: чим більше партій і блоків було подано для голосування, тим менша їх кількість зуміла перебороти виборчий поріг, необхідний для отримання депутатських місць;

– надмірна фрагментація політичних сил у парламенті ускладнює проблему формування стабільного і ефективного Кабінету міністрів;

– сприяє появі феномену «безвідповідальної опозиції», не маючи можливості прийти в законодавчий орган, дрібні партії можуть роздавати популістські обіцянки, знаючи, що відповідати за них не прийдеться. Тим самим подібні партії сприяють радикалізації настроїв у суспільстві.

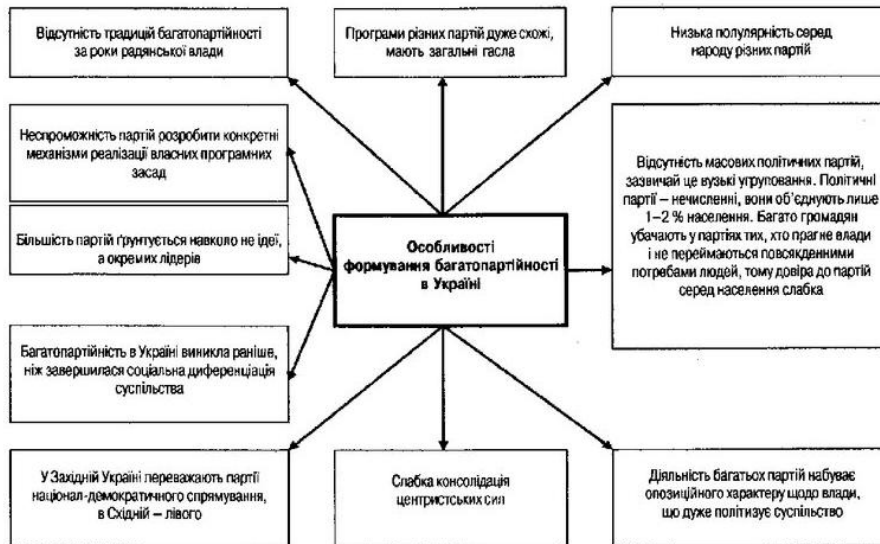
У свою чергу двопартійна система забезпечує велику стійкість політичного життя: стабільний однопартійний уряд, домінування протягом довгого часу єдиного політичного курсу. Але й практика функціонування цієї системи викликає критику з боку громадськості тих країн, де вона поширена.

Її *негативними моментами* є практично монопольне становище двох партій на політичному просторі (в структурах влади, у виборчій політиці), оскільки практично неможливими серйозні претензії на владу з боку третьої партії. Наприклад, починаючи з 1856 р., усі президенти США були республіканці або демократи; після 1998 р. в Конгресі був тільки один депутат, який вибирався як незалежний кандидат. Провідні партії можуть сприяти прийняттю таких виборчих правил, які б «працювали» тільки на ці партії.

Серед чинників, які визначають тип партійної системи (історичні традиції, особливості соціальної структури, ступінь фрагментарності політичних орієнтацій, законодавство, що регламентує реєстрацію і діяльність партій, президентська або парламентська форма правління) найбільше значення має виборча система.

Політичні партії в Україні є молодим інститутом. У 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про громадські об'єднання», який законодавчо закріпив порядок утворення, правовий статус, принципи діяльності громадських організацій та об'єднань. У березні 1991 р. почалася реєстрація політичних партій у СРСР, а до кінця 1991 р. було зареєстровано вже 26 партій та 116 суспільно-політичних рухів.

Здобуття Україною незалежності прискорило процес створення політичних партій. На сьогодні налічується близько 120 зареєстрованих політичних партій.

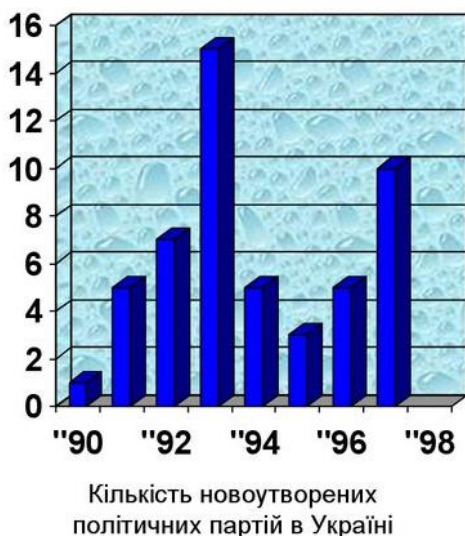

Особливості формування багатопартійності в Україні

Класифікуючи політичні партії України, можна назвати чотири основні напрямки: націонал-радикальний, націонал-демократичний, ліберально-центристський та соціал-комуністичний.

Сучасні українські політичні партії утворилися раніше, ніж склалися соціальні групи населення, інтереси яких ці партії повинні відбивати. Тому партії не змогли знайти чітких соціальних адрес і виконувати функції посередника у взаєминах між особою та державою.

Україні не вдається поєднати вступ у багатопартійність з формуванням масових партій. По-перше, самі партії спочатку створювалися переважно як партії опозиційні, джерела деяких сягають підпільного дисиденства. По-друге, Україна розколота і ідеологічно, і релігійно.

Кількість зареєстрованих політичних партій в Україні:

■ на початок 1993 р.	– 18
■ у 1994 р.	– 30
■ у березні 1998 р.	– 52
■ у 2002 р.	– 127
■ на 1 січня 2007 р.	– 211
■ на 1 січня 2011 р.	– 185
■ на 13 грудня 2012 р.	– 209

Динаміка становлення багатопартійності в Україні

Виборчі системи: їх ознаки та різновиди

Виборча система у вузькому розумінні цього терміну – це спосіб розподілу місць в органі державної влади між кандидатами залежно від результатів голосування виборців. В різних країнах виборчі системи будуть відрізнятися за багатьма параметрами. Ця різноманітність визначається історичними, культурними особливостями, а також політичними завданнями.

Мажоритарна система використовує принцип більшості (переможцем на виборах вважається кандидат, який набрав найбільше голосів). Виборчі округи тут є одномандатними, тобто від кожного округу обирається один депутат. Мажоритарна система має свої різновиди. При мажоритарній системі відносно їх (простої) більшості обраним вважається той кандидат, який отримав голосів виборців більше, ніж будь-який з його суперників. Система проста, тому що забезпечує перемогу одній партії (кандидата) навіть при мінімальній перевазі. Але може трапитися так, що за партію, яка перемогла, проголосує меншість виборців (решту голосів заберуть інші партії), і уряд, який сформує ця партія, не буде користуватися підтримкою більшості громадян. В теперішній час ця система використовується у США, Канаді, Великобританії, Новій Зеландії тощо.

Мажоритарна система передбачає, що обраним є той кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, що брали участь у голосуванні (50% плюс один голос).

Змішана виборча система-
(Комбінована виборча система,
Пропорційно-мажоритарна виборча
система) — виборча система, за якої
частина мандатів представницького органу
(перважно половина) обирається за
мажоритарною виборчою системою, а інша
частина - за пропорційною виборчою
системою.

У світовій практиці зустрічається кілька різновидів цієї системи:

– система двох турів. Якщо жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур виборів, в якому, як правило, беруть участь два кандидати, які домоглися

кращих результатів, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів (абсолютне або відносне);

– альтернативне голосування. Використовується при виборах у нижчу палату парламенту Австралії. В одномандатному окрузі виборець голосує за кількох кандидатів, відзначаючи цифрами (1, 2, 3 тощо) навпроти прізвищ тих, кому віддається найбільша перевага (рейтингове голосування). Якщо жоден з кандидатів не отримує абсолютної більшості, з подальшого підрахунку виключаються кандидати з найменшими першими перевагами, а голоси, подані за них, передаються кандидатам других переваг. Потім виключаються кандидати з найменшою кількістю перших і других переваг. Перерозподіл голосів відбувається до того часу, поки один з кандидатів не набере абсолютну кількість голосів.

Дуже рідко використовується мажоритарна система кваліфікованої більшості, коли потребується підтримка двох третіх або трьох четвертих від загальної кількості

В Україні змішана виборча система діє з 1997 року, коли половина складу парламенту обирається відповідно до правил мажоритарної системи, а друга відповідно до правил пропорційної системи.

поданих голосів (знайшла застосування у Чилі при виборі депутатів парламенту).

Позитивні моменти пропорційної системи:

- забезпечує більш адекватне представництво політичних сил;
- скорочує кількість «неврахованих» голосів виборців. Навіть при використанні виборчого бар'єру рідко буває, щоб виявилось неврахованим більше однієї четвертої голосів, і ще рідше ця кількість наближається до однієї другої;

- дозволяє забезпечити представництво меншостям (наприклад, етнічним, релігійним);

- стимулює створення партій і розвиток політичного плюралізму.

Але у цієї системи є слабкі сторони:

- слабкий зв'язок кандидата у депутати з виборцями;
- залежність депутата від партійної фракції у парламенті;
- породжує більшу кількість фракцій у парламенті, що змагаються між собою і як наслідок – негативно впливає на стабільність роботи останнього;

- сприяє формуванню (при парламентській і змішаній формах правління) коаліційних урядів, які інколи бувають менш ефективними і стабільними, ніж однопартійні уряди;

– потенційно збільшує вплив партійної еліти при формуванні виборчих списків, особливо якщо використовується система з закритим списком.

У деяких країнах (Німеччина, Болгарія) намагаються знайти компроміс між двома системами виборів і використовують різні варіанти змішаної системи: поєднання елементів пропорційної і мажоритарної систем.

У політології активно обговорюється питання про вплив систем голосування на конфігурацію партійної системи країни і характер міжпартійних взаємовідносин. Західний політолог Р. Кац, проводячи дослідження у Великобританії, Ірландії та Італії, прийшов до таких висновків:

– пропорційне представництво сприяє прояву з боку партій більш ідеологізованих і радикальних позицій з політичних питань, ніж в умовах відносної більшості;

– у двопартійних системах ідеологічні позиції партій поступово наближаються;

– партії, які конкурують в малих округах, будуть переважно орієнтуватися на персоналії лідера і патронаж, а партії, що конкурують у великих округах, будуть схильні до проблемної орієнтації.

Соціологічний закон Дюверже

На думку Дюверже в системах більшості функціонує:

- ▶ а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які беруть участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними (коли партії отримують менше мандатів, ніж подано за них голосів);
- ▶ б) психологічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії побоюючись "втрати" своїх голосів.

Визначний політолог М. Дюверже виявив закономірність («закон М. Дюверже»). Згідно з цим законом, мажоритарна система відносної більшості сприяє становленню двопартійної системи. Пояснюється це тим, що виборці будуть прагнути до «корисного» (стратегічного) голосування, тобто голосування за великі партії, які мають шанси на успіх, розуміючи, що голоси, подані за дрібні партії, «пропадуть». В цьому проявляється своєрідний «психологічний ефект» виборчої системи. Дрібні партії або приречені на постійну поразку, або змушені об'єднуватися з однією з партій – «фаворитів».

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Назвіть основні причини та способи утворення політичних партій
2. Сутність політичних партій, їх ознаки, структура та функції.
3. Визначте класифікацію політичних партій.
4. У чому полягають кризові та негативні моменти політичних партій.
5. Зробіть аналіз законодавства, яке регулює діяльність політичних партій.
6. Назвіть основні типи та особливості партійних систем
7. Зробіть аналіз партійної системи України.
8. Назвіть ознаки та різновиди виборчих систем.
9. Які причини виникнення політичних партій наводить М. Дюверже?
10. Як походження політичної партії впливає на її подальшу історію?
11. У чому полягає різниця між електоральним та парламентським походженням партій?
12. Як спільність політичних доктрин впливає на формування партій?
13. Що призвело до становлення системи партій у Франції?
14. Як відбувався розвиток політичних партій в Англії та США?
15. Яку роль мають в політичному житті США виборчі комітети?
16. Чи впливають зовнішні фактори на виникнення та функціонування політичних партій?
17. Як склалися у політичні партії об'єднання селян та робітників?
18. Що є вирішальним у формуванні політичних партій на релігійній основі?
19. Яку роль відіграють промислові та комерційні об'єднання при утворенні політичних партій?
20. Що призводить до еволюції та політичної переорієнтації партій?

Література: основна [1–4], додаткова [5; 7; 9; 14; 16].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Як називається виборча система, яка передбачає, що кандидат обирається тоді, коли отримує більшість голосів виборців ніж будь-якій інший?
2. Коли виникають масові політичні партії?
3. Назвіть головні ознаки політичної партії.
4. За якими партіями на вашу думку майбутнє?
5. Зробіть політологічну характеристику політичної партії.
6. Як поділяються партії в залежності від участі у здійсненні влади?
7. Рівень підтримки партій якого типу ніколи не досягає більше 10%?
8. Ідеологічною основою партій якого політичного напрямку є космополітизм?
9. Що таке фракція?
10. Боротьба за завоювання і використання влади в суспільстві є функцією чого?
11. Які партії вимагають, щоб суспільне життя і управління державою співвідносились з догмами релігії?
12. За якої виборчою системою розподіл мандатів між партіями, що приймали участь у виборах, проходить в залежності з кількістю поданих за них голосів?
13. Що входить у традиційні критерії оцінки політичної партії?
14. Яка із організацій була першою масовою політичною партією у світі?
15. Уявна багатопартійність характерна для якої країни?

ТЕМА 9. ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

Якщо до правлячої еліти не кооптуються особи з «елітними якостями» не елітарного походження, то склад еліти погіршується і зростає контреліта

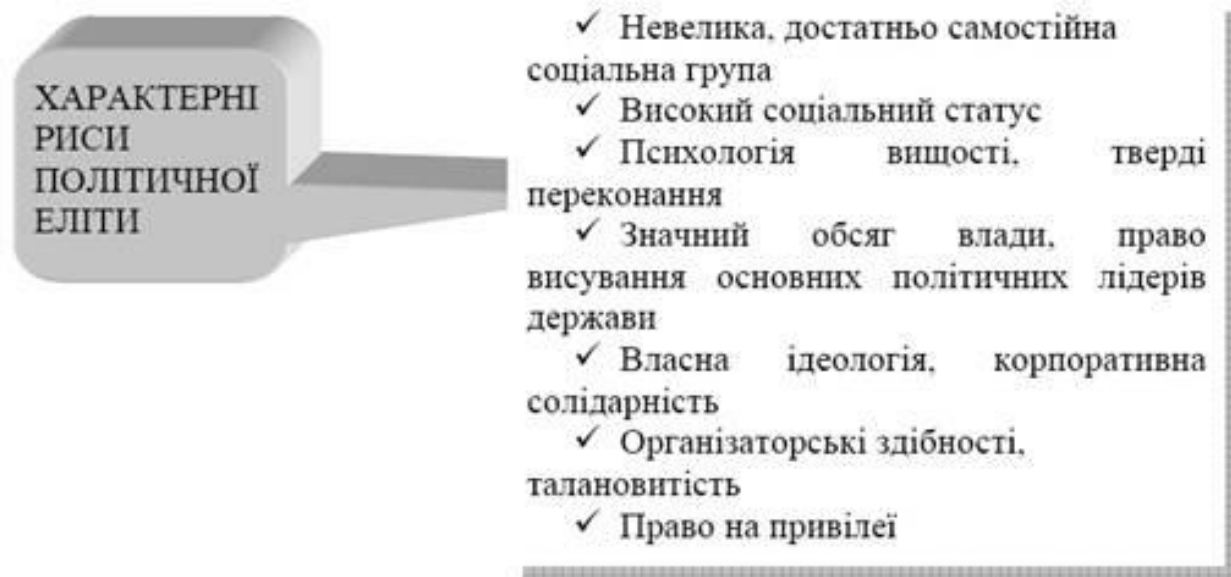
В. Парето

1. Сутність елітизму. Теорії політичних еліт

Термін «еліта» був введений у науковий обіг наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. завдяки працям Ж. Сореля, який вживаючи даний термін, визначав еліту як найкращу, найціннішу групу людей, що керує суспільством завдяки притаманним їй винятковим якостям.

Політична еліта (франц. *Elite* – краще, відібране, вибране) – *самостійна, вища, відносно привілейована група людей, наділена особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.*

У цілому до характерних рис політичної еліти слід віднести такі:

Характерні риси політичної еліти

Елітисти (вчені, які вивчають проблему еліти) стверджують, що ще з стародавніх часів людство було розділено на дві нерівні частини – правлячу групу і маси. Такий поділ суспільства був зумовлений багатьма об'єктивними та суб'єктивними факторами. Становленню політичної еліти сприяла сама структура політичної організації суспільства та виділення в ній необхідного апарату управління суспільними процесами.

Якість політичної влади визначається якістю політичних еліт та їх взаємостосунками. Існує багато *елітистських концепцій*. Це обумовлено неоднаковою інтерпретацією самих понять «еліта» та «політична еліта».

Основні концепції еліти	
Платон	Пояснював необхідність і природність існування еліти з огляду на своє вчення про душу, яка начебто складається з трьох частин: розумової, вольової (афективної) та чуттєвої. Вирізняв три своєрідні соціальні групи: правителів-філософів, воїнів-охоронців і простих громадян, що становлять керовану більшість.
Ж. Боден	Еліта – творча меншість суспільства
М. Вебер	Еліта – особистості, наділені харизмою
В. Парето	Еліта – люди, що досягли найбільших висот у тій або іншій сфері діяльності.
Г. Моска	Еліта – найактивніші в політичному відношенні люди, орієнтовані на владу
Х. Ортега-і-Гассет	Еліта – особи, що інтелектуально чи морально стоять над масою і володіють найвищим почуттям відповідальності
Г. Лассуел	Еліта – особи, які отримали матеріальні і нематеріальні цінності в максимальному розмірі
В. Липинський	Концепція “національної аристократії” В. Липинського полягає в тому, що ані етнографічна маса людей як така, ані мова і окрема територія автоматично не творить нації. Щоб сформувалася нація, потрібна активна група людей, здатна лідирувати в розвитку та пропагуванні сутнісних для нації політичних, державних, культурних цінностей. Ця, яку В.Липинський називав “національною аристократією” група, і є носієм національної ідеї. Іншими словами, аристократія – це група найкращих людей у певний історичний період. Найкращі вони тому, що організують, структурують, ведуть націю до певної мети, є носіями єдиної ідеї. Для цього національна аристократія повинна мати матеріальну силу і моральний авторитет. Липинський підкреслює необхідність оновлення національної аристократії, оскільки кожному політичному угрупованню потрібні нові ідеї та організатори. Важливим елементом цієї концепції є висновок про те, що чим розвиненіше і складніше матеріальне життя певної нації, тим складніші проблеми повинна розв’язувати національна аристократія.

Основні концепції еліти	
Біологічна	Представники її вмотивовують необхідність поділу суспільства на еліту і масу, спираючись на твердження, що відмінність між ними є генетичною: люди, які належать до еліти, володіють ціннішим, вищим біологічним, а відповідно – фізичним і розумовим потенціалами.
Психологічна (З. Фройд, Е. Фром)	Еліта і маси наділені особливими, лише їм властивими психологічними якостями. Диференціація суспільства на еліту і масу виникла з родового авторитету. Людській масі та окремій людині властива потреба в авторитетові як втіленню батьківської опіки, що існувала в дитинстві. У дорослої людини це існує у сфері підсвідомого та виявляється в потребі підкорятися встановленим владою нормам і правилам. Зовнішні протиріччя – це вияв внутрішніх. І в кожній людині, за З. Фройдом, є два начала – бажання життя (ерос) та бажання смерті (танатос). В еліти переважає перше, а в маси – друге. На думку неофрейдистів (Е. Фром) протиріччя в існуванні еліти й маси зумовлені садистсько-мазохістськими механізмами. Характерні для елітарної орієнтації садистські тенденції означають бажання зробити інших залежними від своєї волі; прагнення використати особу для своїх цілей; потягдо фізичного, морального насилля. Масі властивий мазохізм, який, за Фроммом, є одним із захисних механізмів, що допомагають людині запобігти ізоляції. Вона втікає від свободи, відповідальності за самостійні рішення і підкорятися встановленим владою елітою принципам.
Функціонально-технократична (Дж. Бернхем, А. Фріш)	Існування еліти пояснюється як функція соціальних відносин, забезпечення потреб суспільства в управлінні. Вважається, що формування еліти залежить від функцій, які в певну епоху відіграють головну роль. Згідно з цією концепцією, нині відбувається процес відчуження управління від власності, нова еліта рекрутується з усіх категорій та верств населення, розвиток науки і техніки створює умови для утвердження інтелектуальної еліти. Влада тепер – це доступ до знань та інформації. Так відбувається перехід влади від еліти власників до еліти професіоналів, спеціалістів виробництва.
Ціннісна	Еліта – найцінніший елемент суспільства, наділений високими здібностями в найважливіших для держави сферах діяльності; панівне становище еліти відповідає інтересам усього населення; формування еліти є наслідком природного добору суспільством найцінніших своїх представників; елітарність – закономірний наслідок рівності можливостей, вона не суперечить сучасній представницькій демократії.

Основні концепції еліти	
Демократичного елітизму	Існування політичної еліти розглядається як неминуче явище. Сама еліта характеризується не лише як група, здатна до управління, а й як сила, покликана оберігати суспільство від неконтрольованого натиску й невірноваженості мас, тобто як захисник демократичних цінностей
Плюралізму, або Множинності (О. Штамер, С. Келлер, Д. Річмен)	Заперечує твердження про те, що еліта – це єдина привелійована, відносно згуртована група. В суспільстві існує значна кількість еліт: політична, адміністративна, економічна, військова, релігійна, наукова тощо, які врівноважують одне одну і таким чином нібито запобігають формуванню єдиної еліти, а отже встановленню тоталітаризму
Ліволіберальна (Ч. Мілс)	Базується на критиці елітарності суспільства з демократичних позицій, структурно-функціональному підході до еліти; визнанні глибоких відмінностей між елітою та масою, складності структури панівної еліти.
Партократична	Йдеться про авангардну партію робітничого класу. Згідно з ленінським вченням про партію нового типу ця партія покликана очолити робітничий клас у його боротьбі за перемогу соціалістичної революції і побудову соціалізму й комунізму. Найважливішою ознакою, що зумовлює керівну роль політичної партії, є те, що вона виступає носієм революційної – комуністичної ідеології. Саме озброєність цією “єдино вірною” ідеологією визначає передові якості членів партії та слугує гарантією успішного керівництва нею суспільством.

Спроби згрупувати різні визначення еліти дають можливість політологам виявити *два загальні концептуальні підходи* у поясненні цієї проблеми: ціннісний та структурно-функціональний.

- Вільфредо Парето (1848-1923) – італійський економіст та соціолог. Він стверджував, що усі суспільства поділяються на тих, хто керує, та тих, хто підкорюється. Ті, хто керують, повинні мати особливі якості (гнучкість, хитрість, вміння переконувати інших), щоб вміти підкорювати собі інших. Вони також повинні бути готові використовувати насилля.

На теорії В. Парето був заснований *ціннісний підхід*, який пояснює існування еліти певною «перевагою» (моральною, інтелектуальною тощо) одних людей над іншими, природним виокремленням найбільш цінних людських ресурсів, здатних якнайкраще здійснювати керівництво. На даному підході (еліта як «ієрархія власних досягнень») базується *концепція меритократії* (лат. *meritus* – гідний і *kratos* – влада), появу якої

пов'язують з дослідженнями таких вчених як К. Маннгейм, Д. Белл, А. Гоулднер. Основним ресурсом політичної влади мерітократичної еліти є знання, інформація. Найбільш поширений варіант ціннісного підходу – *теорія «демократичного панування еліт» (теорія елітарної демократії)*. Її прихильники вважають, що позиції еліти в політичних інститутах плюралістично структурованої влади заповнюються завдяки змаганням особистостей, які роблять власну кар'єру в межах того чи іншого сектора суспільного буття.

- Гаetano Моска (1858-1941) – італійський соціолог та політолог. У своїй роботі «Правлячий клас» він стверджував, що усі суспільства розподілені на два класи: правлячий (еліту) та той, що управляється. Правлячий клас монополізує владу, використовуючи законні та незаконні методи для її підтримання. Панування еліт існує у будь-якому суспільстві – це закон, який підтверджується усією історією людства.

Структурно-функціональний підхід акцентує увагу на важливості функцій управління, які визначають владну роль людей, котрі її виконують. Проте й за цим поясненням еліта, як носій влади, не може бути елітою без інтелектуальних, моральних якостей. Це – принципове питання для теорії та практики елітаризму. В межах структурного функціоналізму сформувалася *концепція плюралізму еліт*, представники якої визнають наявність у будь-якому суспільстві безлічі еліт, вплив яких обмежений певними сферами діяльності.

Типологія політичних еліт

2. Функції політичних еліт

Функції політичної еліти – є багатоманітними й тісно переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її підсистеми та окремі інститути. На персоналізованому рівні ці функції виконує політична еліта.

3. Шляхи і способи формування політичних еліт

У формуванні якісної політичної еліти велике значення має *система її рекрутування*. Система рекрутування еліт може забезпечити більш-менш рівні можливості доступу до влади всіх громадян, або обмежити ці можливості.

Показники	Антрепренерська	Гільдійна
Характер	Відкрита	Закрита
Коло претендентів	Будь-які соціальні групи	Політична еліта
Вимоги до претендентів	Першочергове значення особистих якостей	Залежність лідерства від посади
Ступінь інституціоналізації	Низька, з невеликою кількістю фільтрів	Висока, з багатьма фільтрами
Електорат	Широкий	Обмежений
Наявність конкуренції	Висока конкурентність і відкрите суперництво	Приховане суперництво

Системи рекрутування політичних еліт

В процесі рекрутування еліти беруться до уваги такі важливі моменти, як широта її соціальної бази, коло людей, що здійснюють відбір (селекторат), процедура, механізм цього відбору.

полягає в розробці стратегії і тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій. Ця функція повною мірою може бути реалізованою лише на вищому рівні політичної еліти (главою держави, парламентаріями, міністрами) з використанням фахівців і результатів наукових досліджень.

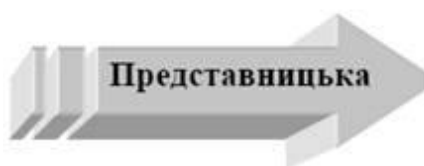
полягає в забезпеченні цілісності і єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, уникненні соціально-політичних конфліктів, знаходженні оптимальних варіантів їх розв'язання в разі

спрямована на регулювання суспільних відносин, розв'язання назрілих суспільних проблем і завдань, здійснює розподіл і перерозподіл матеріальних, фінансових,

полягає в необхідності мобілізації мас для виконання прийнятих рішень і поставлених завдань, практичного здійснення визначеного політичного курсу.

насамперед, соціальних інтересів. На інституціональному рівні ця функція найповніше проявляється в діяльності політичних партій і груп інтересів, а на персоналізованому – в політичному лідерстві.

еліта виступає тією ланкою, яка не тільки забезпечує горизонтальні зв'язки в суспільстві, а й здійснює вертикальну комунікацію між владою і масами.

Функції політичної еліти

Розрізняють дві системи рекрутування еліт: система гільдій та антрепренерська (підприємницька) система. В чистому вигляді вони зустрічаються рідко. Антрепренерська система більш характерна для

демократичних політичних систем, система гільдій – для авторитарних, хоча її елементи застосовуються і в демократичних країнах, особливо в економіці та державно-адміністративній сфері.

Для системи гільдій характерні:

- закритість, ієрархія, відбір претендентів на високі посади з самої еліти;
- наявність великої кількості формальних вимог для заняття посад (партійність, вік, освіта, персональна характеристика тощо);
- закрите коло селекторату (люди, що здійснюють відбір), до якого входять лише члени керівного органу влади (бюро, ради) або питання вирішує один керівник (президент, голова уряду, фірми тощо);
- тенденція до репродукції існуючого типу еліти: тоталітарного, авторитарного, демократичного.

Для антрепренерської системи характерні:

- відкритість, можливість претендувати на посаду багатьом представникам різних соціальних груп;
- невелика кількість формальних вимог;
- широке коло селекторату, який включає всіх виборців країни, конкурентність відбору;
- першочергова значимість особистих якостей кандидата, його вміння захопити ідеями і програмами;
- можливість досягнення пропорційності представництва в еліті різних соціальних груп населення, політичних партій і рухів.

4. Сутність, зміст, функції політичного лідерства та його типологія

Лідерство – невід’ємний компонент політичної діяльності. Лідерство є всюди, де є організація і влада. Саме слово «лідер» (з англ. «leader») означає «ведучий», «керуючий».

Лідерство – поняття багатомірне. Під ним розуміється складний механізм взаємодії лідерів і підлеглих. Головними складовими частинами даного поняття є, *по-перше*, здатність лідера точно оцінювати ситуацію, знаходити оптимальні шляхи вирішення проблем, впливати на розум і енергію людей з метою мобілізації їх на виконання поставлених цілей; *по-друге*, лідерство як особливий механізм взаємодії лідера і підлеглих допускає, що останні приймають і активно підтримують його рішення і дії, свідомо та добровільно підкоряються йому.

Політичний лідер (англ. to lead – вести) – особа, яка здійснює вплив на учасників політичного процесу,

організовує людей на досягнення цілей

Теорії політичного лідерства

Теорія рис (Е. Богардус)	Пояснює лідерство якостями особи
Психологічні концепції (З. Фрейд, неохейдисти)	Лідерство як аномалія; політикам властива завищена самооцінка, що базується на комплексах
Лідер як виразник інтересів	Пояснює лідерство орієнтацію політика на задоволення інтересів людей
Підприємницька	Політик пропонує лідерські послуги виборцям
Ситуаційна	Лідером є особа, здатна реалізувати завдання, що стоять перед групою в даний момент (актуально в періоди криз)
Концепція послідовників Ф. Стенфорда	Феномен лідерства визначають відносини між лідером та групами, які бувають одно- (лідер впливає на групу) чи двосторонніми; конституенти – суб'єкти, які взаємодіють з лідером та впливають на нього, поділяються на виборців, послідовників, активістів

Політичний лідер – це авторитетний член організації, групи, суспільства, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати вагомий роль у політичних процесах і ситуаціях.

Політичне лідерство – це вищий рівень лідерства, оскільки воно відображає політичні процеси та відносини у вищих структурах влади, фіксує владні відносини між суб'єктом і об'єктом політики на верхівці політичної піраміди.

Розглянемо деякі західні концепції лідерства. Однією з популярних упродовж тривалого часу залишається «теорія рис» (і її різновиди). Ця

теорія р (Е. Богардус, Ю. Дженнінгс) – ґрунтується на з'ясуванні якостей, властивим ерудованим лідерам. Феномен лідерства пояснюється особистісними якостями лідера: інтелект, воля, енергія, цілеспрямованість, організаторські здібності, компетентність – об'єктивно висувають особу на арену політичного життя.

Для політичного лідера однією з головних рис є здатність справляти політичний вплив на своїх послідовників. Цей аспект лідерства пояснює **теорія послідовників (конституентів)**. Вона тлумачить лідерство як особливий тип взаємин між керівником і послідовниками (виборцями, активними прихильниками лідера, тими, на кого він справляє вплив).

Ситуаційна теорія лідерства. Її суть полягає в тезі – «лідер є функцією певної ситуації», тобто конкретні обставини формують відбір певного лідера і детермінують його поведінку. При чому пріоритетними є саме обставини а не лідерські якості (В. Даль, Т. Хілтон). Теоретики ситуаційного підходу саме дією ситуації пояснюють таке явище, як культ особистості.

Поясненню природи політичного лідерства допомагає **психологічна теорія**, яка ґрунтується на психоаналізі З. Фрейда. В основі психоаналізу З. Фрейда – теорія фрустрації, яка пояснює стан збудження людини, коли вона усвідомлює, що існують перешкоди на шляху до реалізації її інтересів.

Максимально завищена оцінка функцій і ролі політичного лідера в історії – сутність феномена **культу особи** (від лат. cultus – шанування, поклоніння). Це одна з передумов і закономірний наслідок тоталітарного політичного режиму, хоча має місце і в авторитарних, а частково і в демократичних державах.

Поряд з формальним лідерством існує і неформальне політичне лідерство. Неформальне лідерство характеризує суб'єктивну здатність, готовність і вміння виконувати роль лідера, а також визнання за ним права на керівництво з боку членів групи (суспільства). Воно ґрунтується на авторитеті й особистих якостях людини.

Представник функціонального підходу до типології політичних лідерів М. Херманн, виділяє чотири типи політичних лідерів: прапороносців, служителів, торговців, пожежників.

Лідер-прапороносець	Лідер-служитель	Лідер-торгівець	Лідер-пожарний
Сам визначає характер, спрямованість і темп політичного процесу; веде маси за собою	Забезпечує зв'язок влади і мас, виражає інтереси своїх прихильників, представляючи ці інтереси як загальні	Переконує людей в правильності своєї стратегії, добивається підтримки своєї політики (переконує «купити» його ідеї і програми)	Реагує на конкретну ситуацію, на породжені нею проблеми та події

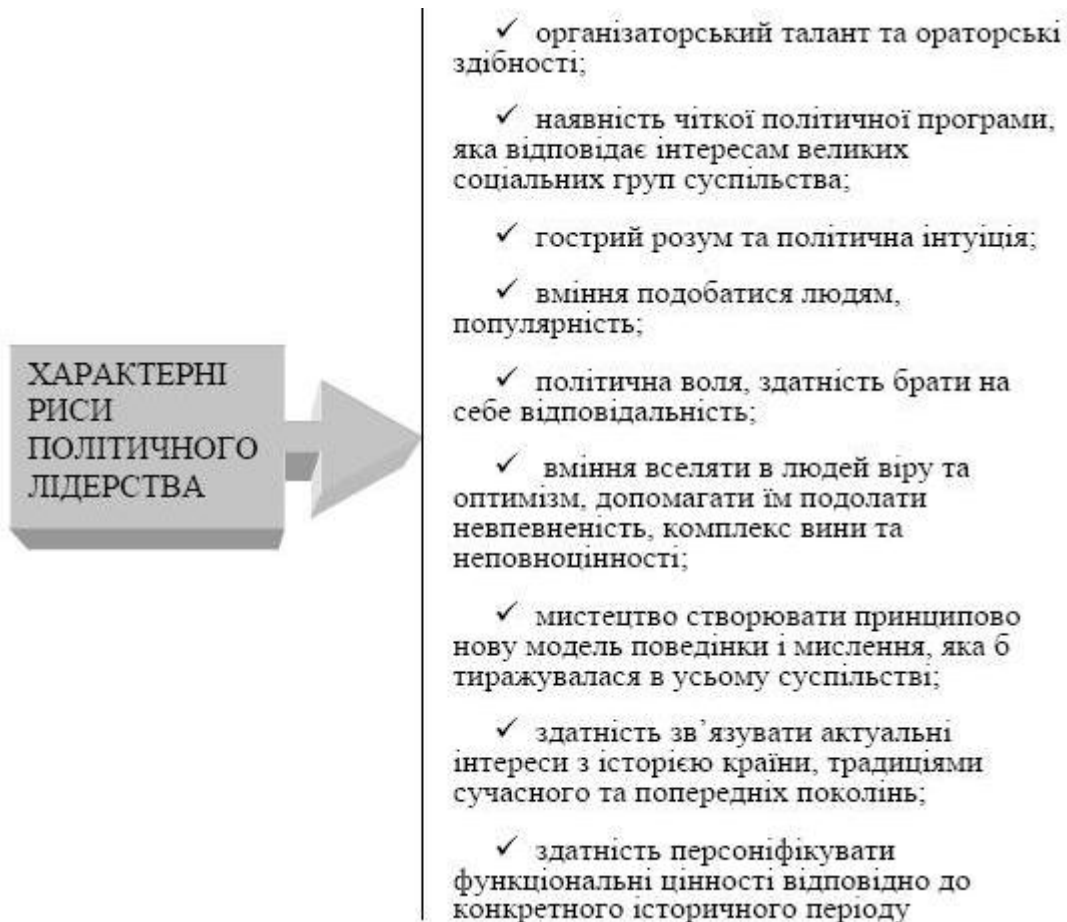
Тип лідерства за М. Херманн

Імідж «прапороносця» базується на демонстрації особистих рис лідера як «великої людини», яка має мрію-ціль. «Служитель» є виразником очікувань виборців, послідовників, коли їх інтереси проголошуються як політичні цілі. «Торговець» переконує конституюєнтів «купувати» його ідеї й, тим самим, втягує їх в реалізацію цих ідей. «Пожежник» реагує на виклики ситуації, відгукується на події, що вже сталися, вирішує проблеми конституюєнтів, що поставлені конкретною реальністю. У реальному житті більшість політичних лідерів використовують усі чотири названі іміджу, приводять особисті інтереси у відповідність з інтересами свого оточення і будують взаємовідносини з ним, приймаючи до уваги особливості конкретного моменту.

Функції політичного лідера зосереджені на:

- об'єднанні громадян навколо спільних цілей і цінностей;
- визначенні та прийнятті оптимальних політичних рішень;
- соціальному арбітражі та патронажі, тобто захисті народу від беззаконня влади;

- забезпеченні політичної, інформаційної, емоційної комунікації влади та народу;
- генеруванні у свідомість мас оптимізму, соціальної енергії для досягнення проголошених цілей.

Лідер, як вважають політологи, повинен бути членом своєї групи, команди, «одним із нас», повинен мати однакові або близькі цілі і інтереси, уподобання і принципи. *Реальними умовами, що підтверджують право на лідерство є:*

- наявність особистої політичної програми;
- вміння боротися за здійснення цієї програми;
- популярність;
- можливість, щоб продемонструвати своє лідерство.

Соціальна значимість і функції лідерів прямо залежать від характеру політичного режиму. Вони відрізняються в авторитарних, теократичних, демократичних державах.

У сучасних демократичних політичних системах, проявляються три головні тенденції, які змінюють традиційні уявлення про лідерство. Це – професіоналізація, інституціалізація та збільшення ресурсної значимості лідерства.

5. Становлення політичної еліти та політичного лідерства в Україні

Для сучасної України, що стала на шлях демократизації політичної системи, особливого значення набуває проблема якості політичної еліти, яка здатна була б конструктивно розв'язувати складні завдання сьогодення.

Український вчений М. Головатий у формуванні української національної, а також політичної еліти визначає *чотири періоди*:

Перший період тривав майже триста років (XIII–XVI ст.). Саме в цей час формувалася етнічна і конфесійна ідентичність українства, його еліта.

Другий період також досить тривалий – півтора століття (від 1648 р. до кінця XVIII ст.). Особливість цього періоду зумовлена тим, що еліта сформувалася фактично з козацтва, з представників молодшої української демократії часів Б. Хмельницького.

Третій період фактично тривав близько вісімдесяти років і закінчився крахом Гетьманщини (1918 р.) і Української Народної Армії (1919 р.).

Четвертий період почався у 1917 р. з народженням так званої радянської еліти і закінчився в Україні практично в 1991 р.

100 РОКІВ БОРОТЬБИ УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921

Українська революція почалася зі створення у Києві 17 березня 1917 Української Центральної Ради – органу національного представництва українців після повалення монархії у Росії

Українська революція – це:

- перший український парламент,
- перший український уряд,
- Українська академія наук,
- гривня - грошова одиниця,
- українська армія та флот,
- перша українська марка.

Три періоди Української революції:

- Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918)
- Доба Гетьманату (травень 1918 – грудень 1918)
- Доба Директорії (грудень 1918 – листопад 1921)

Досягнення

- відродження української державності;
- визначення території і кордонів України;
- затвердження національних символів України: герба, прапора, гімну;
- повернення Києву статусу столиці;
- надання офіційного статусу українській мові, культурі, історії;
- закладення традицій національного війська та боротьби за незалежність

Галичина: Листопадський чин – встановлення української влади у Львові і початок творення Західно-Української Народної Республіки – ЗУНР (1 листопада 1918)

Закарпаття: Всекарпатські збори в Хусті ухвалили декларацію про приєднання Закарпаття до ЗУНР (21 січня 1919)

Крим: Відкриття I Курултай кримськотатарського народу (8 грудня 1917)

Передача знаків влади останнім президентом УНР в екзилі Миколою Главиюком першому всенародно обраному Президентові України Леоніду Кравчуку (22 серпня 1992)

Сучасна Україна є спадкоємицею державних традицій Української революції 1917 – 1921 рр.

Проголошення Української Народної Республіки (УНР) III Універсалом Центральної Ради (20 листопада 1917)

Проголошення незалежності УНР IV Універсалом Центральної Ради (22 січня 1918)

Проголошення Соборності українських земель Актом Злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки (22 січня 1919)

Зустріч С.Петлюри у Фастові після звільнення міста від більшовиків, 29 серпня 1919

Будівля Української Центральної Ради

Українська маніфестація в Києві, Листо 1917

Міхайло Грушевський Голова Української Центральної Ради

Павло Скоропадський Гетьман Української держави

Симон Петлюра голова Директорії, Головний Отаман Армії УНР

Євген Петрушевич Президент і Уповноважений Диктатор Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР)

Номан Челебіджихан Голова кримськотатарської національної Директорії

За часів незалежності українська еліта структурно, функціонально і за своєю суттю дуже змінилася. Керівна еліта *протягом перших років української незалежності* значною мірою носила *постноменклатурний характер*. Ця риса політичної української еліти навіть отримала визначення феномену «*партії влади*». «Партія влади» визначалась як криптокомуністична (від грец. *kryptos* – таємний, прихований), а її

впливовість, як елемента політичної еліти, накладала відповідний відбиток на процеси модернізації політичного режиму в Україні.

Номенклатура відмовилася від марксистсько-ленінської ідеології, розпустила «зовнішню партію», декоративну за змістом, щоб зберегти владу і власність та провести тіншову приватизацію державної власності. Для досягнення нової легітимації вона своєчасно змінила гасла.

З метою збереження своїх позицій «партія влади» пішла на певний компроміс (рекрутувала до своїх лав більшість конформістських лідерів колишньої контр еліти), використовуючи національно-демократичні гасла. Цим вона не тільки підсилила свої власні позиції, але й внесла розкол у лави націонал-демократів. Таким чином, відбулася своєрідна дифузія влади – колишньої комуністичної еліти і конформістської частини контр еліти.

З 1994 р. почалася трансформація політичної еліти України. З господарсько-бюрократичної верхівки, яка поступово почала перетворюватися на професійну політичну еліту. Замість стабільного правлячого класу із сильними вертикальними зв'язками створилися динамічні елітні групи. Тому *в нашій країні існують дві осі розгортання елітних груп – вертикальна, як і в кожному суспільстві, та горизонтальна, як у суспільстві, яке є або свідомо федеративним, або ще не консолідувалося в політичну єдність.*

У перші роки незалежності в Україні з'явилася своя «українська олігархія». Проте, на відміну від класичних олігархій, вона формувалася за іншим принципом. Це – владні неформальні утворення, що виникли на уламках радянської адміністративно-командної системи і отримали нічим не обмежений доступ до фінансових та економічних ресурсів у зв'язку з прямою чи опосередкованою приналежністю до державного керівництва. Тобто, до реальної влади прийшли колишні радянські чиновники.

Юлія Тимошенко, Володимир Кличко, Володимир Зеленський (діючий президент), Петро Порошенко (президент 2014-2019), Олег Ляшко.

Таким чином, за роки розбудови державності України відбувається процес формування нової української еліти. В ній виділяється декілька складових: правляча еліта (складається з політиків-чиновників); «олігархи», що використовують головним чином владу грошей; партійно-парламентська еліта; регіональні еліти.

Професор А. Колодій зазначає, що *коли політична еліта не відстоює національних інтересів України, а переслідує виключно свої, то можна обґрунтовано вживати до неї термін «псевдо еліта», і вона не може вважатися національною елітою.*

Національна еліта України відповідатиме своєму призначенню тільки тоді, коли її діяльність забезпечуватиме успішний розвиток України як суверенної держави, збереження її національних цінностей, власної національної та соціально-культурної ідентичності.

Відтак в українському суспільстві сьогодні постала гостра потреба в сильних лідерах, спроможних взяти на себе всю повноту відповідальності за долю нації.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Дайте характеристику поняттю «політична еліта», її значення.
2. Охарактеризуйте основні концепції еліт.
3. Охарактеризуйте функції політичних еліт.
4. Дайте характеристику поняттю «політичне лідерство» та його типів.
5. На чому зосереджені основні функції політичного лідерства.
6. У чому полягають особливості становлення політичної еліти та політичного лідерства в Україні.
7. Чим є національність на думку В. Липинського?
8. Як окремі групи людей створюють національну єдність?
9. Чи можна обернути сутичку індивідуальних та спільних інтересів на користь нації?
10. Що є критеріями прогресу для розвитку тієї чи іншої нації?
11. Як зорганізувати рух громадського життя на користь національних інтересів?
12. Чи є моральна сила та моральний авторитет головним та єдиним критерієм національної аристократії?
13. Які типи легітимного панування пропонує М. Вебер?
14. Що відноситься до легального типу панування?
15. Які об'єднання громадян виражають сутність традиційного панування?
16. Які риси володаря притаманні при харизматичному пануванні?
17. На чому ґрунтується харизматичний авторитет політичного лідера?
18. Чому у політичному житті простежується тенденція від харизматизації до рутинізації?
19. Як визначається харизматично кваліфікована особа?
20. У чому полягає харизматичний принцип легітимації?

Література: основна [1–4], додаткова [5–8; 17; 19; 20].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте характерні риси політичної еліти.
2. За чийм твердженням правляча еліта поділяється на еліту «лисиць» та еліту «левів», а у політичному житті відбувається «циркуляція еліт»?
3. Які риси характерні для системи гільдій рекрутування еліти?
4. Назвіть головні функції політичного лідера.
5. Що означає латинське слово «eligerе», від якого походить термін еліта?
6. Хто є творцем класичної теорії еліт?
7. Які з функцій характерні для правлячої еліти?
8. Які з рис є властивими для відкритої еліти?
9. Яку групу політиків можна назвати квазі або псевдо елітою?
10. Декількома реченнями охарактеризуйте ціннісну теорію еліт.
11. Декількома реченнями охарактеризуйте концепцію плюралізму (функціональної теорії).
12. Кого зараховують до політичної еліти?
13. Ким вважають лідера, спрямованого на реалізацію завдань фундаментальної зміни суспільної системи?
14. Яким є підхід щодо пояснення природи еліт найбільш поширеним та впливовим в сучасній політичній науці?
15. Визначте риси, не притаманні «закритій еліті».

ТЕМА 10. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Громадянське суспільство – це люди, які думають і діють незалежно від держави.

Дж. Сорос

1. Поняття, генезис та основні ознаки громадянського суспільства

Громадянське суспільство – це безпосередньо не контрольована державою сфера життєдіяльності індивідів.

Громадянське суспільство – це сукупність неполітичних відносин у суспільстві, тобто економічних, моральних культурно-духовних, релігійних, національних; сфера реалізації інтересів вільних індивідів, асоціацій і організацій громадян, які добровільно сформувалися й захищені законом від прямого втручання й довільної регламентації з боку органів державної влади. Це поняття співвідноситься з категоріями «держава» і «правова держава».

Сутність громадянського суспільства

Не можна змішувати або ототожнювати «суспільство» як людську спільноту з категорією «громадянське суспільство» як історичним феноменом, що виникає на певному етапі розвитку суспільства. Громадянське суспільство якісно відрізняється від того, що прийнято називати людським суспільством взагалі. Якщо «суспільство» характеризує спільність життєдіяльності людей, то «громадянське суспільство» – це така система зв'язків та інтересів, яка забезпечує вільну реалізацію кожною людиною своїх природних прав – права на життя і гідне існування, працю, свободу робити все, що не на шкоду іншим, власність, рівність перед законом тощо. Формування правової держави можливе лише на основі розвиненого цивільного суспільства. Початок формування елементів громадянського суспільства спостерігається ще в Стародавніх Греції та Римі. Тоді виникає й саме поняття «громадянин».

Головні ознаки громадянського суспільства:

- розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції;
- демократія і плюралізм в політичній сфері;
- ринкова економіка, основу якої складають недержавні підприємства;
- середній клас як соціальна основа громадянського суспільства;
- правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;
- ідеологічний і політичний плюралізм;
- свобода слова і засобів масової інформації.

Лише у епоху Просвітництва в органічному зв'язку з ідеєю правової держави формуються уявлення про Громадянське суспільство. Поява громадянського суспільства, яке ґрунтується на системі приватної власності та всезагальній формальній рівності людей, стала можливою лише з утвердженням буржуазного суспільства.

Ж.-Ж. Руссо, формуючи концепцію суспільного договору, розмежував поняття «Громадянське суспільство» і «державу». Він протиставив державу (республіку) і співтовариство (асоціацію) громадян як феномени, що мають свої власні завдання. Якнайповніше обґрунтування проблема розмежування держави і цивільного суспільства отримала в Гегеля. На відміну від своїх попередників, він розглядає Громадянське суспільство і державу як самостійні інститути. У державі представлена загальна воля громадян, вважає Гегель, цивільне ж *суспільство – це сфера реалізації особливих, приватних інтересів окремих індивідів.*

Поняття «громадянське суспільство» використовує і К. Маркс. Під громадянським суспільством розуміється організація родини, станів і класів, відносини власності і розподілу, взагалі форми і засоби існування і функціонування суспільства, дійсного життя і діяльності людини. К. Маркс доводив, що саме громадянське суспільство складає першооснову будівлі людського співжиття і життєдіяльність громадянського суспільства є головною рушійною силою історичного

прогресу. Отже, громадянське суспільство належить до сфери матеріальної, тоді як держава – елемент надбудови.

Вплив громадянського суспільства на всі сфери суспільного життя

Визначні українські вчені М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Шаповал присвятили свої твори теорії громадянського суспільства. Але через ізольованість України, їхні напрацювання не зуміли радикально змінити провідні європейські концепції.

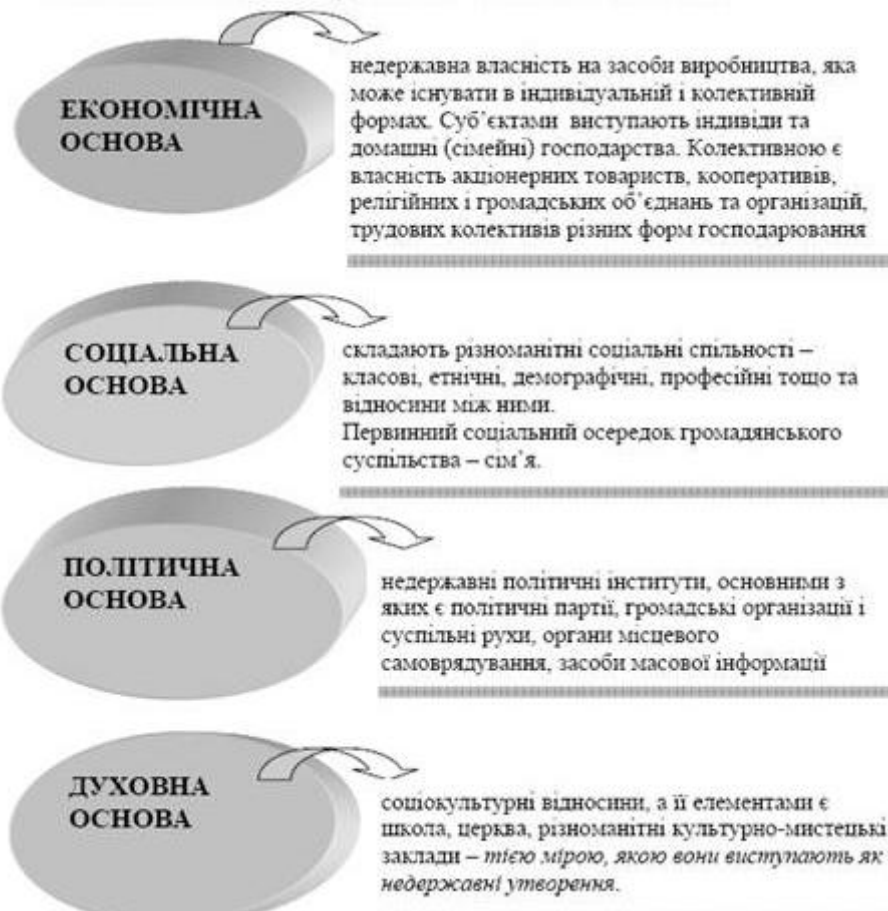
На сучасному етапі існує значна кількість підходів до визначення громадянського суспільства (А.П. Кочетков, А.В. Одинцова, О. Самородний, Ю. Красін, А. Галкін та ін.)

2. Передумови виникнення та структура громадянського суспільства

Громадянське суспільство має складну структуру і включає економічні, духовні, релігійні, етнічні, родинні і інші стосунки і інститути,

не опосередковані державою. Воно охоплює виробниче і приватне життя людей, їх традиції, звичаї, сфери освіти, науки, культури, що знаходяться поза безпосередньою діяльністю держави.

Структура громадянського суспільства

Базисом цивільного суспільства є багатокладна ринкова економіка, плюралізм форм власності, самостійність суб'єктів господарювання. Важливою умовою функціонування цивільного суспільства є також наявність розвиненої соціальної структури, що відображає різноманіття різних груп і шарів. Соціальну основу цивільного суспільства складає так званий середній клас, що включає найбільш активну і частина населення. Духовна сфера цивільного суспільства передбачає плюралізм в області ідеології, реальну свободу слова, друк, совість, досить високий рівень соціального, інтелектуального, психологічного розвитку особи.

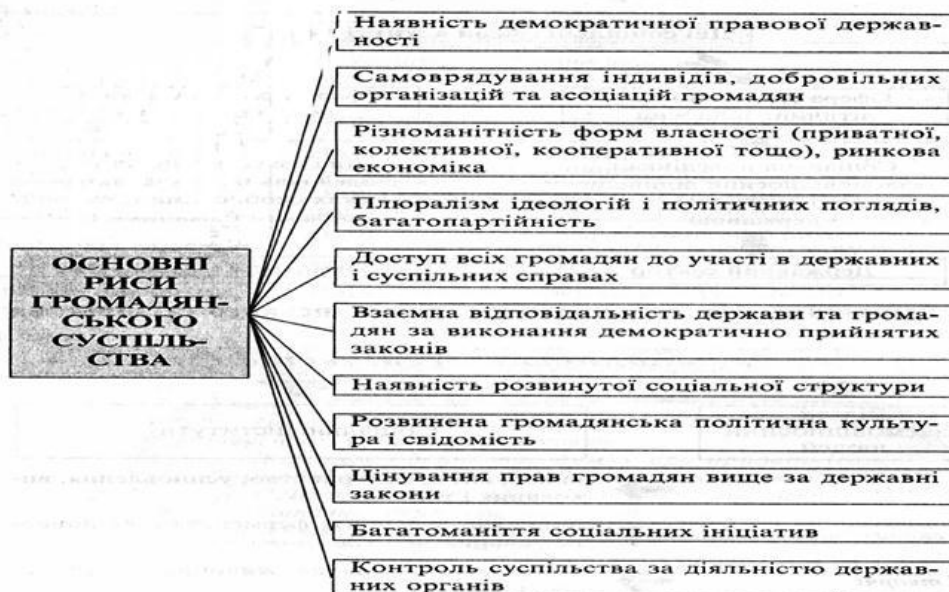
Громадянське суспільство – продукт буржуазної епохи і формується переважно знизу, спонтанно як результат розкріпачення індивідів, їх перетворення з підданих держави у вільних громадян-власників, готових узяти на себе господарську і політичну відповідальність. Завдання цивільного суспільства – відтворення і прогрес соціального життя, в центрі якого коштує вільна особа. Права вільної

особи, права людини і забезпечує Громадянське суспільство, на відміну від прав громадянина, що забезпечуються державою.

Ознаки громадянського суспільства та його структурні інститути

Елементами політичної структури громадянського суспільства виступають недержавні політичні інститути, основними з яких є політичні партії, громадські організації і суспільні рухи, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації.

Основні риси громадянського суспільства

У політологічній літературі нерідко висловлюється думка про неполітичний характер громадянського суспільства, тобто про відсутність у ньому політичних інститутів і відносин. Така позиція необґрунтовано залишає поза межами громадянського суспільства, зокрема, політичні партії, громадсько-політичні організації, засоби масової інформації, які є найважливішими засобами впливу громадянського суспільства на державу.

Найважливішим політичним інститутом громадянського суспільства є політичні партії. Це – добровільні об'єднання громадян, що виконують у громадянському суспільстві низку важливих функцій: вираження соціальних інтересів, ідеологічну, політичної соціалізації, формування громадської думки тощо. Водночас політичні партії є

найважливішою ланкою, яка з'єднує громадянське суспільство з державою; передусім саме завдяки їм здійснюється представництво багатоманітних соціальних інтересів на державному рівні.

Інституціональними елементами структури громадянського суспільства є багатоманітні громадські організації. Політичними інститутами є ті з них, які тією чи іншою мірою впливають на здійснення державної влади, тобто виступають як групи інтересів. Групами інтересів є передусім громадсько-політичні організації – професійні, жіночі, молодіжні, ветеранські тощо.

Важливим політичним інститутом, за допомогою якого громадянське суспільство справляє істотний вплив на державу, є засоби масової інформації. Інститутом громадянського

суспільства можуть бути лише недержавні засоби масової інформації, а саме політичним інститутом вони виступають тоді, коли виконують політичну функцію, взаємодіючи з політичною владою, державою.

3. Взаємодія громадянського суспільства та держави

Громадянське суспільство й держава перебувають у тісному взаємозв'язку, перше неможливе без другого. Завдяки державі людська спільнота набуває цивілізованості і стає суспільством.

Відносини держави та громадянського суспільства

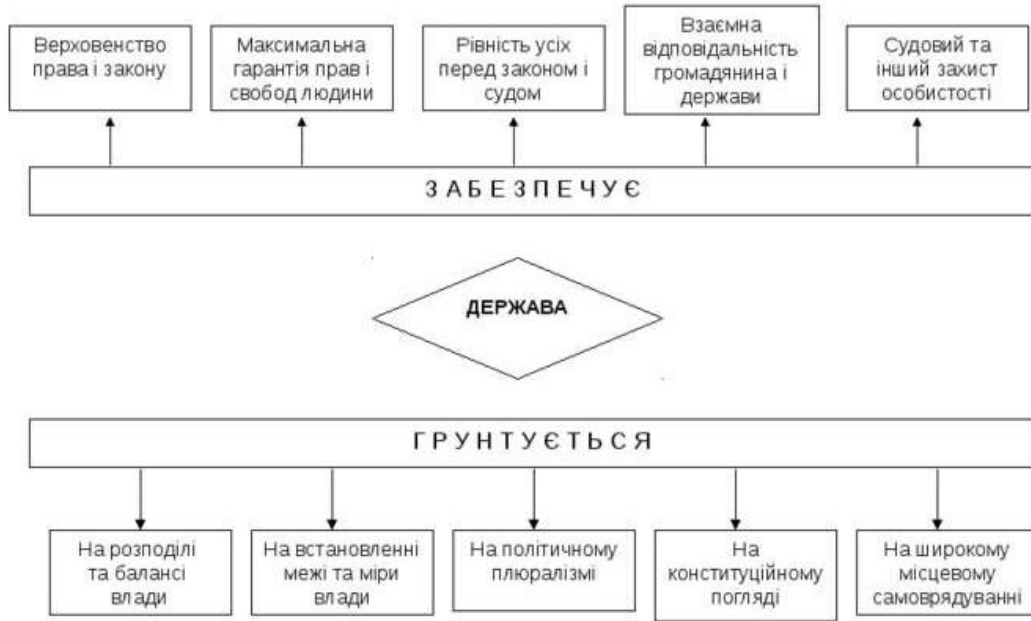
Водночас держава не може існувати поза суспільством. Вона похідна від громадянського суспільства, і призначення її полягає в тому, щоб слугувати йому. Громадянське суспільство є протиположним державі у її постійному прагненні до панування над суспільством. Від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить ступінь демократизму держави.

Громадянське суспільство виступає як сфера реалізації приватних інтересів і потреб – індивідуальних і колективних, часто протистоячих один одному. Держава ж як виразник волі всього населення покликана примирити, поєднати ці інтереси, забезпечити консенсус по основних питаннях суспільного життя.

Взаємини між цивільним суспільством і державою носять складний, часто конфліктний характер. Система цивільного суспільства, що саморозвивається, постійно випробовує тиск з боку держави. В умовах тоталітарних режимів відбувається етатизація (одержавлення) суспільства, фактичне знищення або крайнє звуження незалежності суспільного життя від держави. При демократичному режимі держава і Громадянське суспільство виступають як рівноправні партнери. Вирішення суспільних

проблем здійснюється шляхом компромісу між державою і суспільством. Дійсно демократичний політичний режим можливий лише там, де є Громадянське суспільство.

У розумінні ролі держави в суспільстві є дві крайні позиції – анархізм та етатизм. Анархізм відкидає державу взагалі як орган примусу і насильства над людьми. Етатизм, навпаки, всіляко перебільшує роль держави в житті суспільства.

Механізми функціонування правової держави

Партнером держави громадянське суспільство виступає лише у правовій державі за демократичного політичного режиму.

Найповніше зв'язок громадянського суспільства й держави проявляється через права і свободи особи. По відношенню до громадян у правовій державі застосовується принцип «Дозволено все, що не заборонено законами, що відповідають конституції».

По відношенню до держави діє засіб дозволу, що обмежує діапазон її компетентності рамками права.

4. Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні

Досвід розвитку цивілізованих країн засвідчує, що формування громадянського суспільства шляхом світової цивілізації тривалий і дуже складний процес. Україна має досить специфічний досвід його побудови.

У нашій державі ще існують суперечності між законом і дійсністю, що веде до примноження конфліктів в суспільстві. Вихід із такого становища – у форсуванні реалістичного характеру законодавства, спроможного враховувати конкретні ситуації, необхідні для формування громадянського суспільства. Соціально-економічна політика, що

проводиться нині в Україні, на жаль, не забезпечує стабільних умов для реалізації можливостей переходу до суспільства такого типу.

Громадянське суспільство в Україні

На сьогоднішній день відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства, в якому повинні домінувати принципи громадянського контролю, домінування громадянських свобод, повага до індивідуальності, цінність приватної власності, повинна бути розвинута система громадянського суспільства яке може бути абсолютно самодіяльним (проявом такої самодіяльності в Україні стала волонтерська допомога українській армії від громадських та волонтерських організацій в перші місяці проведення АТО на сході України).

Однією з характерних ознак громадянського суспільства є наявність Громадських організацій які мають бути незалежними від політичних сил або

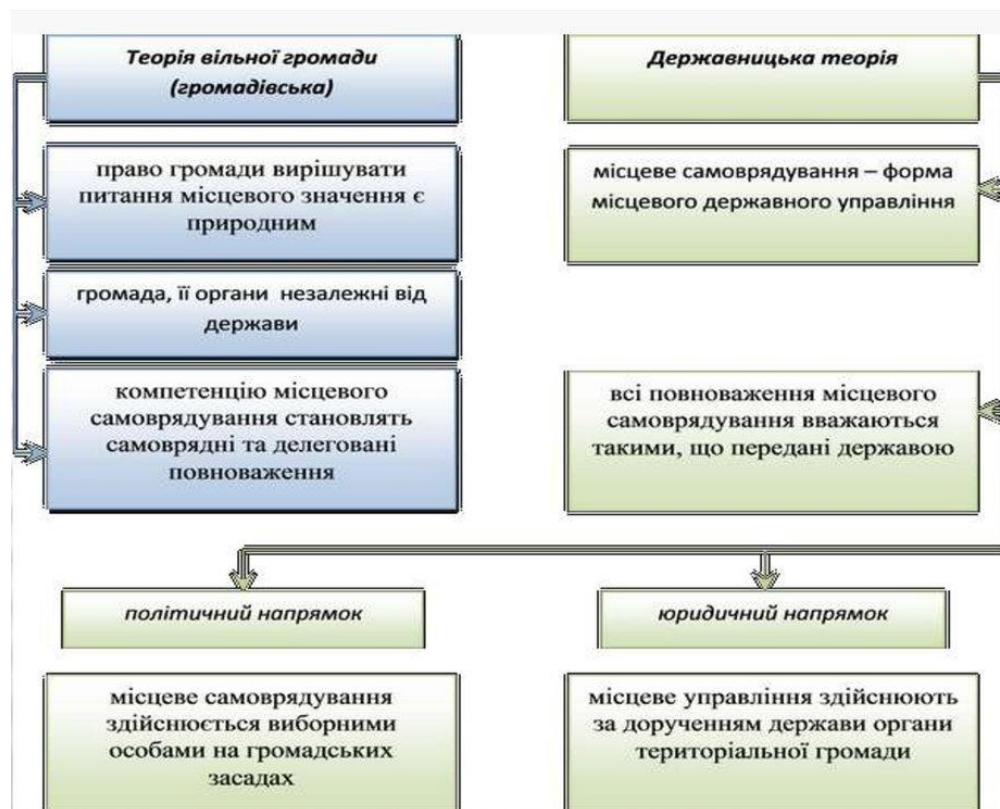

релігійних установ чи бізнесу. На жаль в Україні традиції утворення таких організацій прийшли досить пізно, аж на початку 2010-х років. До того діяльність таких організацій, якщо такі й були, відбувалася досить завуальовано під певним патронатом політиків або впливових бізнесменів, які таким чином хотіли підвищити свої рейтинги або отримати прихильність суспільства.

Події Революції Гідності 2013–2014 років показали що в Україні є можливості, прагнення та перспективи до побудови демократичної держави з сильним громадянським суспільством. Сподіваємось на плідну співпрацю держави і громадськості в рамках прийнятої «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки». Як свідчить світова практика, розвиток демократичної держави передбачає побудову її відносин з громадянським суспільством на партнерських засадах. Завдання, передбачені Стратегією, можуть бути виконані лише за умови взаємовигідної та рівноправної співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства.

5. Структура, місце і роль місцевого самоврядування у політичній системі. Місцеве самоврядування в Україні

Місцеве самоврядування почало розвиватися в Європі в часи середньовіччя як форма громадського самоврядування (вічові збори в містах Києві, Новгороді, Пскові, Флоренції, Генуї).

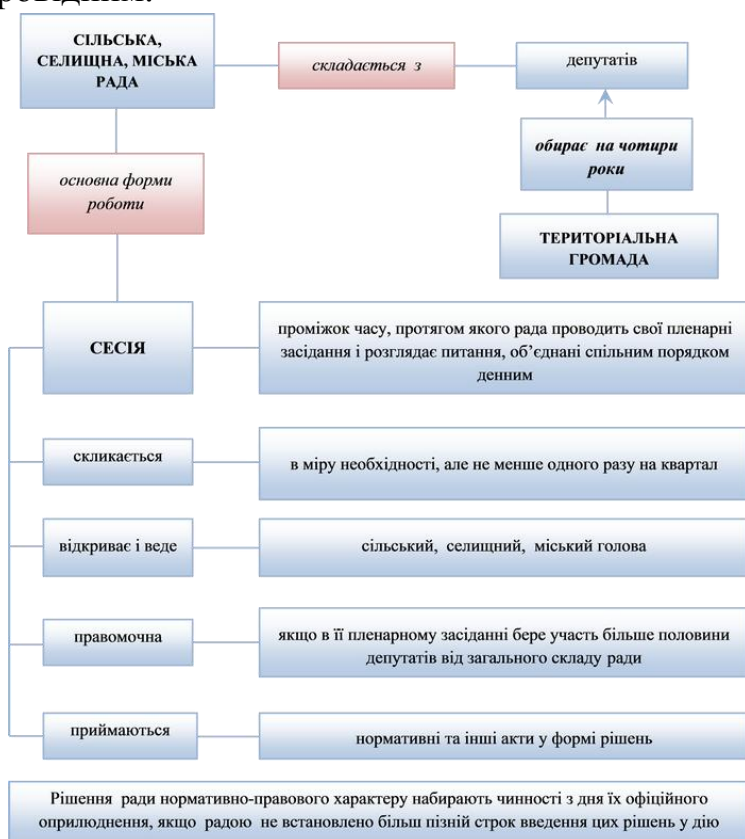

Принципи місцевого самоврядування

У сучасному ж розумінні – у ХІХ столітті як результат ліберально-демократичних реформ. Відомо, що саме із середини цього століття місцеве управління, за ініціативою пруського юриста Рудольфа Гнейста, дістало назву «місцеве самоврядування».

Основоположні ідеї та принципи цієї форми суспільного устрою відображено в таких міжнародних правових документах, як Всесвітня декларація та Європейська хартія про місцеве самоврядування. Згідно з цими правовими актами важливою ознакою будь-якого органу місцевого самоврядування є його автономія.

Інститут місцевого самоврядування є досить ефективним і необхідним елементом створення удосконаленого механізму стримувань і противаг між законодавчою та виконавчою гілками влади, протистояння між якими не тільки не припиняється, а в періоди передвиборних кампаній навіть загострюється. У більшості європейських країн інститут місцевого самоврядування з другої половини ХІХ століття став провідним.

Серед різних систем місцевого самоврядування, досвід яких є досить повчальний для України, варто насамперед виокремити французьку, скандинавську та німецьку.

Істотна особливість французької системи полягає в тому, що вона сформувалася шляхом поступового делегування повно-важень місцевій владі від влади державної, водночас зберігши за останньою значний вплив на місцеве життя.

Прикметною ж рисою скандинавської є принцип колективного керівництва місцевою виконавчою владою шляхом використання такого специфічного

самоврядного інституту, «як колективний мер». Цей принцип знаходить практичне втілення у випадках, коли в громаді відсутній одноособовий політичний лідер, а його повноваження здійснюють кілька осіб із чітко розподіленими функціями.

Українська система місцевого самоврядування розпочала свій відлік із весни 1990 року. Відповідно до Конституції та чинного законодавства система місцевого самоврядування в Україні складається із сільських, селищних, міських, районних та обласних рад, які, виконуючи функції органів місцевого самоврядування, представляють спільні інтереси місцевого самоврядування, їхніх територіальних громад.

Поряд з такими органами самоврядування на районному та обласному рівнях діють місцеві державні адміністрації, що виконують деякі виконавчі функції із забезпечення діяльності цих представницьких органів. Місцеве самоврядування:

1) є публічною інституцією, яка зберігає автономність у своїй діяльності від держави;

2) здійснює реалізацію своїх принципів через громаду, котра делегує обраних представників до колегіального представницького органу;

3) має відокремлене від державного та приватного майно й фінансові ресурси, якими від імені громади розпоряджаються сформовані нею органи;

4) наділене правами запроваджувати і збирати місцеві податки, збори та платежі й справедливо використовувати їх в інтересах всієї громади;

5) виконує лише властиві йому функції та здійснює делеговані йому державою адміністративні повноваження.

На думку сучасних дослідників, місцеве самоврядування слід розглядати як систему відносин, частину громадянського суспільства поряд з такими інститутами, як сім'я та суспільні організації.

У процесі планування і прийняття будь-яких рішень, що стосуються

органів місцевого самоврядування, доцільними є попередні консультації з цими органами. Вони також повинні мати право на судовий захист для забезпечення вільного здійснення своїх повноважень і дотримання

закріплених конституцією і законодавством країни принципів місцевого самоврядування.

Основні завдання місцевого самоврядування

Важливі дати в історії українського самоврядування:

– 1356 р. – самоврядування в Україні веде свій початок від Магдебурзького права. Першим українським містом, яке у 1356 році отримало конфірмацію Магдебурзького права від галицького князя Болеслава-Юрія, було місто Львів. Згодом, у 1374 році Магдебурзьке право отримав Кам'янець-Подільський.

– 1990 р. – Закон України «Про місцеві ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» від 7 грудня 1990 року.

– 1992 р. – Закон України «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 26 березня 1992 року. Рішення про створення першої в Україні асоціації органів місцевого самоврядування, Асоціації міст України (АМУ). Створено Українську асоціацію місцевих та регіональних влад.

– 1996 р. – Верховна Рада України прийняла Конституцію України – самоврядування отримало конституційний статус. Від імені України підписано Європейську хартію місцевого самоврядування (м. Страсбург, Франція).

– 1997 р. – Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. Європейська хартія місцевого самоврядування ратифікована Верховною Радою України.

– 2000 р. – Указом Президента України від 25 листопада 2000 року № 1250/2000 «Про День місцевого самоврядування» встановлено це свято.

– 2002 р. – Підписано Хартію та Установчу угоду Конгресу місцевих та регіональних влад України.

– 2009 р. – Міністерство юстиції України зареєструвало Всеукраїнську асоціацію сільських та селищних рад.

– 2010 р. – Українська асоціації місцевих та регіональних влад перейменована на Всеукраїнську асоціацію органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних та обласних рад».

– 2014 р. – Кабінет Міністрів України прийнявши розпорядження «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01 квітня 2014 року № 333-р започаткував всеосяжну реформу. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про співробітництво територіальних громад».

– 2015 р. – Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Місцеве самоврядування в Україні у цифрах і фактах:

– Поняття «місцеве самоврядування» в Україні з'явилося як юридичний термін в 1990 році.

– День місцевого самоврядування встановлено Указом Президента України від 25 листопада 2000 року і відзначається він щорічно 7 грудня.

– Найбільше депутатів (12) у процентному відношенні до числа жителів (89 осіб) було зафіксовано в одній з громад Івано-Франківської області (Посіцька сільрада Тисменицького району). Якщо до їх числа додати сільського голову та двох працівників сільради – виходить, що більше, ніж кожен шостий мешканець має пряме відношення до органів місцевого самоврядування.

– В Україні (до початку реформи децентралізації) було 458 міських рад, 783 селищні ради, 10 279 сільських рад. Середньо статистично, на одну сільську раду в середньому припадало три сільських населених пункти, по 370 осіб населення та 47 кв. км території. У 1990 році на одну сільську раду у середньому припадало 1,9 тис. осіб постійного сільського населення.

– Станом на початок 2015 року в 9478 сільських територіальних громадах України (92%) мешкало менше 3 000 жителів. В 4809 сільських територіальних громадах (47%) – менше 1000 жителів.

– Міські, сільські та селищні голови вперше обирались на виборах у березні 1998 року.

– Планується, що в 2017 року в Україні буде щонайменше 367 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Станом на 7 грудня 2016 року в Україні налічується 184 ОТГ. У 2016 році відбулися вибори у 143 громадах.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Охарактеризуйте поняття «громадянське суспільство».
2. Визначте структуру громадянського суспільства.
3. Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні.
4. Охарактеризуйте роль місцевого самоврядування в політичній системі.
5. У чому полягають проблеми становлення місцевого самоврядування в Україні?
6. Яка політична ситуація притаманна Україні в теперішній час?
7. Чи всі українські політичні партії мають відповідну ідеологічну спрямованість?
8. Що типово для пост майданної України у політичному вимірі суспільного життя?
9. Чи залишилися рудименти радянського політичного устрою у незалежній Україні?
10. Чи є продуктивним розподіл політичних сил на провладні та опозиційні?
11. Які сучасні партії та політичні групи належать до проукраїнського вектору політики?
12. Чому так мало справжніх державників в українському парламенті?
13. Що є головними рисами, які віртуалізують сучасну війну?
14. Як створюються своєрідні рекламні матриці для пересічного глядача при висвітленні військових подій?
15. Чому дискурс про війну стає наповненим спекулятивними оцінками та фактами маніпулювання громадською думкою?

Література: основна [1–4], додаткова [5; 8; 10; 15; 21].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Хто з відомих теоретиків громадянського суспільства відносив його до матеріальної сфери?
2. Який принцип відображає сутність громадянського суспільства?
3. Надайте змістовну характеристику правової держави.
4. Що є найважливішим політичним інститутом громадянського суспільства?
5. Які відносини не складають основу громадянського суспільства?
6. Що властиве сучасному українському суспільству з точки зору залученості громадян?
7. Що вважається основною рисою громадянського суспільства?
8. Дайте характеристику правовій державі.
9. Що виступає в якості інституту громадянського суспільства?
10. Які головні принципи правової держави?
11. Що виступає головною діючою особою у громадянському суспільстві?
12. Який комплекс рис притаманний правовій державі?
13. Що передбачає соціальна держава?
14. Який вид незалежності громадян є основою нормального функціонування громадянського суспільства?
15. Яка європейська країна є еталоном «соціальної держави»?

ТЕМА 11. РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ. МОРАЛЬ І ПОЛІТИКА

Ті, хто вирішили досягти успіху в політиці, повинні тримати власну совість під суворим контролем

Д. Ллойд Джордж

1. Поняття політичної свідомості та його зміст

Політична свідомість виступає необхідним елементом політичного життя суспільства. За допомогою політичної свідомості індивід спроможний адаптуватися у політичному просторі та здійснювати у ньому специфічні функції соціальної взаємодії, політичної участі й управління.

Поняття «політична свідомість» за своєю суттю несе у собі подвійне змістовне навантаження. З одного боку, воно характеризує субстанційні ознаки «політичного» як регулятора суспільних відносин, наголошує на тому, що саме свідомий фактор є умовою і складовим елементом політичної сфери суспільства. З іншого боку, вказує на те, що вона як один із компонентів входить у духовну сферу суспільства поряд з такими формами суспільної свідомості, як правова, етична, естетична, релігійна. Саме завдяки своїй регулятивно-управлінській функції політична свідомість впливає на формування і напрям розвитку елементів духовної сфери суспільства. Зміст, процес та форми такого впливу зазвичай називають політизацією.

Сутність, зміст та специфіка політичної свідомості

Основні етапи політичної свідомості

Процес політизації здійснюється в різноманітних формах. По-перше, це «початкова політизація», коли політична свідомість починає безпосередньо вплітатися в сфери прояву суспільної свідомості. По-друге, кожний елемент духовної сфери набуває політичного значення за умов, коли від контрольованої ним сфери залежать виконання й реалізація політичних завдань. По-третє, ці завдання стають ще важливішими і складнішими, коли фактично заново формуються державні органи і структури, а радикальні перетворення охопили всі найважливіші сфери суспільства – економіку, культуру, духовне життя, розмаїтий і складний комплекс суспільних відносин сучасного етапу розвитку новостворених суверенних держав.

Політичні ризики	Політичні інтереси
<ul style="list-style-type: none"> • майнові, пов'язані з втратою власності • функціональні, що виникають у результаті поточної діяльності фірми • <i>ризик переміщення</i>, які виникають у зв'язку з переказом доходів через національні кордони • експропріація, • конфіскація, • націоналізація, • загальна нестабільність, • операційні ризики, • трансфертні ризики. 	<ul style="list-style-type: none"> • володіння найновішою інформацією, • найсучасніші технології, • розвиток соціальної і культурної сфери, підняття загального престижу країни

Політичні ризики та інтереси

Не менш важливе місце в *політичній свідомості належить проблемі політичних інтересів людей*. Оскільки сфера політичних інтересів та відносин торкається всіх сфер суспільного життя, то й політична свідомість так або інакше включає в себе все відображене соціальне буття. Але головне полягає в тому, що сфера політичних відносин включає перш за все ті відносини, які виникають у процесі управління суспільством.

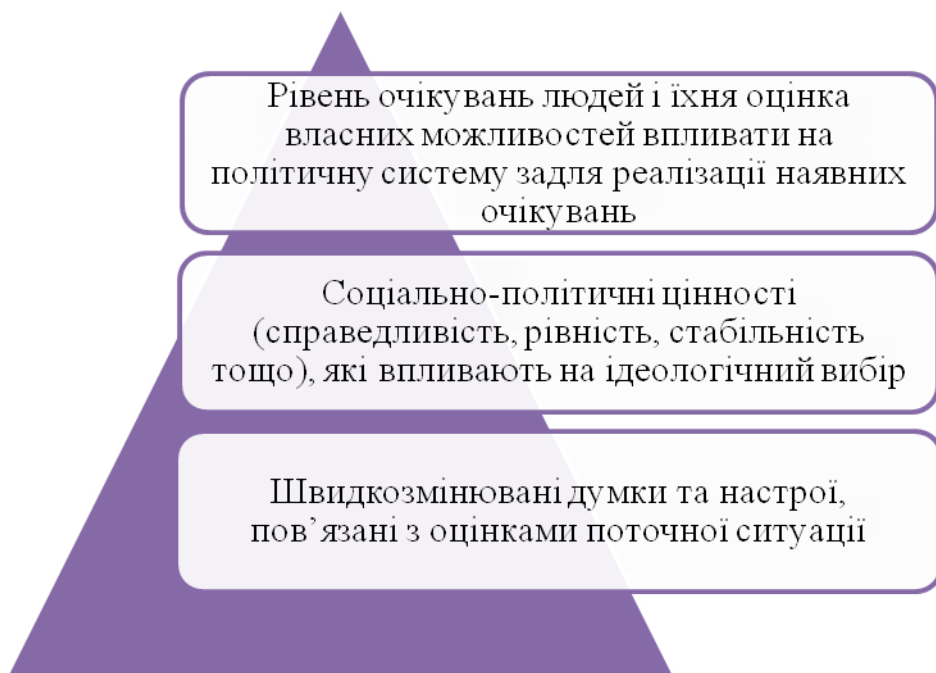
Політична свідомість характеризується й загальнонаціональними ознаками, що властиві усім соціальним групам та індивідам.

2. Структура політичної свідомості та її типи

Політична свідомість – явище багаторівневе. Рівень політичної свідомості соціального суб'єкта відображає певний рівень пізнання процесів і явищ у сфері політичних відносин. Структура політичної свідомості має три рівня: повсякденний, емпіричний і теоретичний.

Масова політична свідомість

Повсякденний рівень політичної свідомості – сукупність політичних уявлень і поглядів суспільства, класу, соціального прошарку, групи або окремого індивіда, що виникають під час безпосереднього сприйняття соціального буття. Характерною особливістю цього рівня є емоційно-розумове осмислення дійсності. Його характеризують розмитість, фрагментарність і несистематизованість уявлень про політичні явища. Проте його проста логіка, що ґрунтується на «здоровому глузді», є достатньо надійним орієнтиром у політичних подіях.

Розвиненою формою буденної свідомості є такий феномен, як громадська думка. Громадська думка – історично зумовлений стан суспільної свідомості великих груп людей, що висловлюється публічно з проблем, важливих для суспільно-політичного життя.

ЩО Є НАЙБІЛЬШ ЦІННИМ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

ТОП 10 НАЙВАЖЛИВІШИХ ПРАВ ЛЮДИНИ (%)

Емпіричний рівень політичної свідомості – більш-менш усвідомлена сума уявлень про явища і процеси політичного життя, що виникають у його учасників. Цей рівень формується на ґрунті практичного повсякденного досвіду людей. У емпіричного і повсякденного рівній політичної свідомості є чимало спільного. Їм обом притаманні яскраво виражені психологічні риси: почуття, настрої, імпульсивність, емоційне сприйняття політичних подій, що відбуваються. Питома вага психологічного компоненту політичної свідомості значно зростає в часи політичної нестабільності, кризових ситуацій, перехідного періоду суспільного розвитку.

Теоретичний рівень політичної свідомості – найбільш високий щабель у пізнанні політичної дійсності. Це система поглядів та ідей, вироблених на підставі наукового осмислення всієї сукупності соціально-політичних відносин. На теоретичному рівні зміст політичної свідомості виражається у вигляді наукових понять і категорій, а також соціально-політичних теорій, учень, концепцій і доктрин.

Особливе місце у відображенні політичних процесів і явищ посідає *політична самосвідомість* як реалізація свого «Я» в сфері політики, як спосіб дійсного ставлення людини до світу.

Політична самосвідомість – це й *національна самосвідомість*, яка є передумовою, основою бачення того, що оточує націю. Національна політична самосвідомість виступає творцем ціннісних орієнтацій народу, його різних соціальних груп і верств. Знання про те, хто ми є, нерозривно пов'язане зі знанням і можливими відповідями на питання про здатність і шляхи цивілізованої національної державотворчої діяльності. Не можна

забувати, що серед елементів національної культури, якими живиться й підтримується історична політична самосвідомість, є й такі найважливіші джерела, як уявлення про територію свого проживання та історична пам'ять.

Політичну свідомість людей можна класифікувати за різноманітними підставами. Найчастіше проводиться типологія за такими підставами:

– за прихильністю людей до тих або інших суспільних ідеалів і цінностей (*ліберальна* – що висуває як пріоритет у політиці принцип свободи індивіда, *консервативна* – спрямована на збереження традиційних суспільних устоїв і цінностей, *соціалістична* – що орієнтується на пріоритет у політиці принципів колективізму, соціальної рівності і справедливості, *інтернаціоналістська* – спрямована на реалізацію, насамперед, загальних інтересів і цілей народів, *націоналістична* – відмінною рисою якої є переконання у вищості однієї нації над іншими);

– за характером ставлення суб'єкта соціальної дії до держави як політичного інституту (*етатистський тип* політичної свідомості – що орієнтується на активну участь держави у суспільних процесах, у тому числі й у сфері економіки; *анархістський тип*, для якого характерна орієнтація на позадержавне регулювання розвитку суспільства і, передусім, у сфері матеріального виробництва);

– за прихильністю суб'єктів політики до тих або інших форм політичного устрою суспільства можна виділити *демократичний*, *авторитарний* і *тоталітарний* типи політичної свідомості;

– за соціально-класовим складом учасників політики (*буржуазна*, *дрібнобуржуазна*, *пролетарська*);

– залежно від орієнтації на той або інший характер соціальної діяльності суб'єкта політична свідомість може бути *консервативною*

(орієнтованою на збереження колишніх суспільних порядків), *радикальною* (орієнтованою на докорінні перетворення), *реформістською* (орієнтованою на здійснення соціальних перетворень шляхом реформ).

Спираючись на матеріали різних соціологічних досліджень, моніторинрів, аналітичні розробки, можна назвати такі домінуючі типи української політичної свідомості:

1. *Патерналістсько-егалітарна політична свідомість*. Для неї характерні очікування вирішення всіх проблем за рахунок політики держави або, в крайньому разі, місцевої влади і керівництва підприємств. Носії такої політичної свідомості відверто жадають «сильної руки», яка б навела порядок у державі аж до переділу власності.

2. *Індивідуалістично-ліберальна політична свідомість*. Для неї характерна орієнтація при вирішенні своїх проблем перш за все на власні сили, переконаність у тому, що можна самому керувати своєю долею. Представники цього типу діяльні, у них немає невпевненості у своєму майбутньому, вони більшою мірою орієнтовані на кар'єру і життєвий успіх.

3. Політика і мораль

Визнання в політиці пріоритету соціальних і моральних цінностей та цілей – одна з істотних ознак її відповідності вимогам часу, потребам суспільного поступу. *Політика, яка не отримує належної підтримки з боку моралі, приречена на поразку.*

Ніккóло Мак 'явеллі (також **Макіявеллі** (італ. *Niccolò di Bernardo dei Machiavelli*); 1469-1527) – державний секретар Флоренції, політичний діяч, мислитель.

Макіявеллі зажив слави політичного теоретика насамперед завдяки новому «науковому методу», про який Девід Юм писав: «Цю політику можна звести до науки» як «одну з тих вічних політичних істин, що їх не змінюють ні час, ні випадок»; по-друге, завдяки доктрині моральної стійкості та цілеспрямованості, що спричинилася до появи дієслова «мак'явеллізувати», що означає «практикувати мак'явеллізм, або ж здійснювати хитру витончену політику»; по-третє, завдяки теорії політичного республіканізму, яка справила значний вплив на світову політичну думку.

Це питання пройшло складний історичний розвиток і відповідь на нього коливалась під тиском історичних та соціокультурних факторів і пройшла декілька етапів: від ідеї абсолютної єдності моралі та політики в Античній філософії до їх рішучого протиставлення в період пізнього Середньовіччя (Макіавеллі) і повної ідеологізації цього питання в філософії марксизму.

Наприкінці XIX – на початку XX століття данину зазначеній проблематиці віддала ціла когорта впливових західних вчених: Огюст Конт, Еміль Дюркгейм, Вільфредо Парето, Макс Вебер. Найпомітнішими серед них були узагальнення німецького теоретика Макса Вебера. В праці «Політика як покликання і професія» він прагне обґрунтувати тезу про повну розбіжність політики і моралі. На цій підставі його називали «новим Макіавеллі».

Максиміліан Карл Еміль Вéбер (нім. *Maximilian Carl Emil Weber*; 1864-1920), відомий як **Макс Вебер** (нім. *Max Weber*) – німецький політолог, філософ, історик. Ідеї Вебера справили значний вплив на розвиток суспільних наук, зокрема політології.

В своїй відомій праці, «Політика як покликання» (1919), Вебер визначив державу як певний інститут, який володіє монополією на легітимне застосування насилля. Політолог уперше визначив різні типи суспільної влади, підкреслюючи, що інститути сучасної держави все більшою мірою ґрунтуються на раціонально-правовому типі.

Дослідження Вебера в галузі раціоналізації суспільства справили вплив на формування сучасних політологічних теорій.

У цілому в новітній соціально-філософській політичній та етичній думці домінує позиція тих, хто визнає важливість і навіть первинність моральних критеріїв, оцінок та чинників політичної діяльності суспільства. Великою популярністю в наші дні користується спроба поєднати політику і мораль засобами модернізованої концепції справедливості, яка запропонована американським теоретиком Дж. Роулзом. Набувають «другого дихання» неогуманістичні ідеї «облагородження» політики мораллю (А. Швейцер, М. Ганді), пріоритету моральних цінностей у суспільно-політичному житті (Е. Фромм, Дж. Хакслі). Зазначимо, що питання про взаємини політики і моралі не має і не може мати однозначного розв'язання. Адже людина – головна дійова особа політичного життя – є водночас і політичним громадянином, і вільною

моральною особистістю. Відповідно, її погляди, почуття, вчинки, визначаються як політичними, так і етичними мотивами.

Сучасне розуміння спільних рис і відмінностей політики та моралі

Політика і мораль – одвічні союзники і стародавні опоненти. Вони – важливі складові життя людського суспільства. Політика, що прагне досягнення своїх цілей, не може обійтися без такого значного внутрішнього регулятора людської поведінки, як мораль, і тому змушена апелювати до морального почуття мільйонів людей, використовуючи його в тій чи іншій мірі.

Крім того, як політика, так і етика, мають спільне призначення: кожна у свій спосіб навчає людей спілкуватися заради забезпечення їхніх прагнень до блага. Політика забезпечує утворення мережі формальних і неформальних зв'язків людини, суспільних груп громадянського суспільства з

державою. Мораль, в свою чергу, покликана здійснювати духовне морально-психологічне єднання суспільства. Виникнувши як об'єктивно необхідні і споріднені регулятори суспільного життя, політика і мораль у процесі свого розвитку з часом набули статусу самостійних інститутів, почали діяти за власними законами.

Політику не можна робити одноосібно, будь-який політичний лідер у своїй діяльності уособлює свій електорат, певну спільноту. Суб'єкт моралі – вся людськість, рід людський (загальнолюдська мораль, адже соціальна або професійна мораль є модифікаціями загальнолюдської) чи окремих індивідів (індивідуальна мораль).

Зафіксовані теоретичною свідомістю точки дотику і відмінності політики та моралі дозволяють визначити чотири основні типи їх взаємодії:

– «оптимістичний», згідно з яким політика і мораль в принципі збігаються, їх розходження – наслідок конкретних обставин, які піддаються коригуванню; «політика полісу» відповідає «етиці етносу» (Аристотель).

– «песимістичний», який доводить принципову несумісність політики і моралі, антиномічність їх стосунків – «те, що придатне існуючій владі», «чиста шкода» для підлеглих (Платон). Подібна позиція характерна для Ф. Ніцше, М. Вебера та їхніх численних прихильників.

– «об'єктивістський», який декларує, що специфічність політики і моралі робить недоцільною спробу встановити постійно-нормативний зв'язок між ними. Згідно з таким підходом, політика оголошується поза моральною, (імморальною), її слід оцінювати виключно категоріями політології. Відповідно, і моралі рекомендується обмежитися власними поняттями та проблемами, не втручатися у не притаманні моралі теоретичні і практичні справи політики;

– «релятивістський», який виходить з того, що взаємодія і можливість збігання політики та моралі безпосередньо залежать від конкретної соціально-політичної ситуації, що безперервно змінюється.

Для українського суспільства потреба у морально орієнтованій політиці стає життєво необхідною.

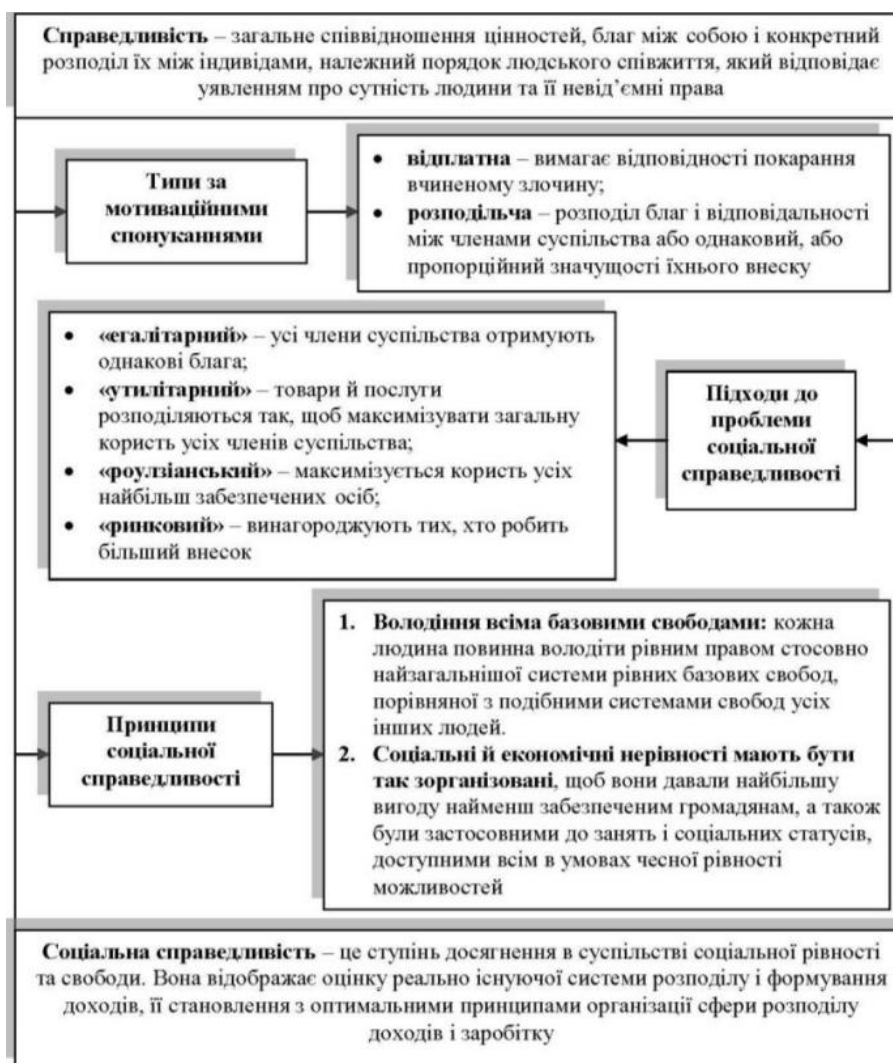
Драматичний досвід зведення політики до простого засобу підпорядкування суспільства владі актуалізує розуміння політики як інструмента гуманізації суспільства, його вдосконалення згідно з «людськими критеріями». «З політикою завжди поруч іде мораль. Якщо тут немає гармонії, то народжується або політиканство, або диктатура» – ці слова історика Д. Волкогонова сьогодні є досить актуальними.

На сьогодні питання політики та моралі в Україні є дуже актуальним, але в той самий час ігнорованим нашими політиками: мало де можна почути суб'єктивну і повну думку щодо цієї проблеми з вуст політичних діячів. Вони намагаються оминати дану проблему, але разом з цим вони минають інтереси власного народу, навіть не задумуючись над

цим. Оскільки в більшості випадків їхня думка тягнеться не до народу, а до наступної посади в своєму кар'єрному рості. Всі ці тенденції народжують зневіру у вітчизняну політику, формують аполітичні настрої в суспільстві.

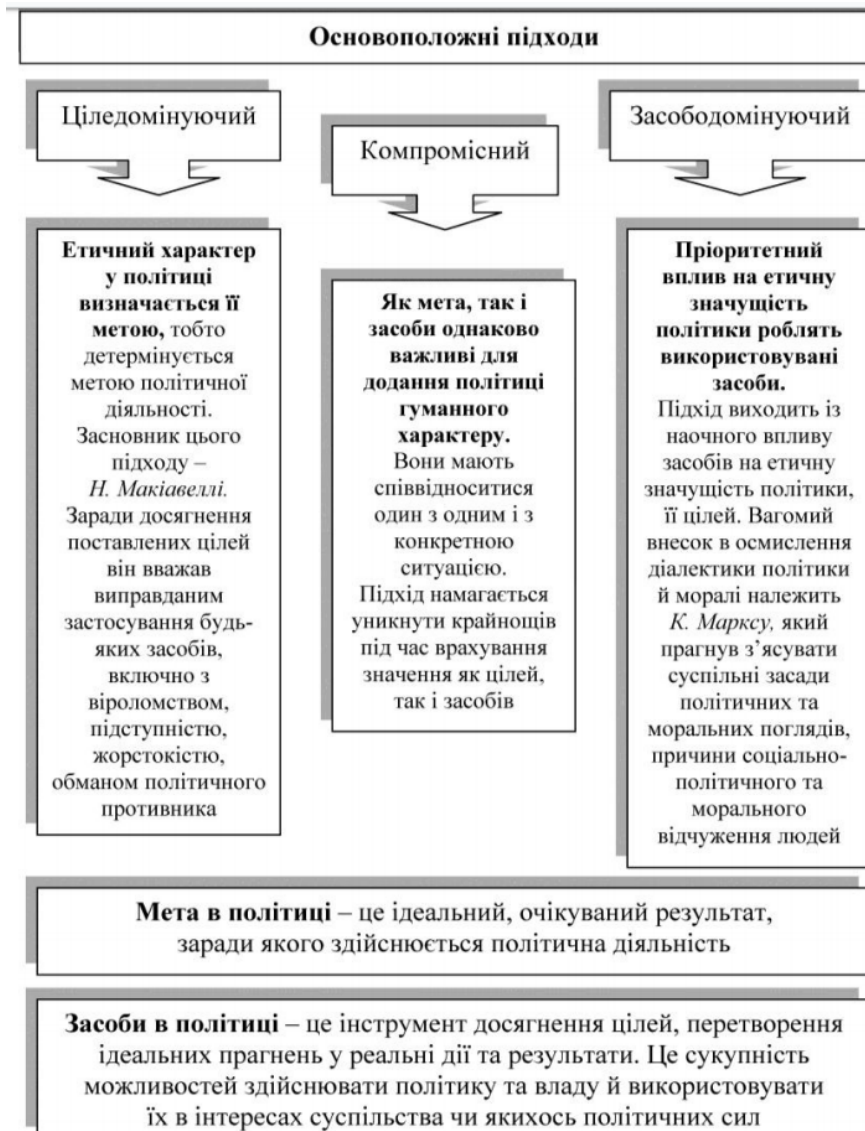
Політична етика як одна зі складових сучасної прикладної етики – молода галузь наукового дослідження і навчальна дисципліна. Однак як спеціальна проблематика політичної теорії, філософії політики вона має свою давню дослідну традицію, яка розвивалась не стільки зусиллями етиків, скільки соціологів, соціальних філософів, політологів. Проте із середини ХХ ст. через нагальні запити соціальної практики вона почала оформлюватися в окрему галузь наукового дослідження.

Поняття справедливості та соціальна справедливість

Політична етика – частина практичної філософії, яка займається основними нормативними питаннями політики: принципами справедливого соціального устрою, конституцією; критеріями легітимного управління, правами та обов’язками керівників та громадян (включаючи право протидії та обов’язок послуху), проблемою справедливості у стосунках між державами. До політичної етики у

широкому сенсі відносяться теорія соціальної справедливості, легітимного управління, справедливих війн, а також теорія правильного використання влади правлячими колами.

Мета та засоби у політиці: етичний вибір

Розглянемо деякі визначальні положення (принципи) політичної етики діяча демократичної орієнтації. Для демократично мислячого і відповідно діючого політика принциповим та відправним є визнання пріоритетів морального фактору, гуманістична орієнтованість його політичної діяльності, обов'язкове врахування моральних наслідків політичних рішень. Значимість, пріоритетність, ієрархічна підпорядкованість цих нормативних вимог визначається конкретним контекстом політичних подій, особливостями ситуації, в якій діє політик, тим статусом, яким він наділений. Політик у владі і політик в опозиції, політик-переможець та переможений політик, професійний політик та людина, яку випадково занесло на фарватер політичного життя – це діячі,

які по-різному використовують можливості політичної моралі. «Велика» політична етика тому містить цілий набір конкретних рекомендацій щодо поведінки політика за різних обставин: «етика боротьби», «етика успіху», «етика поразки», «етика очікування», «етика опозиції», «етика компромісу» тощо.

5. Політична культура

Термін «політична культура» введений у науку наприкінці XVIII ст. німецьким філософом Й.-Г. Гердером. В українській політичній думці проблема сутності політичної культури вперше чітко сформульована українським ученим В'ячеславом Липинським.

Найбільш відоме визначення політичної культури було запропоновано Г. Алмондом і С. Вербою в книзі «Громадянська культура» (1963 р.). Ці вчені розглядають її як сукупність психологічних орієнтацій людей щодо політичних об'єктів.

Такий підхід тяжіє до ототожнення політичної культури і політичної свідомості. Прибічники другого підходу, так званої всеосяжної інтерпретації, включають до політичної культури, поряд із психологічними настановами, відповідні їм форми поведінки суб'єктів.

Структура політичної культури

Третю групу склали об'єктивістські підходи, які розкривають зміст політичної культури через санкціоновані норми поведінки громадян і груп.

Для четвертої групи уявлень характерне визначення політичної культури як нормативної моделі бажаної поведінки і мислення.

Структура політичної культури включає ряд блоків:

1. Пізнавальний включає політичні уявлення, знання, міфи та політичну ідеологію.

2. Нормативно-оцінний блок політичної культури це політичні цінності, ідеали, цілі, принципи, норми, а також ціннісні орієнтації, політичні оцінки, установки, переконання, почуття й емоції.

3. В практичному житті політична культура постає у вигляді зразків політичної поведінки системи дій, вчинків, ритуалів, засобів політичного впливу.

4. Інституційні цінності: традиційні принципи побудови й діяльності державних органів та громадських формувань, вивірені практикою форми і методи їх діяльності.

5. Політичні традиції, стереотипи і символи (герб держави, прапор, гімн, корона короля, гетьманська булава та ін.).

Базові компоненти політичної культури

Слід розрізняти політичну культуру особистості та політичну культуру суспільства. У структурі *політичної культури особистості* важливими складниками є усвідомлення суті й мети політичного процесу, знання своїх прав і обов'язків, рівень участі у реалізації політичної влади. *Політична культура суспільства* є зафіксований у законах, звичаях, традиціях політичний досвід суспільства, рівень уявлень щодо політичного процесу.

Габріель Алмонд (англ. *Gabriel A. Almond*; 1911–2002) – американський політолог, фахівець в області теоретичної та відносної політології. Став популярним завдяки своїм працям з теорії політичної системи та політичної культури. Автор структурно-функціональної моделі. Широко використовував концепцію «входу й виходу» в аналізі політичних систем і приділив багато часу вивченню відповідних функцій.

Алмонд добре зобразив зв'язок між політичними орієнтаціями громадян і особливостями функціонування політичної системи.

Г. Алмонд і С. Верба виділили три «чистих» *типи політичної культури*:

«*Патріархальній*» політичній культурі характерна відсутність інтересу до політичного життя, орієнтація членів суспільства на мудрість «вождя», «керівну і направляючу партію», «патріархів племен», які все знають і пояснюють.

Характерною рисою «*підданської*» моделі політичної культури також є пасивність, недостатньо високий ступінь участі громадян в політичному житті. Разом з тим, представники різних соціальних верств і груп не сумніваються в перевазі їх політичної системи. Їм властиві відчуття не сліпого, фанатичного, а осмисленого і усвідомленого відчуття патріотизму.

Сідней Верба (англ. *Sidney Verba*; 1932–2019) – американський політолог, роботи якого є класикою сучасної політичної науки. У роботі «Порівняльна політична культура». ній Сідней Верба дав визначення поняттю політична культура. Політична культура – це феномен, що задає форму вираження зв'язку між подіями в політиці і поведінкою індивідів як реакції на них; хоча політична поведінка індивідів і груп-це відповідь на дії офіційних осіб з уряду, війни, виборчі кампанії тощо, воно ще більшою мірою визначається тим значенням, яке надається кожному з цих подій людьми, їх спостереженнями. Можна сказати, що політична культура-всього тільки прояв того, як люди сприймають політику і як вони інтерпретують побачене.

«Активістська» (*партиципаторна*) політична культура відрізняється високим ступенем участі громадян в політичному житті. Вони постійно стежать за політичними подіями, добре інформовані, критично оцінюють діяльність органів виконавчої влади. Через різні організаційні структури, політичні партії, суспільні рухи і об'єднання проявляють своє волевиявлення.

Природно, що всі ці моделі політичної культури в чистому вигляді не існують, вони можуть лише співіснувати.

- **Патріархальна культура** – індиферентне або негативне ставлення членів суспільства до влади, відсутність інтересу до політики. Індивіди визнають себе членами малої спільноти, а не держави
- **Підданська культура** – індивіди визнають себе членами політичного співтовариства, але їх роль зводиться до підпорядкування владі
- **Партисипаторна культура** – значний інтерес до політики, готовність брати особисту участь у політичному житті.

Громадянська культура – політична культура суспільства, в якій у певному співвідношенні співіснують патріархальна, підданська та партисипаторна культури.

Типологія політичної культури (класифікація Г. Алмонда та С. Верби)

Для країн зі стабільним демократичним режимом характерний *громадянський тип* політичної культури, що є похідним від трьох перелічених основних типів культур.

Оскільки політична культура є складовою частиною політичної системи, в умовах однієї держави може існувати декілька домінуючих моделей політичної культури, виникає необхідність вивчення їх функцій:

– *ідентифікації* (формування групової ідентичності, усвідомлення індивідом свого місця в системі політичних відносин);

– *політичної соціалізації та адаптації* (залучення людини до політичної сфери, засвоєння індивідом політичних знань, норм і цінностей, що сприяють формуванню необхідних якостей для виконання певних функцій і ролей);

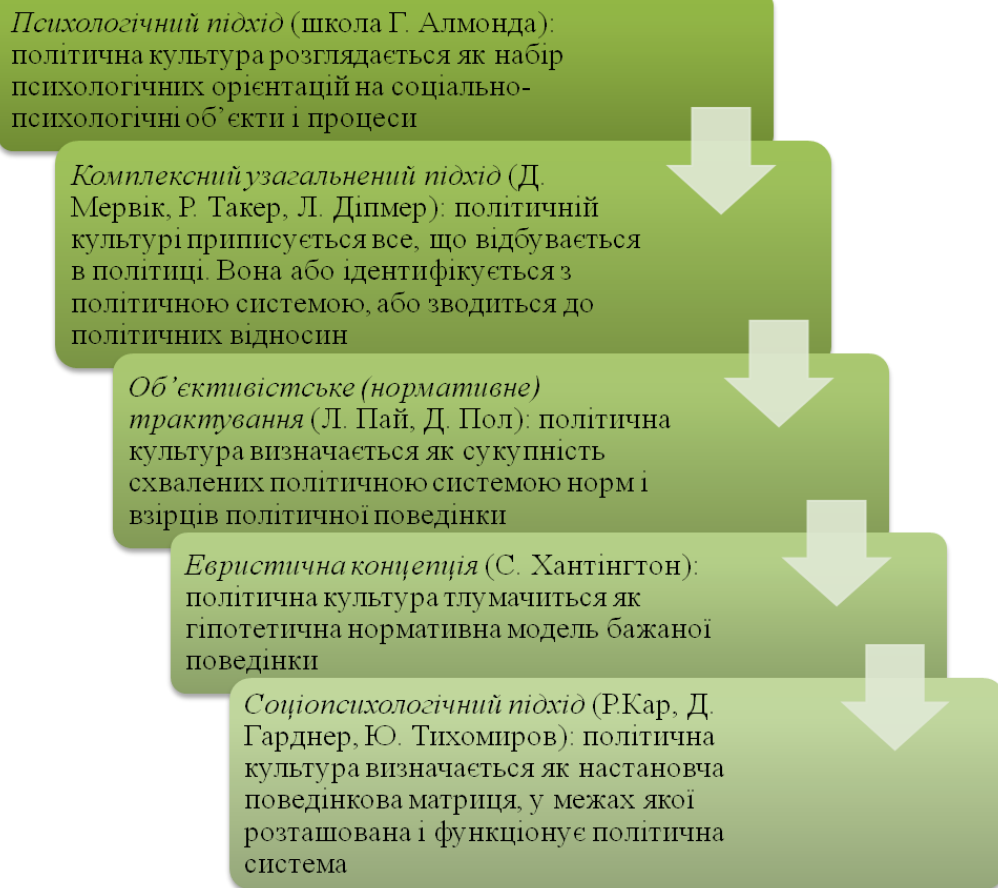
– *інтеграції* (об'єднання індивідів і соціальних груп на основі певної системи політичних цінностей та ідеалів);

– *політичної орієнтації* (вироблення знань про політичні явища і процеси);

– *комунікації* (забезпечення збереження, нагромадження й передачі знань, інформації про політичні явища й процеси);

– *регуляції* (вироблення взаємодії суб'єктів політичних відносин, забезпечення функціонування політичної системи)

В умовах криз максимальна політична активність при мінімальній мірі цивілізованості і культури веде до екстремістської діяльності людей, «паралічу» держави.

Сучасні концепції політичної культури

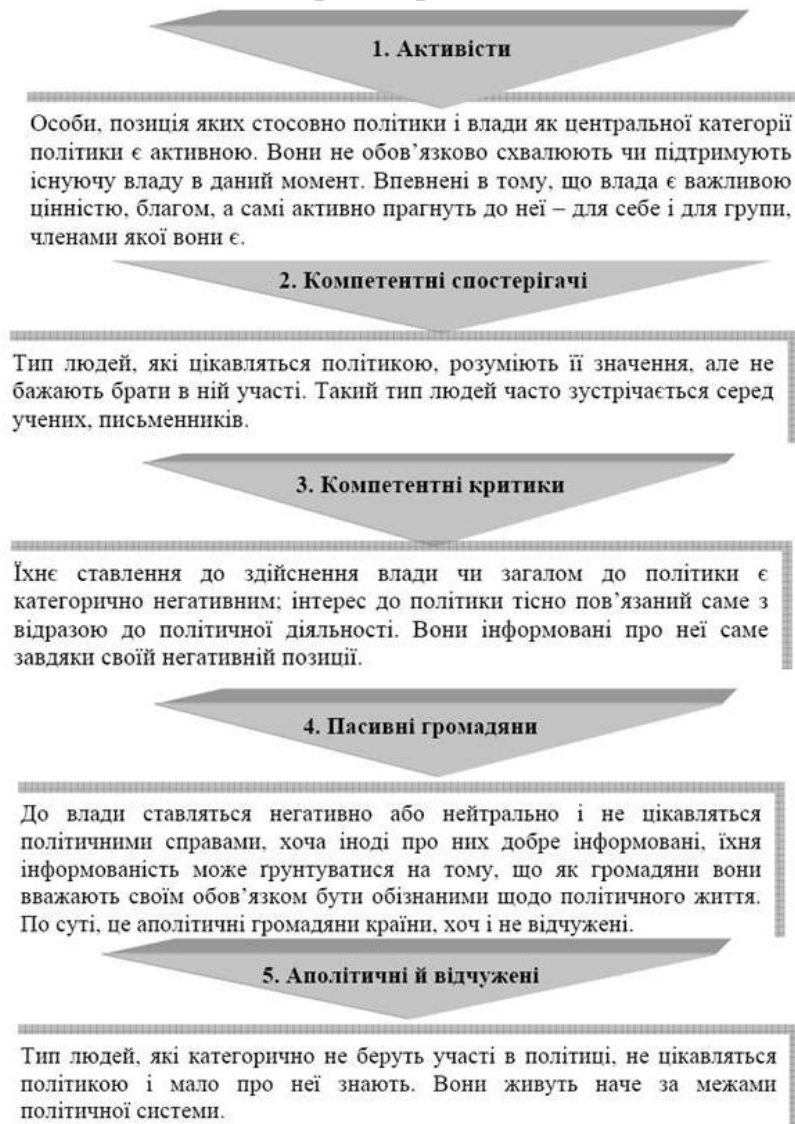
Типи політичної соціалізації. Сучасні політологи виділяють декілька типів політичної соціалізації.

Гармонічний тип політичної соціалізації. Він визначає відносини між людиною та інститутами влади, при яких існують раціональні настанови до правопорядку, держави, до своїх громадянських обов'язків. Цей тип характерний для сталих демократій (англо-американський тип політичної системи). У межах цього типу налагоджений діалог між індивідом та владою. Як індивід, так і влада прихильні до однакових ідеалів та цінностей, що сприяє цивілізованому механізму політичної соціалізації.

Гегемоністський тип політичної соціалізації характеризується негативним ставленням людини до будь-яких соціальних і політичних систем, окрім «своєї». Такий тип присутній у закритих політичних системах. Він був пануючим у радянському минулому. Вхідження людей до політики відбувається на основі цінностей класу, релігії або ідеології.

Конфліктний тип політичної соціалізації поширений у країнах, які відносяться до частково індустріального або доіндустріального типу політичної системи. Політична соціалізація у більшості країн Азії, Африки проходить на фоні жорстокої боротьби між носіями різних субкультур. Досягнення порозуміння в умовах такого типу утруднено, він налаштований на застосування сили.

Плюралістичний тип політичної соціалізації передбачає визнання людиною рівних прав у порівнянні з іншими громадянами. Він характерний для країн Західної Європи. Наявність різних субкультур не призводить до непримиренних конфліктів, оскільки люди прихильні до ключових демократичних цінностей. Вони поважають свободу інших та прихильні до толерантної поведінки у політиці. Порозуміння стосується таких ліберальних принципів, як приватна власність, індивідуалізм, права людини, свобода. Людина в умовах цього типу має автономію, спроможна до самоорганізації, тому має змогу засвоювати інші ціннісні вподобання, навіть змінювати свої політичні орієнтири.

Стадії політичної соціалізації

Інститути соціалізації. Існують універсальні соціальні та політичні інститути, завдяки яким здійснюється політична соціалізація. Серед них: сім'я, система освіти, засоби масової інформації, державні, партійні організації, групи інтересів та окремі політичні події.

Процеси формування політичної культури

Традиційна українська політична культура зазнала істотних деформацій впродовж століть іноземного поневолення народу. Тому сьогодні вона має фрагментарний та суперечливий характер.

За ідеологічною спрямованістю для політичної культури України характерний розкол суспільства на прихильників комуністичних цінностей – з одного боку, та консервативно-ліберальних – з іншого, на інтернаціоналістів-космополітів та патріотів-незалежників (націоналістів). За цивілізаційно-культурними ознаками сучасній Україні загалом властива прихильність до західноєвропейських політичних цінностей, хоча помітну роль у політичному житті відіграють риси ментальності та культури, характерні для східних народів.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Що таке політична антропологія як галузь філософсько-політичних знань?
2. Що таке легітимність політичної влади?
3. Розкрийте специфіку ланки взаємозалежностей: суспільство – політика – людина.
4. Що становить людський вимір політики?
5. Схарактеризуйте людину як істоту політичну.
6. У якому сенсі слова можна розглядати політику як спосіб життєдіяльності людини?
7. У чому полягає діалектика політики та моралі?
8. Виокреміть і розгляньте основні історичні стадії тлумачення: співвідношення політики та моралі.
9. У чому полягає своєрідність сучасного розуміння спільних характеристик і особливостей політики та моралі?
10. Чи можлива політична етика в якості галузі наукових знань? Обґрунтуйте відповідь.
11. Чому моральне спрямування становить людину вимірний зміст політики?
12. Що таке концептуалізація політичної культури?
13. Як пов'язані політична поведінка та політична культура?
14. У чому полягає сутність детерміністського підходу до політичної культури?
15. Які культурні кореляти демократії можна визначити на протязі історичного розвитку людства?
16. Що таке прагматизм як вирішальна риса американської демократії за А. Токвілем?
17. Які риси є важливими для політичної культури демократичного суспільства?
18. Як співвідноситься політична культура із прагненням до влади?
19. Чи сприяє насправді демократії необмежений індивідуалізм?
20. Якими мають бути судження про легітимність при зміцненій демократії?
21. Які головні риси громадянської культури на думку Г. Алмонда та С. Верби?

Література: основна [1–4], додаткова [7; 9; 18–21].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Як називається процес впровадження політичних цінностей?
2. Які елементи складають структуру політичної культури?
3. Які риси притаманні патріархальній політичній культурі?
4. Які ознаки властиві підданській політичній культурі?
5. Які характеристики відповідають активістській політичній культурі?
6. Що таке політична соціалізація?
7. Які компоненти охоплює пізнавальний блок політичної свідомості?
8. Які рівні політичної свідомості передбачає соціологічний підхід?
9. Чому політичну культуру часто характеризують як код чи матрицю політичних процесів?
10. Які структурні блоки належать до політичної культури?
11. Як визначається зміст політичної свідомості?
12. Які традиційні риси української політичної культури?
13. Що є передумовами виникнення політичної свідомості?
14. Чому сприяє інтегруюча функція політичної свідомості?
15. У чому полягає специфіка політичної свідомості?

ТЕМА 12. ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ І ГРУПИ ТИСКУ В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ. ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

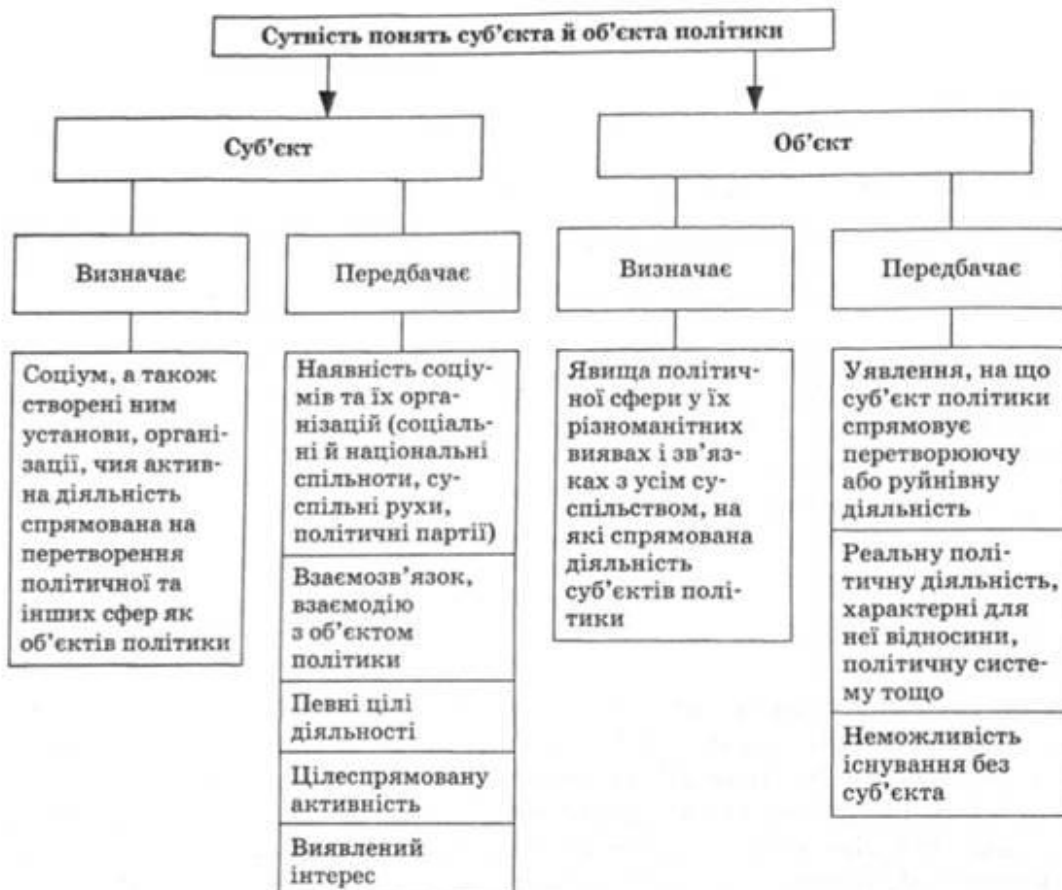
З огляду на те що політики роблять з мозком людей, голова людини повинна мати форму унітаза.

Бі-Дорсі Орлі

1. Групи інтересів і групи тиску

Початок вивченню груп інтересів поклав американський політолог Артур Фішер Бентлі в 1908 р.

Група інтересів – це група, яка намагається впливати на владу, приблизно відповідна або менше її чисельності. До груп інтересів належать профспілки, громадські організації (наприклад, асоціація вчителів штату), соціальні рухи (екологічний, різних меншостей і т. ін.). Групи інтересів для більшої ефективності своєї діяльності утворюють усередині себе групи тиску. Найчастіше їх називають лобі або групи впливу.

Суб'єкт та об'єкт політики

В пострадянських країнах, де кримінальні і криміналізовані структури часто зрощені із групами тиску, для позначення такого симбіозу

вживають термін *угруповання*, *клани*. Від партій групи тиску відрізняє те, що вони безпосередньо не борються за владу і не беруть участі у керівництві й управлінні державою.

Слово «лобі» (від англ. lobby – критий, прогулянковий майданчик, коридор) в середині XVI ст. вживалось для позначення прогулянкового майданчика в монастирі. Через століття так почали називати приміщення для прогулянок у Палаті Громад парламенту Англії. Політичного відтінку це слово набуло ще через два століття, причому в США, коли в 1864 р. термін «лобіювання» став позначати купівлю за гроші голосів законодавців у коридорах конгресу. В Англії така політична практика спочатку осуджувалась, і слово «лобі» прижилось у ній лише в XX ст., а згодом поширилось в інших країнах.

Лобізм

- Особливою формою реалізації інтересів груп громадян та окремих організацій є **лобізм** – цілеспрямований вплив окремих груп на законодавчі та виконавчі органи державної влади з метою реалізації своїх специфічних інтересів.

Група тиску – це громадські об'єднання, які прагнуть задоволення власних інтересів засобом впливу на органи державної влади або політичні партії.

Політологи виділяють три основні *ознаки* групи тиску:

– існування і діяльність групи поза офіційними структурами й органами влади;

– здійснення тиску на політичні інституції з метою прийняття державними органами певних рішень;

– вимоги групи відображають специфічні інтереси тих чи інших верств або об'єднань громадян.

Групи тиску можуть діяти на всіх рівнях влади і прагнуть впливати на всі три гілки влади (законодавчу, виконавчу, судову) і громадську думку. Характер здійснення функцій групами тиску залежить, насамперед, від того, законні вони чи незаконні.

Законні дії передбачають:

– участь в урядових і парламентських консультаціях, офіційних слуханнях, які проводить уряд чи парламент;

– безпосереднє представництво групи тиску в парламенті;

– заяви, рекомендації напередодні слухань у парламенті;

– субсидування політичних партій або окремих кандидатів у депутати;

– технічну або організаційну допомогу під час проведення виборчих кампаній тощо.

До незаконних форм діяльності відноситься хабарництво, підкуп чиновників, фінансова підтримка нелегальних об'єднань, контроль за особистим життям політиків з метою збирання компромату тощо.

ЛОБІЗМ

Термін "лобі", "лобізм" походить від англ. lobby – критий прогулянковий майданчик, коридор

У 1553 р. це поняття вживалося для позначення прогулянкового майданчика в монастирі.

політичного відтінку це слово набуло в Америці, коли в 1864 р. під терміном "лобіювання" почали називати купівлю голосів за гроші в коридорах конгресу.

Можна перерахувати такі *основні функції* груп тиску:

- 1) передають настрої і вимоги народу урядові;
- 2) впливають на законодавчий процес (вони не тільки надихають і підтримують законодавство, але часто розробляють законопроекти і подають їх на розгляд урядів, правлячої партії або

комісій законодавчої влади);

3) виконують важливу роль під час добору експертів і спеціалістів на міністерські та адміністративні посади, відкриваючи доступ на державні пости особам з відповідним досвідом і оточенням;

4) надають підтримку і мобілізують людей для реалізації урядових програм;

5) здійснюють контакт з урядом і сприяють виробленню сучасних та ефективних законів. У демократичних системах вплив численних груп тиску може досягти сили, яка нейтралізуватиме ефект роботи уряду.

Важливим
и ресурсами впливу є: володіння власністю, культурний вплив (дружні, родинні, етнічні, релігійні, земляцькі відносини і т.п.). Отримувати зиск з політичного процесу групи тиску можуть легальними і нелегальними (незаконними) методами.

Для груп тиску характерно:

– багато хто з членів цих груп мають прямий вихід на ключові фігури, які перебувають при владі;

Види лобізму

- Лобіювання різних соціальних структур: громадських організацій, рухів, партій, груп.
- Відомче лобіювання - лобізм міністерств, відомств, державних комітетів, галузеве «продавлювання» тих чи інших інтересів.
- Регіональний лобіювання.
- Іноземне лобіювання - вплив зарубіжних «груп тиску» або національних громад на ті чи інші державні органи з метою домогтися від них певних рішень.

Практично всі великі корпорації, підприємницькі союзи, професійні асоціації мають у своєму складі особливі підрозділи, що займаються тільки лобістською діяльністю.

Методи лобізму можуть бути різні:

– збирання інформації, її блокування або надання зацікавленим особам; пропагандистські кампанії з рекламою або антирекламою певної акції;

– кампанії тиску з місць (телеграми, листи тощо);

– фінансування виборчої кампанії, висування й призначення на посаду в уряді;

– надання «потрібним особам» різних послуг (організація виступів за високий гонорар), влаштування для чиновників різного роду розваг за рахунок зацікавлених організацій тощо;

– виступи і слухання у комітетах і комісіях парламенту тощо.

Послуги лобістів щедро оплачуються. Лобізм – це потужна, широко розгалужена, з високорозвиненою структурою система спостереження за діяльністю органів державної влади й справляння на них тиску.

Особливу небезпеку для будь-якої політичної системи становлять різноманітні мафіозні структури, які виникають внаслідок зрощування злочинного світу з представниками влади і соціального управління.

2. Політичні технології та антитехнології

Специфічною формою політичного впливу є *політичне маніпулювання* – комплекс психологічних, ідеологічних та організаційних дій, спрямованих на приховане корегування масової свідомості з метою

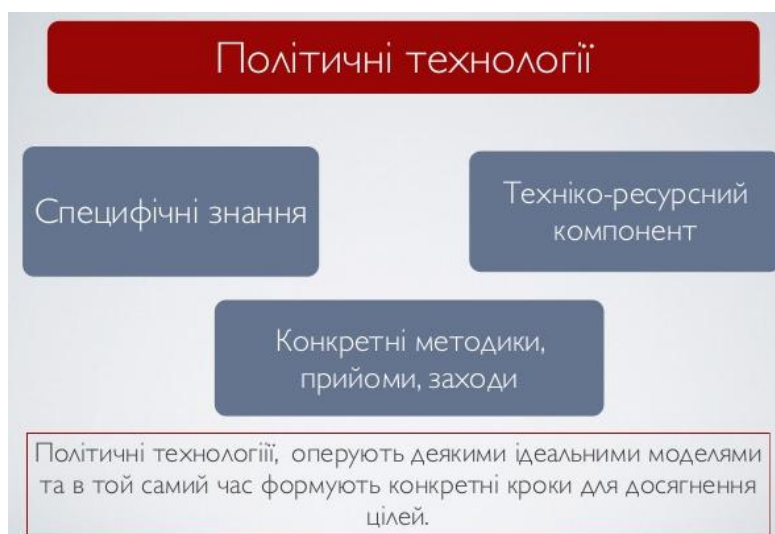

стимулювання суспільної активності у потрібному маніпуляторові напрямі в боротьбі за політичну владу, її захоплення, використання, утримання.

В ХХІ ст. з'явилися

потенційні умови для глобального масштабного маніпулювання суспільною свідомістю. Щоб людина (група, маса) почала діяти так, як хоче маніпулятор, необхідні такі умови: перевантаження інформацією, збільшення розумової напруги, обмеження часу для сприйняття повідомлень, активне відволікання від осмислення, стимулювання

емоційного мислення. Практично всі ці фактори забезпечує різке глобальне зростання інформаційного перевантаження. Україна, не пройшовши етапу інформаційного суспільства, вже переходить до його маніпуляційного різновиду.

Допомагає класифікувати політичних маніпуляторів соціоніка (напряв психології).

Для політичного маніпулювання мішенями стають – відчуття, сприймання, мислення, пам'ять, увага, емоції, уява, воля, темперамент і характер, національна ментальність.

У політичній сфері основними об'єктами маніпулювання є окрема людина, група чи значна маса людей. Цей вплив націлений перш за все на: потреби, інтереси, схильності; установки, групові норми, самооцінки людей; стани, в яких людина може перебувати.

Стратегія і тактика виборчої кампанії

Маніпулятори широко використовують методи психології, невербального маніпулювання, нейролінгвістичного програмування, застосовують політичний маркетинг тощо.

Для маніпулювання свідомістю людей політики використовують різні *політичні технології* – це система засобів, технік послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності.

Є декілька типологій політичних технологій, які поділяють, залежно від політичної системи і політичного режиму, на демократичні та недемократичні, базові та другорядні.

Базові політичні технології стосуються погляду, дії великих груп або й усього населення країни. Це – опитування громадської думки, референдуми, вибори.

Другорядні політичні технології – це технології розробки і прийняття політичних рішень, проведення певних політичних акцій (збори, мітинги, пікетування тощо).

Політичні технології поділяють також на *загальні* (стосуються максимально великої кількості громадян, суб'єктів політичного процесу) та *індивідуальні* (властиві окремим суб'єктам політики).

Політична діяльність на рівні владних структур виконує три основні функції: аналітичну (діагностичну), директивну (прийняття і впровадження рішень) та мобілізуючу.

Відповідно можна класифікувати політичні технології на:

- аналітичні (технології збирання й аналізу політичної інформації);
- директивні (технології прийняття політичного рішення);
- мобілізуючі (технології форсування підтримки політичного рішення значними масами населення).

Забезпечення об'єктивності політичного рішення

Окремо виділимо складові аналітичних виборчих технологій:

- аналіз громадської думки для складання достовірної картини настанов і думок людей на момент проведення опитування; виявлення вірогідних виборців стосовно певних кандидатів, політичних партій, засобів масової інформації під час виборчої кампанії;
- аналіз результатів минулих виборчих кампаній, що має на меті відстежити динаміку змін у регіоні;
- вивчення демографічного і соціального складів електорату;
- проведення інтерв'ю серед репрезентативних груп, що дає змогу з'ясувати суб'єктивні настанови виборців;
- моніторинг громадської думки: одномоментні опитування, що їх здійснюють протягом декількох днів.

З директивних технологій, що їх використовують при формулюванні передвиборчих програм, найважливішу роль, на думку Д. Видріна, відіграють «технології змісту»:

- *аккумулятивна технологія*, що передбачає формулювання таких положень у програмі, які б кваліфіковано акумулювали інтереси різних соціальних і національних груп;

– *інноваційні технології*, що передбачають обов'язкове формулювання нових ідей, ще не засвоєних масами, що забезпечують оригінальність і ефективність програми;

– технології, що конкретизують, спрощують і роблять зрозумілим зміст політичних програм.

Окрім цих технологій, виділяють ще директивні технології способу прийняття рішення. Основною ланкою і водночас результатом політичної дії зокрема і політичного процесу загалом є політичне рішення. Як момент політичного процесу і як продукт певних політичних суб'єктів, політичне рішення виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є усвідомленим вибором напряму і способу дії, а для тих, кому воно адресоване, – директивною вказівкою, яку необхідно виконувати.

Процес прийняття політичного рішення передбачає такі етапи:

- висловлення інтересів і підготовка громадської думки;
- аналіз проблеми і підготовка проекту рішення;
- прийняття рішення;
- виконання рішення.

Структура політичних рішень

На першій фазі відбувається фіксація вимог, пов'язаних із проблемою задоволення потреб, інтересів, цінностей індивідуальних і групових суб'єктів політики у різних документах, а також організація масових акцій. Ця фаза передбачає масовий характер політичних дій з метою привернення громадської уваги до проблеми.

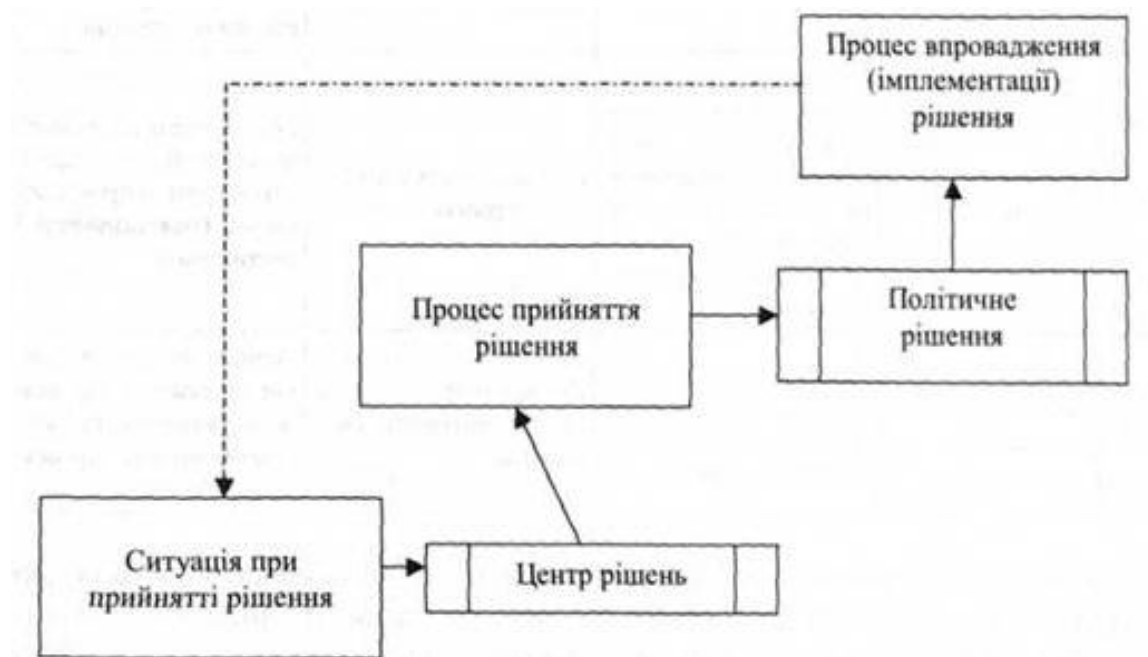
На стадії підготовки рішення відбувається складний процес погодження різних позицій зацікавлених сторін. Він проходить на рівні експертної оцінки проекту рішення з залученням радників, науковців. Це фактично стадія підготовки самого акта вибору. Цей вибір залежить:

– по-перше, від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики;

– по-друге, характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів;

– по-третє, у сумнівних ситуаціях характер вибору залежить від психологічної підготовленості суб'єктів прийняття рішень до ризику, урахування чинника непередбачуваності. Особливо важливими на стадії підготовки рішень є аналітичні політичні технології.

Прийняття рішення – це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноосібно і колективно. Відповідно існують директивні технології одноосібного прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Процес прийняття політичного рішення

Американський психолог А. Джордж дійшов висновку, що є три типові моделі й відповідно три способи прийняття одноосібного рішення: «формальна», «змагальна» і «колегіальна».

1. *Формальна технологія* прийняття політичного рішення характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації та прийняття рішень (була характерною для президентів США Г. Трумена, Р. Ніксона, Франції – Ш. де Голля, лідерів колишнього СРСР).

2. *Змагальна технологія* сприяє відкритому обговоренню політичного рішення і появі альтернативних проектів її вирішення (діяльність «мозкового центру» Президента США Ф.Д. Рузвельта).

3. *Колегіальна технологія* потребує колективної діяльності в пошуку оптимального рішення (використовувалася Президентом США Дж. Кеннеді).

У політичній науці сформувалося два основних підходи до розуміння процесу прийняття рішень: *нормативний та поведінковий*.

Нормативна теорія трактує підхід як процес раціонального вибору політичних цілей у складних ситуаціях. У якості важливих засобів оптимізації такого вибору пропонуються різні математичні моделі, дослідження операцій та інші інструментальні засоби.

Технологія прийняття управлінських рішень

Поведінкова теорія, яка розглядає цей процес як специфічну взаємодію людей, зорієнтована на змалювання різних чинників, які впливають на прийняття рішень у конкретній ситуації. Так підходи відображають двоякий характер управлінського процесу. З одного боку, вони підкреслюють чималу роль у прерогативі інститутів і органів управління, регламенту і процедур прийняття рішень, роль технічного персоналу і матеріального забезпечення діяльності всіх, хто залучений до цього процесу, тобто значення тих внутрішніх і зовнішніх чинників, які виражають раціональність, технократизм цієї форми діяльності людей, з іншого – незважаючи на чималу роль, яку відіграють у цій справі регламенти та інститути, зазвичай у процесі прийняття рішень панують

неформалізовані процедури, які залежать від особистого досвіду осіб, що визначають цілі та засоби їх досягнення, від інтуїції і персональних знань тих, хто керує. Ба більше, оскільки в суспільстві зазвичай немає якоїсь однієї групи, здатної повністю контролювати прийняття рішень, то цей процес завжди є компромісом, чи примиренням цінностей, що змагаються між собою, що посилює значення суб'єктивізму в цій справі.

Також варто детальніше зупинитися на понятті, найменш розробленому в західних джерелах, але надзвичайно важливому. Це – реалізація (імплементация) рішення, яке є завершальною фазою процесу прийняття рішень.

Від того, наскільки ефективною буде імплементация рішення, залежить оцінка ефективності процесу прийняття політичних рішень узагалі. Правильна реалізація рішення (навіть ідеальний варіант) передбачає гармонізацію сфери політичних цінностей зі сферою методів, засобів, за допомогою яких змінюють політичну дійсність.

Відкритий характер прийняття рішень через систему представницької демократії – це форма легітимації політичної влади, подолання відчуження від неї громадян, форма контролю безпосередньо над бюрократією та обранцями народу. Прийняття політичних рішень потребує від суб'єкта політики переконаності у доцільності втілення визначеної політики. Вона має бути заснована на правильно зрозумілих законах суспільного розвитку, усвідомленні необхідності втілення їх у політичних рішеннях. Однак, за прийняття таких рішень наявний і політичний ризик.

Ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, в процесі якої існує можливість кількісно й якісно оцінити вірогідність досягнення мети, відхилення від мети або невдачі.

Політичний ризик може охоплювати водночас мікро-, макро- і мегарівні. Політичний ризик у прийнятті політичних рішень може зменшуватися або збільшуватися. Це залежить від того, наскільки суб'єкт політики поінформований, обізнаний з методами аналізу потенційних політичних змін, блокування їх або, навпаки, прискорення.

На Заході створено служби інформаційного забезпечення, що знижують обсяг ризику. Це авторитетні консультативні фірми, які готові оцінити міру політичного ризику щодо будь-якої країни, у тому числі й України. У США існує Рада з управління політичним ризиком міжнародного бізнесу. У Швейцарії діє фірма «БЕРІ», яка дає оцінки «індексу політичного ризику». При їх визначенні стосовно кожної країни або її регіону звертають увагу на такі чинники як ступінь етнічних та релігійних відмінностей, соціальна нерівність у розподілі доходу, ступінь політичного плюралізму, вплив лівих радикалів, рівень корупції й націоналізму, роль примусу при утриманні влади, масштаб антиконституційних дій, вплив порушень правопорядку (демонстрації, страйки) тощо. За методикою «БЕРІ», до загального показника, поряд з оцінками політичного ризику, входить «індекс ризику операцій».

Першу в історії спеціалізовану службу з проведення політичних (зокрема виборчих) кампаній організували 1933 р. у Каліфорнії журналіст К. Уайтекер і рекламний агент Л. Бакстер. Упродовж 1933–1955 рр. вони провели 75 політичних кампаній, у 70-ти з яких здобули перемогу.

1. **Сфокусувати увагу виборців** на політичних силах, їх лідерах та представниках, щоб показати їх переваги над опонентами, висвітлити іміджеві особливості учасників політичної боротьби.
2. **Інформувати електорат (виборців)** про ідеологічну позицію, виборчу програму політичних сил та кандидатів на виборні посади, їх бачення основних проблем громадян та засобів їх вирішення.
3. **Виконати просвітницьку функцію** для виборців, навчити їх навичкам усвідомленого голосування, коли в центрі їх мотивації надання переваги тому чи іншому політику - власний інтерес як представника соціальної групи та прихильника певної ідеології.
4. **Закріпити політичні настанови на голосування** тих виборців, які поділяють позицію певної політичної сили та її кандидатів, та формувати спільну ідентифікацію виборців та політиків.

Головні цілі виборчої технології

Поступово накопичувалися матеріали в галузі вивчення електоральної поведінки громадян і чинників, що впливають на вибір певних кандидатів чи політичних сил. Виборчі кампанії фахівці почали розглядати як такі, що підлягають аналізу, прогнозуванню та регулюються за допомогою застосування тих чи інших політичних технологій.

Виборча технологія – це сукупність способів впливу на маси з метою вплинути на їх електоральну поведінку та спонукати їх віддати свій голос за певного кандидата чи партію. Особливість виборчих технологій – їх спрямованість на внесення соціально-психологічних механізмів, які регулюють поведінку виборців, звернення до переконань громадян, їх ціннісних орієнтацій, інтересів, настроїв, прагнень.

Виборчі технології в руках фахівців стають потужною зброєю, яка дозволяє помітно змінювати електоральні симпатії тих чи інших груп населення. Стратегічний задум виборчої кампанії може бути реалізованим лише в конкретних справах самого кандидата, його команди та їх добровільних помічників. Вибір тих чи інших методів безпосередньо залежить від обраної тактики, тобто сукупності

методів та способів дії, які безпосередньо визначаються розвитком ситуації та намірами діючих осіб.

Можна визначити кілька основних напрямів у виборчому процесі:

- створення гасла, тобто короткого звернення до виборців, яке стає лейтмотивом усієї виборчої кампанії;
- створення інформаційних приводів;
- підготовка та поширення політичної реклами;
- організація виступів кандидата перед виборцями.

У сучасних умовах кандидату та його команді доводиться здійснювати виборчу кампанію в гострій конкурентній боротьбі за голоси виборців, яка відбувається за трьома напрямками:

- просування позитивного іміджу кандидата та його програми;
- критика, викриття недоліків суперників;
- захист недоліків кандидата та його програми від критики з боку суперників.

Під час будь-якої виборчої кампанії доводиться вирішувати питання про співвідношення цих трьох напрямів. Можна побудувати передвиборчу боротьбу на пропаганді своєї програми. Переважно цей шлях обирають партії та кандидати, які перебувають при владі та досягли значних

позитивних результатів. Можна обрати основним напрямом критику, викриття конкурентів. Зазвичай, цей шлях обирають опозиційні сили, або кандидати, які перебувають при владі, але не змогли досягти вагомих позитивних результатів. Якщо ж у передвиборчих змаганнях пріоритетним стає третій напрям – захист іміджу, програми, то це вказує на слабкість кандидата та його команди. Учасник передвиборчого змагання, який перейшов до оборони, здебільшого приречений на поразку, бо в масовій свідомості починає працювати стереотип: «якщо виправдовується, отже, винен».

Основні виборчі технології фаворитів президентських виборів 2004 р.

№ з/п	Різнovid виборчої технології	Застосування штабом В. Ющенка	Застосування штабом В. Януковича	№ з/п	Різнovid виборчої технології	Застосування штабом В. Ющенка	Застосування штабом В. Януковича
1	Іміджмейкінг	Імідж справжнього інтелегента, сім'янина, патріота, шанувальника культури предків, колекціонера старовинних предметів побуту, який цікавиться живописом, займається бджільництвом, спортом. Чудовий банкір, успішний прем'єр-міністр, уособлення сили і впевненості – реальна альтернатива владі	Імідж вправного господаря, людини діла, сильного, надійного політика, який пройшов нелегкий життєвий шлях, але всього досяг сам завдяки своїй працьовитості та непохитній волі. Навколо цього лідера об'єдналися чудові професійні менеджери, які вивели країну з економічної кризи та забезпечили стабільність	5	Змагальні технології	Теледебати напередодні 2-го туру не спрацювали, але раунд напередодні 3-го став прикладом справжньої політичної дуелі. Прихильники В. Ющенка вважали, що перевага стала за представником опозиції	Після численних опитувань соціологічні організації прийшли до висновку: виборці В. Януковича були впевнені, що переміг саме їх кандидат
2	Стиль кампанії, Технології брендингу	Тепла кольорова гама (помаранчевий, червоний, жовтий кольори), що символізує радикальні зміни у суспільстві, невелика кількість фраз-ідентификаторів, гасел, що швидко запам'ятовуються («Вірю, знаю, можемо», «Так! Ющенко»), музичний супровід	Холодна кольорова гама (блакитний, бузковий, білий), що символізує поміркованість, розсудливість і чистоту, невелика кількість фраз-ідентификаторів («Тому що», «Вибір 2004»), велика кількість гасел, відсутність музичних символів	6	Рекламні технології	Відеореклами (на ТБ, в Інтернеті) та аудіореклами (радіо). Рекламні технології до 1-го туру здійснювалися в основному в Інтернеті, адже доступ на ТБ був обмежений	Відеореклами (на ТБ, в Інтернеті) та аудіореклами (радіо) здійснювалися за принципом тотальності. Інтернет використовувався набагато менше, ніж опонентом
3	Скандали, сенсації	Отруєння В. Ющенка, бійка біля Центральної виборчої комісії перед 1-м туром виборів	Замах на життя В. Януковича в Івано-Франківську, акціотаж навколо громадянства США дружини Ющенка	7	Чорні технології, Антиреклама	Створення іміджу В. Януковича як ставлення криміналітету, висміювання деяких сторінок його біографії	Створення іміджу В. Ющенка як профашистського націоналіста, який у разі приходу до влади встановить «хунту»
4	Технології проведення масових акцій	Акція масової непокори на майдані Незалежності (після оголошення результатів 2-го туру) – прототип концерту «Пісні свободи», що було організовано у кращих традиціях передвиборчого шоу. Промо-тури українських рок-музикантів О. Скрипки і «ВВ», групи «План Сремії», «Океан Ельзи», «Мандри», «Танок на майдані Конго» та ін.	Концерти з елементами агітації українських, російських та білоруських зірок естради: Ф. Кіркорова, «Алібі», А. Вінницької, Н. Могилевської, І. Білик, А. Лорак, «Грін Грей», «Скрябін», Т. Повалій, В. Степової, Яна Табачника, І. Шинкарука, «Другої ріки», Андрія Князя. Російська група «Любе» відвідала всі області центри	8	Підтримка видатних особистостей	Ставка на підтримку видатних діячів політики, культури, спорту, які мають національно свідому позицію, та на допомогу західній діаспори. Після 1-го туру виборів Ющенко міг розраховувати на потужний електорат О. Мороз і А. Кінаха	Ставка на підтримку видатних діячів політики, культури, спорту, які мають національну позицію, та на допомогу регіональних еліт. Після 1-го туру виборів на сторону В. Януковича мали б стати виборці П. Симоненка і Н. Вітренко
				9	Інтернет-технології	Інтерактивні ігри, мультфільми, антирекламні ролики, серіали, мережа розважальних сайтів проти опонента	Створення сайтів, що висміювали опозиційного кандидата, але їхня популярність була значно нижчою

Часто передвиборча боротьба набуває надзвичайно жорстких форм, фактично перетворюючись на змагання «брудних виборчих технологій»:

- свідоме поширення спотворених фактів з метою компрометації суперника в очах виборців;
- підкуп виборців;
- висунення у виборчому окрузі кандидатів-суперників з однаковим прізвищем для дезорієнтації виборців;
- проведення агітації від імені суперника в день, коли вона заборонена;
- поширення анонімної антиреклами тощо.

Найпоширенішими виборчими технологіями стали технології на кшталт «Нагадую, це – Я», що використовувалися з огляду на:

- звичайну, пересічну особистість, котра є своєрідним статистичним представником електорату, не має великих, а то й жодних зазіхань на

владу, вважає, що від її голосу, думки загалом мало що в суспільстві залежить, а тому на неї може вплинути авторитет відомого, пізнаваного кандидата;

– те, щоб ознайомити виборців зі своєю особою, нагадати про себе, прозондувати, чи сприймає його громадськість, чи варто взагалі далі прагнути сподобатися електоратові.

Доволі ефективним засобом впливу на виборчі симпатії стали технології на кшталт «теледебатів».

- “Чисті” виборчі технології – діяльність кандидатів у депутати (політичних партій), яка заснована на діючих законах і панівних морально-етичних нормах.
- Переважно це найпростіші та природні технології: розклеювання інформаційних листівок, зустрічі з виборцями і т.ін.
- “Брудні” виборчі технології – діяльність кандидатів (політичних партій), що порушує закони та морально-етичні норми. “Брудну” кампанію, як і “чисту”, також проектують і планують; складають її сценарій.
- Застосування “брудних” технологій – це те, що підриває у населення віру в демократію, справедливість органів влади.

Головні різновиди виборчих технологій

Політичне маніпулювання межує з політичною демагогією. А це популізм, підгасовування фактів, виголошення безвідповідальних заяв. Нині модною стала міфологізація певних понять у політичному процесі. Демагогія завжди активна у період соціальної нестабільності у будь-якому перехідному суспільстві. Втручання здійснюється через духовний, психологічний тиск. Політичне насильство спостерігається тоді, коли інтереси суб’єктів політичного процесу прямо протилежні. Лише гуманними способами можна досягти подолання цих суперечностей.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Наведіть приклади сучасних глобальних, регіональних та національних політичних процесів.
2. Які Ви можете назвати приклади свідомого невтручання у хід подій для отримання конкретних політичних наслідків (абстенціонізму)?
3. У чому полягають відмінності між різними рівнями політичної діяльності?
4. Назвіть основні умови ефективного політичного функціонування.
5. Які причини політичного відчуження в Україні?
6. У чому відмінності між різними способами прийняття одноособових політичних рішень?
7. Які складові частини мають сучасні політичні міфи?
8. Чому вироблення політичної міфології актуалізувалося після Першої світової війни?
9. Що сприяє зміні міфологічної організації суспільства раціональними структурами?
10. Як проблематика сучасного лідерства та диктаторства пов'язана з міфологізацією?
11. Яку роль відіграє в міфологічному осмисленні політики теорія культу героїв Т. Карлейля?
12. Які риси характеризують сучасного політика, що діє одночасно і як homo faber, і як homo magus?
13. Як закріплюються у мові сучасні політичні міфи та методи їх використання?
14. Як політична міфологія перетворюється на політичну пропаганду?
15. Для чого потрібно вивчати походження, структуру, техніку і методи політичних міфів?

Література: основна [1–4], додаткова [8; 11; 17].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. На якій основі політичний менеджмент охоплює систему управління політичною сферою суспільства?
2. За потреби вплинути на що політичний менеджмент використовує маніпулювання суспільною свідомістю?
3. Що відносить до активних варіантів маніпуляції політичний менеджмент?
4. Які специфічні завдання покликаний розв'язувати політичний менеджмент?
5. Чим обумовлено зростання інтересу до політичного менеджменту в сучасних умовах?
6. Що репрезентують технології лобіювання як різновиду політичного менеджменту?
7. Ким представлені неформальні групи прихильників підтримки під час організації виборів?
представлені:
8. Яку частину команди становлять довірені особи кандидата під час виборчої кампанії?
9. Яка людина виступає в складі правлячої команди в якості генератора ідей?
10. Що вимагає етична проблема взаємодії політичних технологів з політиками, яких вони консультують?

ТЕМА 13. НАЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути.

В. Липинський

1. Нація як суб'єкт політики

У політиці та у процесах державотворення, зокрема, особливу роль відіграють великі людські спільноти – нації.

Види нації

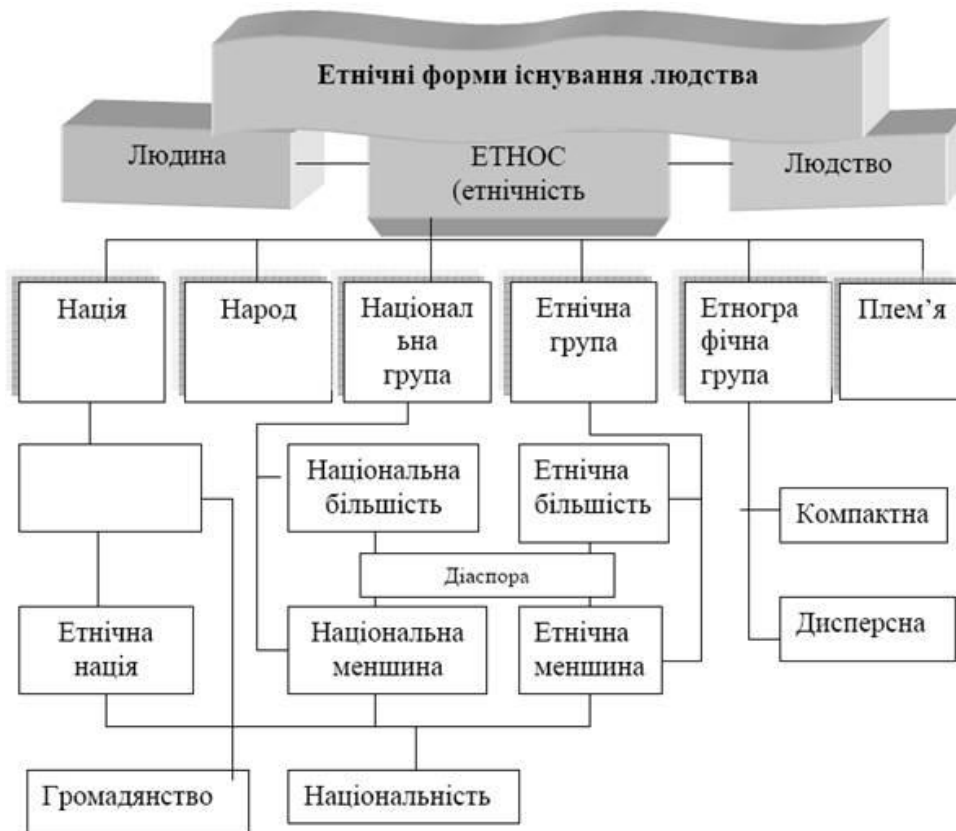
<p>► Політична спільнота громадян певної держави — політична нація. Часто вживається як синонім терміну держава, коли мається на увазі її населення.</p>	<p>► Етнічна спільнота (етнос) з єдиною мовою і самосвідомістю (як особистим відчуттям «національної ідентичності» так і колективним усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших). У цьому значенні фактично є синонімом терміну народ.</p>
---	--

Більшість дослідників погоджуються, що нації належать до сучасних (модерних) утворень, які виникли з настанням Нового часу. Їм передували (а до деякої міри і сьогодні співіснують з націями) інші види спільнот: племена і племінні об'єднання та сформовані на їх базі етноси.

Етноси і нації – це суб'єкти політики за таких умов:

- на етапі боротьби за національну державу або національно-територіальну автономію;
- під час визначення національних пріоритетів у період становлення політичних інститутів;
- у міжнародних відносинах;
- у процесі захисту на державному рівні етнокультурної специфіки національних меншин.

Етнос (від грец. *ethnos* – народ, плем'я – позачасова, поза територіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто, але не завжди), історією (справжньою чи вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою)).

Форми існування етносу

Нині «етнос» застосовують як науковий термін для означення всіх типів етнічних спільнот, а «народ» набув соціально-політичного і геополітичного значення.

У сучасній науці виокремлюють переважно два трактування етносу:

– певна соціально-історична система (представники етнографічної школи);

– форма існування Homo Sapiens, тобто як природний феномен.

Етнічна група – це частина якогось етносу, котра через різні обставини (зміна кордонів, еміграція, депортація тощо) відірвалася від нього, опинилася в «чужій країні» і, перебуваючи в іншому етнічному середовищі, зберігає

ПОНЯТТЯ «ЕТНОС» ТА «НАЦІЯ» У СВІТОВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

- 80-ті рр. 18 ст. – Й. Гердер (Німеччина): людина належить до певної групи (соціальної, конфесійної, професійної, етнічної). Етнічність – природний стан речей, а «народ – це природне утворення, подібне до родини, тільки значно ширше»
- Даніель Жуто-Лі (Канада): «етнічна група» – сума всіх осіб, які мають спільні атрибути («данності»): «біологічна раса та родові зв'язки або елементи матеріальної культури, способи дії і поведінки» (у західній етнополітології терміни «етнос» і «етнічна група» – синоніми)

свої особливості й часто діє як організована спільнота. Це також група людей, споріднених або бодай наближених за історичним походженням, етногенезом, мовою спілкування, нинішньою або минулою територіями проживання, рисами матеріальної та духовної культури, звичаями й іншими ознаками. У міжнародному праві замість термінів «етнічна група» та «національна група» застосовують термін «національна меншина».

Формування політичної нації в Україні

- ▶ Високою фазою розвитку нації є нація політична, тобто згуртування у спільних інтересах в одній державі різнокультурних громад на основі рівності громадянських прав та взаємоповаги. До політичної нації в Україні належать українці, росіяни, білоруси, румуни, угорці, євреї, кримські татари та інші етнічні групи.
- ▶ «Історія України неначе постійно обертається по колу, проте цей рух необхідно перетворити на поступальний, спрямувавши на створення міцної Української держави. Заради цього необхідно об'єднати народ, представлений багатоетнічним населенням, в єдину українську політичну націю». Тільки так можна створити правову демократичну державу з сильним політичним класом, розвиненими інститутами громадянського суспільства.
- ▶ Після розпаду Радянського Союзу Україна отримала у спадок усі свої етнічні землі «і велику долю російськомовного населення, але не змогла створити українську політичну націю з його участю. Це результат непродуманої мовної і культурної політики, випадків насильницької українізації».
- ▶ Останнім часом в українському суспільстві розгорнулася небезпечна дискусія – про від'єднання частини східних і південних регіонів від основної України. Суть дискусії: нехай проросійсько налаштовані області відійдуть і не висять баластом, заважаючи іншій частині країни розвиватися. Небезпека полягає в тому, що процес від'єднання може призвести до розпаду країни.
- ▶ Щоб подолати цей розкол, потрібно рішуче відкинути націоналістичні концепції «української України» і «України для українців», які до останнього часу утверджувалися на державному рівні і по суті є спробою формування не національної ідеології, а ідеології «титової нації», що внесло розкол у багатонаціональне українське суспільство і поставило під загрозу цілісність України. Актуалізовані до останнього часу проблеми голодомору 30-х років минулого сторіччя, переосмислення ролі гетьмана Івана Мазепи, «героїзацію» ОУН – УПА та їхніх лідерів треба висвітлювати виважено, не ідеалізовано.
- ▶ Головними цінностями загальногромадянської ідеології могли б стати відчуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість. І, що особливо важливо, – науково-об'єктивне висвітлення історії становлення й утвердження Української держави. Історія має об'єднувати, а не сіяти розбрат між громадянами. «Не буде ніяких сепаратистських настроїв, якщо почнуть дотримуватися права, поважати духовність і культурні потреби громадян України – Руси».
- ▶ В українському суспільстві, у всіх його осередках то затихає, то спалахує з новою силою дискусія з мовного питання. Зазвичай висловлюють дві точки зору. Перша: російській мові слід надати статус державної нарівні з українською. Друга: слід обмежити сферу впливу російської мови, інакше потерпить українська.

Український етнос складається з тих осіб, котрі, незалежно від країни проживання, вважають себе українцями або особами українського походження. Українці в Україні становлять ядро цього етносу, або українську етнічну націю. Зарубіжні українці чи особи українського походження (американці українського походження, канадські українці тощо) – частина українського етносу, або української етнонаціональної

групи. Невеликі групи українців в Україні (бойки, лемки тощо), які мають деякі специфічні риси, зокрема, мовні діалекти, особливі традиції, звичаї тощо, є етнографічними групами.

Народність – це історично сформована мовна, територіальна, економічна і культурна спільність людей, яка передує нації. Вона має ті самі ознаки, що й нація, але відрізняється від неї рівнем економічного й соціального розвитку. Соціальні структури націй і народностей суттєво відрізняються. Народність зазвичай менша за націю. Нації формуються на базі як однієї, так і декількох народностей.

НАЦІЯ

Поняття “нації” (лат. “natio”) виникло як протиставлення вищих верств суспільства народу (“demos”)

- Ф.Теніс (Німеччина): “Народ – це первісний елемент суспільного життя, природна речовина, нація – специфічне модерне поняття, ідея, соціологічний ідеал
- Дідро, Д’Аламбер (Франція): нація – це “пани і шляхта”, а народ – решта населення. Нація – це народ, який самоусвідомив себе, та його частина, для якої чинна ідея нації

Всього існує біля 100 наукових визначень нації, найпоширеніші з них – етнічне і політичне.

Особливу роль у процесах утворення і функціонування держав відіграють великі людські спільноти – нації. Одним із перших визначень поняття «нація» у новітню епоху (в епоху націоналізму), що стало класичним і згадується майже в усіх загальнотеоретичних працях з проблем нації і націоналізму,

вважається праця Ернеста Ренана (1823–1892 рр.) «Що таке нація?». Для французького вченого поняття «нація» належало до сфери суспільної психології, моралі та політики. «Нація, – наголошував Е. Ренан, – це кінцевий результат довготривалої роботи, жертвності й відданості».

У науковій літературі нараховується близько ста різних визначень нації, але жодне з них не є загальновизнаним. Існує також близько десятка різних теорій нації, зокрема, етнічна, психологічна, культурологічна, історико-економічна, політична тощо. Найбільш поширеними серед них є етнічна та політична теорії націй.

Засновники етнічної теорії нації (П. Ван Ден Берг, М. Новак, Е. Сміт та ін.) вважають, що етнічною є така нація, яка складається з представників якогось одного етносу, який збудував власну державу або намагається її творити. Етнічну націю становлять литовці в Литві, українці в Україні тощо. Автори політичної теорії нації (Г. Гроцій, К. Дейч, Е. Гааз) вважають, що політичною є така нація, яка складається з усіх громадян певної країни незалежно від їхнього етнічного походження, культурно-мовних та інших особливостей. Вони сформувалися там, де сильна держава виникла раніше ніж відбулася культурна консолідація народу, а,

отже, владні інститути мали змогу сприяти національній консолідації, прискорювати її, інколи використовуючи і методи примусу.

Націю визначають як спільність людей, що історично склалася на етапі розвитку буржуазних відносин і має єдину територію, мову, економіку, культуру і психологію. Деякі політологи розглядають націю як державно-правове утворення, тобто як макрогрупу, що проживає на певній території, має спільний уряд та інші політичні інститути. В даному випадку визначальним

Головні ознаки модерних націй:

1. Єдиний юридичний кодекс (спільні права та обов'язки, для незалежних – право громадянства)
2. Об'єднана економіка з вільним пересуванням людей та товарів по всій національній території
3. Компактна територія, бажано з "природними" захисними кордонами
4. Єдина політична культура

- Г. Сетон-Уотсон (США) : крім вищезгаданого додає, що нація повинна мати "правову державну структуру"
- К.Дойч (США) : "нація – це народ, який володіє державою"
- М.Вебер (США) : нація – громадська спільнота людей, об'єднаних спільністю мови, звичаїв, релігії, історичної долі, закріплених у національно-історичній пам'яті народу, що прагне створювати суверенну державність

елементом націй є наявність або відсутність певної державної організації. Виходячи з цього, деяким народам відмовляється в праві навіть називатися нацією, якщо вони з певних причин (іноземне поневолення, насильницька асиміляція) не мають свого державного утворення.

В Україні ми прагнемо створити політичну націю. Саме тому нам видається найбільш прийнятним таке розуміння політичної нації: вважається, що коли суспільство і держава стають відповідними один одному, тоді вони створюють політичну націю. Якщо вони не здатні цього зробити, то у частини населення виникає бажання створення іншої держави. Якщо концепція нації ґрунтується на соціальних критеріях і розвиток суспільства вступає у протиріччя з державою, певна етнічна спільнота намагається створити власну державу. Тобто політична нація має охоплювати всіх громадян певної держави, попри їхні відмінності.

Важливою ознакою нації доцільно вважати національну самосвідомість,

Національна свідомість – це усвідомлення нацією, людиною або певною спільнотою своєї приналежності до нації, спільної історичної долі її представників, своєрідності дії геополітичних, соціопсихічних, історичних чинників, неповторності характеру, темпераменту, менталітету, психології, культури. Національна свідомість передбачає розвиток особливого роду почуттів, таких як національні почуття, почуття причетності до долі свого народу і своєї країни, любові до національної Батьківщини, національної культури і мови, почуття національної гордості, готовності й волі до досягнення національної мети. Національна свідомість

має різні рівні функціонування, зокрема, буденний, теоретичний та політико-державний.

Найбільш стійкими та інтегруючими елементами національної свідомості є звичаї і традиції, в яких закодовано соціальну пам'ять народу і які виступають нормативами його діяльності, передаючись із покоління в покоління. Ще ширшим щодо національної свідомості визначають поняття «свідомість нації». У ньому фіксуються не лише національні прогресивні ідеї та досягнення культури, а й реакційні міфи, забобони, стереотипи тощо.

Націоналізм

- ▶ *Націоналізм* — ідеологія і напрямок політики, базовим принципом яких є теза про цінність нації як вищої форми суспільної єдності і її первинності в державотворчому процесі. Відрізняється різноманіттям течій, деякі з них суперечать одне одній. Як політичний рух, націоналізм прагне до відстоювання інтересів національної спільноти у відносинах з державною владою.
- ▶ У своїй основі націоналізм проповідує вірність і відданість своїй нації, політичну незалежність і роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для практичної захисту умов життя нації, її території проживання, економічних ресурсів та духовних цінностей. Він спирається на національне почуття, яке споріднене патріотизму. Ця ідеологія прагне до об'єднання різних верств суспільства, незважаючи на протилежні класові інтереси.
- ▶ В силу того, що багато сучасних радикальних рухів підкреслюють своє націоналістичне забарвлення, націоналізм часто асоціюється з етнічною, культурною та релігійною нетерпимістю.
- ▶ Україно- і російськомовні ЗМІ помилково «націоналізмом» часто називають етнонаціоналізм, особливо його крайні форми (шовінізм, ксенофобія), які роблять акцент на перевазі однієї національності над іншими. Багато проявів крайнього етнонаціоналізму, включаючи розпалювання міжнаціональної ворожнечі та етнічну дискримінацію, відносяться до міжнародних правопорушень.

Національний суверенітет – це сукупність суверенних прав нації на вільний вибір соціально-економічного та політичного ладу, на цілісну національну територію, економічну незалежність, на розвиток її мови та культури, на повагу національної гордості та гідності.

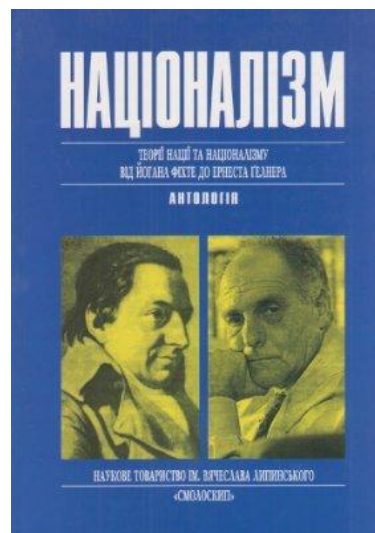
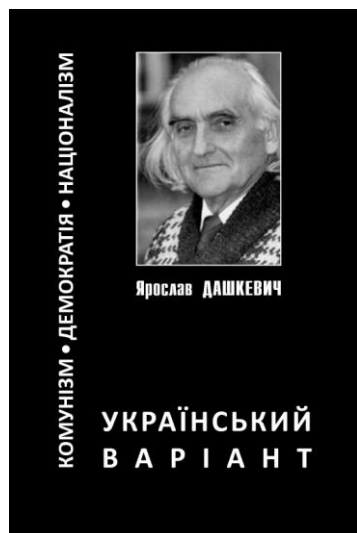
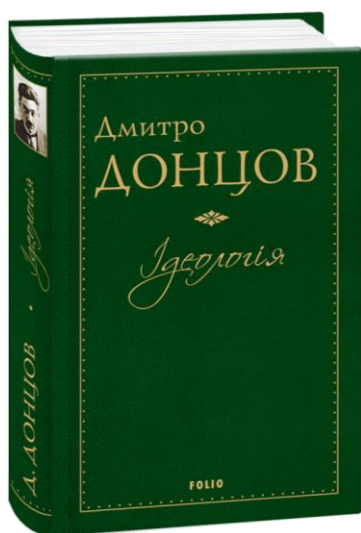
Національний суверенітет – це повновладдя нації, володіння реальною можливістю розпоряджатися своєю долею. Об'єктивною передумовою суверенітету нації, її повновладдя виступають національні інтереси, мета та завдання, що виникають перед нею в певній ситуації. У суверенітеті нація знаходить правовий захист, свободу національного розвитку та національну незалежність. Національне відродження – це перетворення етносу в націю, вихід на арену політичного життя. Національне відродження також передбачає відновлення нацією втрачених позицій в економічній, духовній та політичній сферах, а також модернізацію усіх сфер життя.

Сучасні правові та міжнародні норми визначають за націями право на самовизначення і утворення незалежних держав.

Вся історія людства характеризується боротьбою різних народів за своє самоствердження. Одні вважали своїм правом домінувати над іншими

народами, неподільно користуватися їх територією, ресурсами, інші – вважали своїм невід’ємним правом звільнитися і самостійно вирішувати свою долю. Одні народи в умовах своїх національних держав удосконалювали свою економіку і культуру, інші – впродовж багатьох сторіч мріяли про свою державність. І лише в ХХ ст. право націй на самовизначення і вибір форми свого облаштування став нормою взаємин демократичних держав, закріпленою Організацією Об’єднаних Націй.

Право на самовизначення – одне з найважливіших прав, яким володіють всі народи незалежно від своєї чисельності, рівня розвитку, місця розселення та інших характеристик. Самовизначення означає право будь-якого народу самостійно вирішувати свою долю, задовольняти всі свої потреби (етнічні, національні), визначати форму своєї державності, частково або повністю її змінювати, входити до складу будь-якої держави (унітарної або федеративної), відділятися і створювати власну державу, об’єднуватися з іншими державами в конфедерацію, співдружність тощо.

Національне відродження – це політизація свідомості етносів, перетворення їх у більш консолідовані та політичні активні спільноти нації, прагнення до здобуття суверенітету і творення власних держав. Характер національного відродження значною мірою залежить від того, яких саме народів він стосується: тих, де нація виникає вперше, чи тих, де процеси національної консолідації відновлюються, а нація переходить на вищий рівень розвитку. Національне відродження – це, перш за все, модернізація нації, оновлення усіх сфер її життєдіяльності. Разом з тим, національне відродження охоплює відновлення національних традицій, повернення до джерел.

Майже 90% сучасних держав є поліетнічними, тому за своїм значенням та політичною вагою національні рухи по суті співвідносяться із прагненням людей до демократії, формування громадянського суспільства. В той же час, в силу специфічного походження націй, наявності в поведінці людей, що належать до них, безлічі забобонів,

ірраціональних мотивацій, хибних оцінок та установок націоналізм виступає як досить неоднозначне і суперечливе політичне явище.

У вітчизняній інтерпретації націоналізму як терміну нерідко надається негативне значення. Умовно виокремлюють такі негативні начала націоналізму:

- національна (етнічна) обмеженість, замкнутість, національна (етнічна) упередженість;
- егоїзм (етноегоїзм);
- прагнення забезпечити своїй нації (етносу) привілеї за рахунок інших;
- націофобію (етнофобію);
- вороже ставлення до інших націй (етносів).

Націоналізм у широкому значенні слова з'явився у новочасний період європейської історії. Епохою націоналізму вважається ХІХ ст., коли під його впливом були зруйновані традиційні феодальні імперії і постали найважливіші політичні утворення та політичні реалії в житті окремих суспільств і міжнародних відносин – національні держави.

Націоналізм у вузькому значенні слова – явище ХХ ст. Він постає разом з націоналістичними політичними партіями, що розробили власні політичні програми задля здобуття політичної влади.

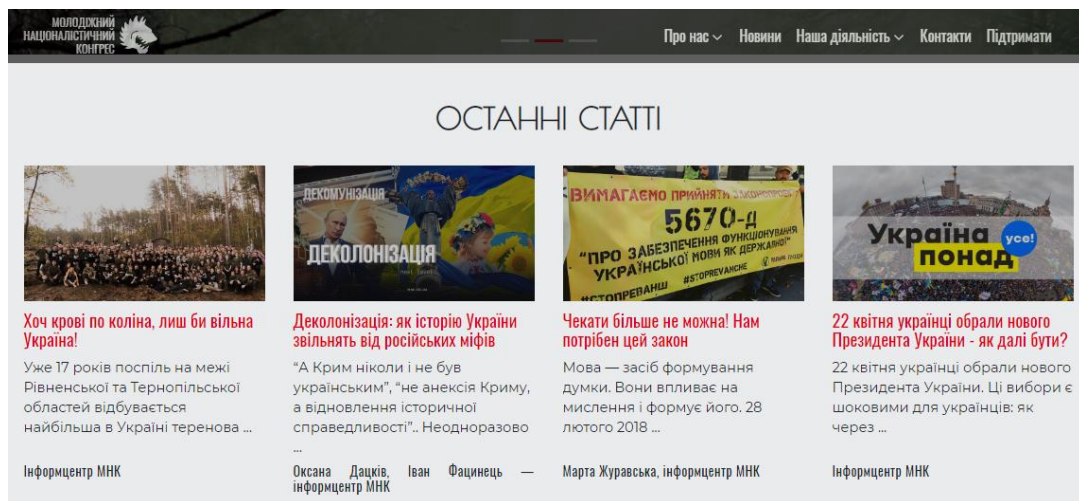
Націоналізм за різними критеріями можна поділити на різні *типи*:

1. *За зв'язком із різними ідейно-політичними течіями та режимами*: ліберальний націоналізм (І. Бентам, Гердер, Т. Пейн, Дж. Мадзіні), який визначає право кожної нації на власну державу; консервативний націоналізм (Е. Берк, Фіхте, Гегель), спрямований на захист національних цінностей та інтересів; авторитарно-тоталітарний або інтегральний (Ш. Морра, А. Розенберг), що базується на вищості своєї нації, ворожнечі, ненависті, мілітаризмі та агресії.

2. *За напрямками дії* націоналізм поділяється на: іредентистський, за об'єднання всіх членів своєї нації; автономістський, за створення для своєї нації національно-територіальної автономії; сепаратистський, за відокремлення своєї нації.

3. *За приналежністю до різних типів нації* його можна поділити на: етнічний націоналізм, забезпечує інтереси етнонації та захищає інтереси національних меншин; політичний націоналізм, забезпечує інтереси

держави та її населення; етнополітичний націоналізм, захищає інтереси всього поліетнічного суспільства та кожної етнонаціональної спільноти.

В багатьох країнах, де низька ефективність держави, не здатної належним чином регулювати міжгрупові, національні відносини активізуються національні рухи, що спричиняє складні внутрішньополітичні ситуації.

Найбільш поширені конфлікти між національними (етнічними) групами в поліетнічних державах, які виникають на основі відмінностей у володінні тими чи іншими соціальними ресурсами, а також між національною більшістю та меншістю (конфлікти в колишній Югославії). Специфічні конфлікти виникають і в результаті ідентифікації етнічних меншин зі спорідненою спільнотою, яка проживає у сусідніх країнах (у турків в Болгарії, угорців в Румунії, росіян в Молдові).

Важливим завданням сучасної етнонаціональної політики нашої держави має стати вироблення позиції з усіх принципових аспектів розвитку етнонаціональних процесів – законодавчих, правових, політичних, економічних та ідеологічних. Її мета – формування суспільства, у якому гармонійно розвиватимуться всі етноси, етнічні групи, а етнонаціональна політика буде засобом духовного розвитку української нації, її соціального, економічного, політичного розвитку.

2. Міжнародні відносини та зовнішня політика держави: сутність, види, принципи та суб'єкти

Кожна держава, незалежно від її географічного положення, політичного режиму, техніко-економічного і наукового потенціалу є частиною системи міжнародних відносин.

Міжнародними відносинами називають сукупність усіх зв'язків і відносин, які виступають на світовій арені національних держав і міжнародних об'єднань, соціальних, економічних і політичних сил, організацій і рухів. Міжнародні відносини поділяють на такі види:

економічні, політичні, військові, ідеологічні, правові, дипломатичні. За типами зони діяльності – на глобальні, регіональні, двосторонні.

Ознака	Характеристика
За типами міжнародних відносин	1) відносини, які ґрунтуються на балансі сил; 2) відносини, що спираються на баланс інтересів.
За сферами суспільного життя	економічні; політичні; військово-стратегічні; культурні; ідеологічні
За суб'єктами взаємодії	міжнародні; між партійні; відносини між різними неурядовими асоціаціями
За ступенем розвитку	високий; середній; низький
За рівнями розвитку	регіональні; субрегіональні; глобальні
За мірою напруженості	нестабільності; суперництва; ворожнечі; конфлікту; війни або мирного співіснування; довіри, співробітництва

Характеристика міжнародних відносин

Міжнародні відносини характеризуються рядом особливостей:

1) невідомий характер; між державами панують відносини конкуренції, суперництва і співробітництва;

2) децентралізований характер; відсутній загальнодержавний центр прийняття рішень, якому б беззастережно підкорилися суб'єкти міжнародного політичного життя;

3) консенсус є основним способом досягнення домовленості між державами зі спірних питань у міжнародних відносинах;

4) важлива роль суб'єктивного чинника. Саме авторитет керівників держав чи міжнародних організацій є вирішальним для прийняття взаємоприйнятих рішень у тому чи іншому питанні (Іоанн Павло II, Рузвельт...).

Основним суб'єктом міжнародних відносин виступає суверенна держава. Водночас суб'єктами міжнародних відносин є також міжурядові організації; неурядові організації; транснаціональні корпорації; творчі, наукові, суспільно-політичні, національно-визвольні комітети, асоціації, рухи, союзи, партії, релігійні організації, туристичні групи тощо. Серед них: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз (ЄС), Організація північноатлантичного договору (НАТО), Рада Європи, Організація африканської єдності (ОАЄ), Асоціація держав Південно-

Східної Азії тощо. З одного боку, міжнародні міжурядові організації сприяють розвитку й поліпшенню співпраці, з іншого – часто виступають у ролі форуму для вирішення суперечностей, конфліктів і криз, які виникають між державами або групами держав.

Глобалізація міжнародних процесів сприяє зростанню кількості суб'єктів міжнародних відносин, що беруть у них безпосередню участь або суттєво впливають на них. У сукупності всі вони суттєво змінюють характер і стан міжнародних відносин, виходячи з потреб та інтересів своєї діяльності.

Мета та суб'єкти міжнародних відносин

Фахівці виділяють два *типи міжнародних відносин*:

- відносини, які ґрунтуються на балансі сил;
- відносини, що спираються на баланс інтересів.

Міжнародні відносини ґрунтуються на двох основних принципах: сили і права. Принцип сили залишається найважливішим чинником геополітики. У геополітичному розумінні він означає, що держава або група держав здатні нав'язувати іншим державам свої інтереси, поширювати свої впливи, використовуючи при цьому власну перевагу у військовій силі, дипломатії, економічній могутності, технологічному та інтелектуальному розвитку. На нинішньому етапі світового розвитку провідною є та держава, сила якої вимірюється здебільшого економічним, технологічним, інформаційним та інтелектуальним потенціалом. Суттєву

роль у розвитку системи міжнародних відносин відіграє баланс сил, котрі діють на міжнародній арені. Силу держави можна уявити як її здатність, захищаючи національні інтереси, впливати на інші держави, на хід подій у світі. Зазвичай це виявляється в боротьбі за ринки збуту і сфери вкладення національного капіталу, за контроль над сировинними ресурсами тощо.

Силу держави, її становище у системі міжнародних відносин зумовлює низка чинників. Серед них найвагомішими є: *геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустриальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж.*

Донедавна вважали, що основним у визначенні формули сили є *військова могутність держави*. Водночас, завдання, задля яких держави завжди нарощували військову могутність, вимагають на початку ХХІ ст. принципово нових рішень. Тепер неможливо забезпечити своїй країні економічні переваги, зростання її багатства шляхом насильницького захоплення ресурсів інших держав.

Якими б масштабними не були прямі витрати держави на ведення військових операцій, їх побічні витрати переважають у стократ. Військові конфлікти, які давно вже завершилися, понині впливають на державні бюджети.

Окрім цього, нарощування військового потенціалу держави може призвести до «ефекту бумерангу»: виділяючи надмірну кількість матеріальних та інших ресурсів на озброєння, в збиток розвитку невійськових галузей господарства, науки і культури, держава втрачає внутрішньополітичну стабільність і тим самим підриває основи своєї могутності. Військові витрати зростають удвічі швидше, ніж економічна база тих країн, що стає непоборною перешкодою на шляху розвитку їх національної економіки, соціальної сфери і культури.

Геополітичне становище охоплює рельєф і клімат, сконсолідованість територіального простору. Так, відмежування Великобританії від континенту Ла-Маншем не лише зумовило британську політику «блискучої ізоляції» і «балансу сил», а й стало перешкодою на шляху експансіоністських намірів Юлія Цезаря, Вільяма Завойовника,

Наполеона та Гітлера. З метою забезпечення безпеки власних кордонів держави часто використовують не лише природні бар'єри (гори, моря, ріки), а й штучні. Наприклад, через «нейтралізацію» окремих держав і утворення «буферних» держав. Прикладом буферних зон можуть бути такі держави як Корея між Росією і Китаєм, Афганістан між Індією і Росією.

Населення. Якщо говорити про населення як один із чинників сили впливу держави, то варто характеризувати не лише його кількісний склад, а й стан його здоров'я, вікову структуру, природний приріст, соціальні характеристики. У сучасних умовах помітний вплив на міжнародні справи може мати країна з населенням не менше 50 млн. осіб. Окрім кількісного виміру населення, дослідники звертають увагу

на його національний характер, ментальні риси.

Національний характер народу є одним із кваліфікаційних вимірів населення. Він впливає з його корінного традиційного буття, історичного досвіду та народної філософії. Кожний народ наділений певними психологічними особливостями.

Природні ресурси – один із елементів сили національної держави. Країна з великими ресурсами потенційно перебуває у вигідному становищі (наприклад, газова криза у стосунках Україна – Росія), але за умови, що вона має змогу їх експлуатувати. Росія, наприклад, не завжди може освоювати природні ресурси Сибіру. Заїр і Замбія, багаті на природні ресурси, не мають індустріальної та економічної баз для їх розроблення. Арабські країни, навпаки, завдяки покладам нафти, зміцнили свій економічний потенціал і стали важливим чинником міжнародної політики.

Індустріальний розвиток держави. Усі військові конфлікти ХІХ–ХХ ст. підтверджували висновок: перемогу здобували країни з вищою індустріальною базою.

Воля. Цей показник не підлягає кількісному виміру. Але без волі, без бажання використати все, про що йшлося, в інтересах своєї держави, не може бути й мови про міжнародну силу. Наприклад, 1982 р., коли Аргентина захопила Фолклендські острови, Великобританія здивувала світ стійкою волею правлячих кіл і населення повернути острови під свою владу.

Політичне керівництво і внутрішня організація влади є також важливим чинником міжнародної сили держави. У період миру і процвітання переважають колективні форми керівництва. У кризові або військові часи країни потребують централізованого управління. І це однаково важливо як для демократичних, так і для авторитарних режимів.

Дипломатію теж можна розглядати як чинник міжнародної сили держави. Досвідчені дипломати вміють захистити інтереси своєї країни, створити сприятливий для неї міжнародний клімат, який дозволяє державі реалізовувати свої міжнародні цілі. Новим явищем сучасного міжнародного життя стала народна або публічна дипломатія, значна роль у якій належить громадським організаціям і рухам.

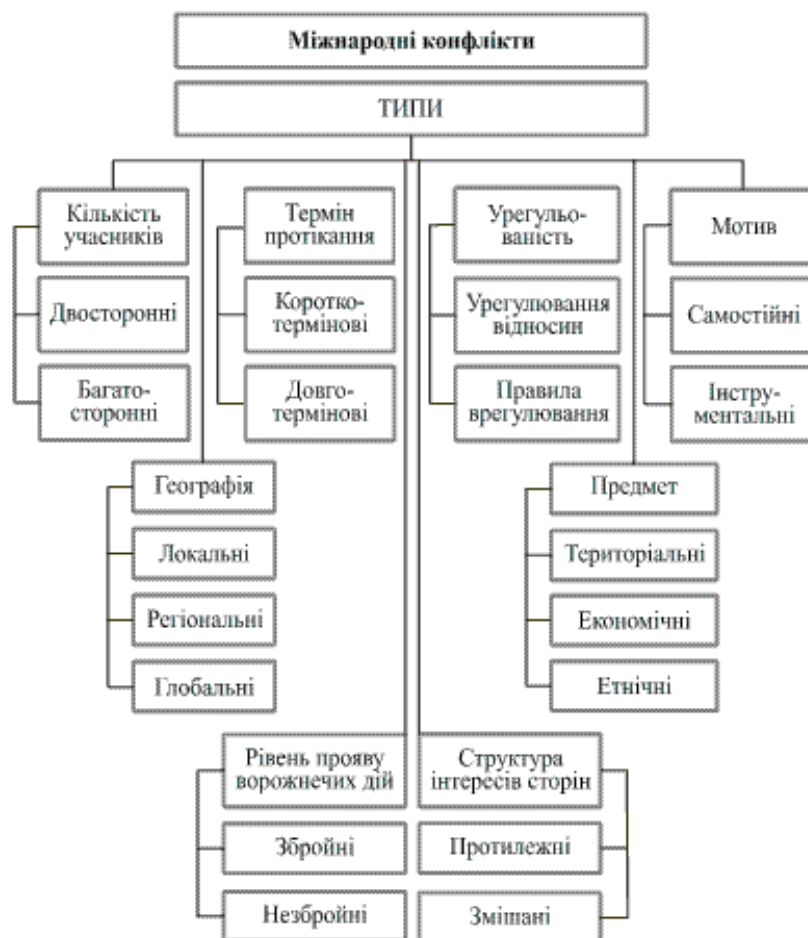
Головні тенденції світової політики

Міжнародний імідж держави – це її образ, її сприйняття іншими державами. Тут має значення не лише те, наскільки ця держава існує об'єктивно, а й те, що її керівництво і населення думають про свої можливості, а також, як ці можливості оцінюють інші держави. «Слабкий» суб'єкт міжнародної політики, який сприймається іншими як сильний, має більший запас часу для дій, аніж той, котрий і сприймається як слабкий.

Сила держави у міжнародних відносинах не є постійною величиною. Вона змінюється у часі, відповідно змінюються й пріоритети щодо трактування реального значення названих елементів сили.

Принцип права передбачає, що національна держава у міжнародних відносинах не лише повинна розраховувати на свою силу, а й

дотримуватися норм міжнародного порядку. Нинішній міжнародний порядок ґрунтується на принципах і нормах міжнародного права, зафіксованих у статуті ООН, документах Гельсінського заключного акту, Паризької хартії для нової Європи, а також документів засідань Ради з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ). Сутність міжнародного порядку виражено у таких принципах: повага до державного суверенітету і державної рівності; незастосування сили чи погрози силою; непорушність кордонів і територіальна цілісність держави; мирне врегулювання спорів; повага прав і свобод людини; право націй на самовизначення; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; невтручання у внутрішні справи.

Структура і форма міжнародних конфліктів

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт.

У світовій науці про міжнародні відносини відсутня єдність відносно сучасної системи міжнародних відносин. Одна група дослідників вважає, що США залишаються єдиною наддержавою, і таким чином відбувається формування монополярного світового порядку на чолі зі Сполученими Штатами (З. Бжезинський). Прибічник школи балансу сил Г. Кіссінджер стверджує, що новий світовий порядок усе більше нагадуватиме

європейську політику XIX ст. Але система рівноваги сил працюватиме вже не в європейському, а у глобальному масштабі.

На думку іншого американського дослідника С. Хантінгтона, впродовж останнього десятиліття світова політика зазнала фундаментальних змін:

– зосередилася вздовж кордонів культур та цивілізацій;

– міжнародні відносини традиційно вимірюються силою сторін, які виборюють сфери впливу;

– у період «холодної війни» глобальна структура сили була переважно

біполярною, тепер вона геть інша: існує єдина наддержава, однак світ не став однополюсним; сучасна міжнародна система не відповідає жодній із відомих моделей; це дивний гібрид однополюсної системи з однією наддержавою та кількома великими державами. Отже, нова система міжнародних відносин перебуває на етапі формування.

Зовнішня політика держави – це діяльність держави та інших політичних інститутів суспільства по здійсненню своїх інтересів і потреб на міжнародній арені. Зовнішня політика держави – це продовження її внутрішньої політики.

Вона має більш широкий вимір, оскільки характеризує взаємодію

двох і більше країн. Її функціонування пов'язане не тільки з конкретною формою влади, що існує в країні, а й з широким спектром міжнародних норм і цінностей, які

були створені людством у ході його тривалого еволюційного розвитку.

У своїй зовнішньополітичній діяльності держави ставлять такі *основні цілі*: захист державного суверенітету, безпека країни, збереження територіальної цілісності, створення зовнішніх умов, сприятливих для економічного співробітництва, культурних і гуманітарних зв'язків тощо. Цих цілей держава досягає, керуючись як національними інтересами, так і загальноприйнятими у міжнародному співтоваристві принципами.

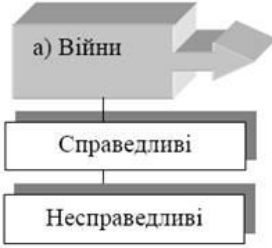

Для зовнішньої політики держави властиві три основних функції:

- 1) захисна, пов'язана зі захистом прав і інтересів держави та її громадян за кордоном;
- 2) інформаційно-представницька функція, яка реалізується через відповідні органи, що представляють погляди уряду, позицію держави, і покликана інформувати керівні органи держави про справи й наміри урядів інших держав;
- 3) організаційно-посередницька, базується на втіленні в життя зовнішньо- та внутрішньополітичних концепцій, доктрин і програм держави.

Кожна національна держава у своїй зовнішній політиці намагається найбільш оптимально реалізувати свої національні інтереси. Протягом усієї історії людства політичні лідери і політична еліта апелювали до національного інтересу, щоб виправдати обрану ними політику. Але результати їх політичної діяльності бувають різними, іноді навіть катастрофічними для держави. Наявні кілька підходів до визначення змісту національного інтересу. Поняття «національний інтерес» можна трактувати у трьох аспектах: геополітичному, внутрішньополітичному та ідеологічному. Сутність національного інтересу полягає у двох важливих

моментах: забезпечення високого міжнародного іміджу держави і використання переваг у геополітичному просторі для національного процвітання і підвищення добробуту громадян. Отже, *під національним інтересом ми розуміємо відносини щодо захисту, збереження і примноження тих цінностей, які є суттєвими для існування цієї держави.*

У міжнародній політиці більшість держав заявляє про своє прагнення до: 1) забезпечення миру і національної безпеки; 2) співпраці з іншими державами і створення сприятливих умов для розв'язання внутрішніх завдань; 3) зростання загального потенціалу держави; 4) поліпшення її міжнародних позицій і зростання престижу.

Засоби	Характеристика
<p>1. Політичні засоби</p> <div style="text-align: center;"> <p>a) Війни</p> <p>Справедливі</p> <p>Несправедливі</p> </div> <div style="text-align: center;"> <p>б) Воєнний тиск</p> </div>	<p>є найбагатоманітнішими й охоплюють передусім сферу дипломатичних відносин – від традиційних форм дипломатії (посольства, консульства) до дипломатії на рівні глав держав. Ці засоби можуть використовуватись у формі переговорів, зустрічей, участі в міжнародних організаціях тощо.</p> <p>Під <i>війною</i> у міжнародному праві розуміють воєнні дії між державами, а також між державами й національно-визвольними рухами, які супроводжуються повним розривом між ними мирних відносин. До середини ХХ ст. застосування воєнної сили розглядалось як законний засіб розв'язання спорів між державами. Анексії і контрибуції вважались прийнятними способами розширення територій і державного збагачення. Розрізняються війни справедливі, або правомірні, і несправедливі, неправомірні. До перших належать індивідуальна або колективна самооборона проти агресії і національно-визвольні війни за здійснення права на самовизначення, до других – агресія і колоніальні війни. Статутом ООН визнається правомірність використання воєнної сили у двох випадках: з метою самооборони від збройного нападу на державу і за рішенням Ради Безпеки ООН як примусові збройні санкції проти агресора. Несправедливі, неправомірні війни визнаються міжнародним злочином, який тягне за собою міжнародну відповідальність держави-агресора і кримінальну відповідальність осіб, визнаних воєнними злочинцями.</p> <p>маневри; навчання; паради; демонстрації зброї; концентрація військ та провокації на кордонах; участь у миротворчих операціях</p>
<p>2. Економічні засоби</p>	<p>означають використання економічного потенціалу держави для впливу на економіку й політику інших держав. Економічний потенціал є особливо важливим засобом зовнішньої політики, оскільки в кінцевому</p>

Політичні засоби впливу

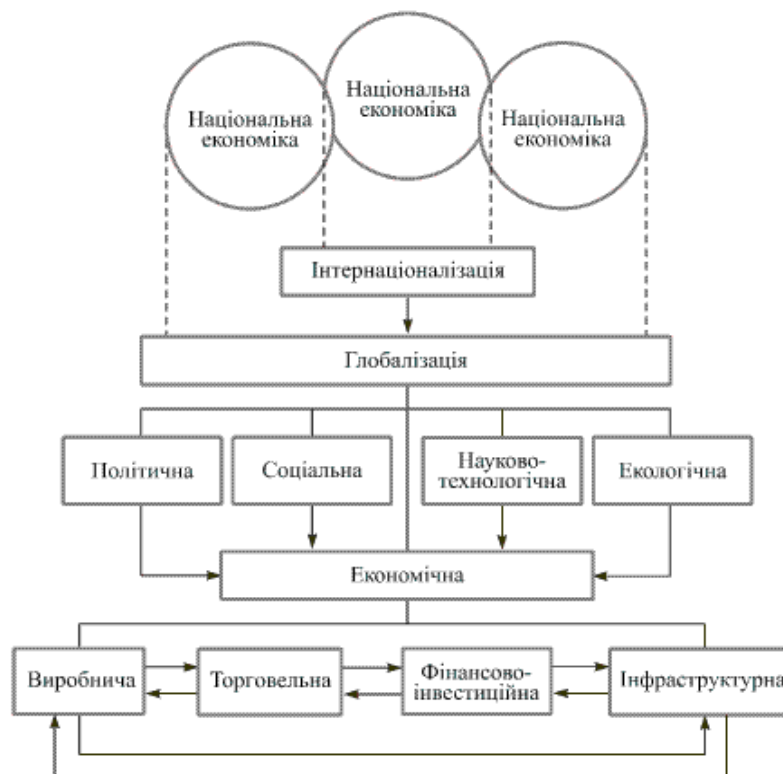
Намагаючись реалізувати свої національні інтереси, держави діють на міжнародній арені по-різному. На цій основі виділяють чотири види зовнішньої політики держав:

1. *Агресивна політика*, яка характеризується прагненням держав досягти експансіоністських цілей способом розв'язання внутрішніх проблем засобами зовнішньої політики.

2. *Активна політика* будується на пошуку балансу сил між внутрішньою та зовнішньою діяльністю держави, успішному виконанню нею ролі суб'єкта міжнародної політики.

3. *Пасивна політика*, яка є властивою для слабких в економічному, політичному і військовому відношеннях держав, які намагаються пристосуватися до міжнародного середовища, перевівши свою зовнішню політику на позиції інших держав. Фактично така політика є відмовою від власного суверенітету або його частини.

4. *Консервативна політика*, пов'язана з прагненням колишніх «великих» держав зберегти свої впливи на міжнародній арені та досягти раніше наявного балансу між внутрішньою та зовнішньою політикою.

Структура глобалізаційних процесів

Попри те, що людське суспільство складається з понад 200 держав, світ постає як єдина цілісність. Між країнами відбувається активний обмін продукцією, сировиною, технологією, культурними надбаннями. Прискорення всебічного розвитку сучасних країн багато в чому зумовлене посиленням всебічних контактів.

В економічному вимірі глобалізація являє собою експансію капіталізму і перетворення його в інтегровану світову економіку. Найбільш значним зрушенням в цьому плані є розширення світових

фінансових ринків (*фінансова глобалізація*). Капітал переміщується по світу відповідаючи потребам фінансування міжнародної торгівлі, інвестиційним цілям.

Глобалізація культури є результатом розвитку масового туризму, зростаючої міграції населення, комерціалізації культурних продуктів і розповсюдження по всьому світу ідеології споживацтва, що привело до заміни чи доповнення більш локалізованих культур.

Під *політичною глобалізацією* розуміється множинність центрів влади, зростання ролі міжнародних організацій, включаючи Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Всесвітню торгову організацію, які регулюють процеси, що відбуваються в світовій економіці. Глобальні фінансові ринки і розвиток транснаціональних корпорацій (ТНК) скорочують здатність національних урядів контролювати діяльність цих компаній в межах тієї чи іншої держави.

Безумовно, глобалізація має свої *переваги*. Загострення міжнародної конкуренції, розширення ринку сприяють поглибленню спеціалізації та міжнародному розподілу праці, які, в свою чергу, стимулюють розвиток виробництва не тільки на національних, а й на світовому ринку. Ще однією перевагою глобалізації є економія за рахунок масштабів виробництва, що потенційно може обумовлювати зниження собівартості та цін, а відтак – і стійке економічне зростання. Глобалізація може привести до підвищення продуктивності праці внаслідок раціоналізації виробництва на глобальному рівні і поширення передових технологій. Конкурентний тиск також діє на користь безперервного впровадження інновацій світового масштабу.

Етапи глобалізації

- Початок глобалізації знаменували події після 1945 р.

 1. Друга світова війна стала глобальною війною, у яку тією чи іншою мірою були залучені всі континенти.
 2. У 1945 р. була створена ООН, а також могутні наддержавні фінансові установи — Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк.
 3. Науково-технічна революція стала впливовим суспільним явищем.

- Другий період 1970 — 1990-ті рр., тривав на тлі розвалу радянського блоку, а згодом і самого СРСР, завершення «холодної війни». У цей період людство усвідомило наявність глобальних проблем і здійснило спроби їх вирішення.
- З початку XXI ст. розпочався третій період глобалізації:
 1. 11 вересня 2001 р., після атак на США, глобального характеру набула боротьба проти світового тероризму;
 2. у 2007 р. свідченням глобального характеру економіки стали спільні дії центробанків провідних держав та початок світової фінансової кризи.

Однак глобалізація має й *негативні наслідки* чи потенційні проблеми, в яких дослідники вбачають велику небезпеку. Однією з основних є проблема, пов'язана з питаннями, хто виявляється у виграві від глобалізації. Фактично основну частину переваг отримують багаті країни чи індивіди.

Несправедливий розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Отже, глобалізація здатна радикально змінити не тільки економічне, а й

політичне, соціальне, культурне життя усього світу. Характерною рисою сучасного життя постають «глобальні проблеми» людства, вирішити які можна лише спільними зусиллями. Доцільно буде навести класифікацію глобальних проблем людства за їх характером:

– проблеми переважно соціально-політичного характеру (відвернення ядерної війни, припинення гонки озброєнь, мирне розв'язання конфліктів, формування ненасильницького світу);

– проблеми переважно соціально-економічного характеру (подолання економічної та культурної відсталості, вирішення проблеми зuboжіння, забезпечення ефективного виробництва, розв'язання світової енергетичної, сировинної і продовольчої криз, оптимізація демографічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях;

– соціально-екологічні проблеми (забруднення навколишнього середовища, необхідність раціонального використання природних ресурсів Землі);

– проблеми людини (забезпечення її основних прав та свобод, подолання відчуженості від природи та політики, держави).

У міжнародних відносинах початку ХХІ ст., які є продовженням основних тенденцій попередніх повоєнних десятиліть, хоча й намітилися нові характерні ознаки, однак вони не призвели до радикальних змін. Силевий фактор, на жаль, і надалі переважає правовий у вирішенні міждержавних проблем.

У другій половині ХХ ст. новим чинником міжнародного життя став політичний тероризм – специфічна тактика політичної боротьби, що полягає в систематичному використанні ідеологічно вмотивованого насилля. Явище міжнародного тероризму відомо людству ще з часів середньовіччя, але саме в даний час, коли завершується формування глобальної світової цивілізації міжнародний тероризм набуває нової якості і місця в світовій політиці. Тероризм є винятково деструктивним фактором міжнародної політики.

ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ ЗАПИТАННЯ ДО ТЕМИ

1. Які умови сприяють успішній реалізації інтересів певної соціальної групи?
2. Які критерії використовують для поділу суб'єктів політики на первинні, вторинні та безпосередні?
3. Дайте загальну характеристику соціальної структури сучасного українського суспільства.
4. Назвіть характерні ознаки групи тиску.
5. У чому полягає відмінність між поняттями «український народ», «українська нація», «народ України», «населення України»?
6. Як взаємодіють між собою нація і держава?
7. Що означає національне самовизначення народів?
8. Як би Ви оцінили вплив прихованих груп інтересів на економічне та політичне життя України?
9. Які типи політичних конфліктів можна виділити в сучасній Україні?
10. Яке місце в сучасній автору повоєнній Європі займала хліборобська ідеологія?
11. Як інтелігенція може допомогти селянам для вироблення їх ідеології та політичних рухів?
12. Як позбутися політичної анархії, що стихійно присутня у виступах селянських мас?
13. Якими є масштаби і вплив Сполучених Штатів Америки у сучасному політичному житті?
14. Що сприяло економічному та політичному динамізму у розвитку американського суспільства?
15. У яких галузях виробництва Америка займає домінуючі позиції?
16. Які риси характеризують американську глобальну систему?
17. Як культурні фактори впливу формують політичну могутність держави?
18. У чому виражаються популярність і вплив демократичної американської політичної системи?
19. Чи буде продовжуватися американська глобальна гегемонія на протязі першої третини ХХІ століття, які країни конкурують з США за впливове положення у сучасному світі?

Література: основна [1–4], додаткова [5–6; 8–13].

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Що таке світова політика?
2. Що таке міжнародні відносини?
3. Назвіть головного суб'єкта світової політики згідно Д. Розенау
4. Що є найбільш поширеним механізмом координації зовнішніх відносин між державами?
5. Що таке геополітика?
6. Що повинно зробити людство для свого виживання?
7. Які міжнародні організації глобального рівня ви знаєте?
8. Хто є суб'єктом міжнародних відносин?
9. Що таке міжнародні відносини?
10. Назвіть максимально поано суб'єкти міжнародних відносин.
11. Яка міжнародна організація має за мету об'єднати політичну волю і можливості багатьох держав, стати центром погодження їх дій з метою підтримання міжнародного миру й безпеки?
12. В які міжнародні організації входить Україна?
13. Дайте визначення етносу як спільноти людей.
14. Хто автор цих слів: «Ніде не може відбутися нічого істотного, щоб воно не зачепило усіх»?
15. Хто є творцем теорії зовнішньої політики?

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ДИСЦИПЛІНИ

Основна література

1. Міносян А. С., Варипаєв О.М., Лемешева Н.А. Політологія: навч. посібник. – Х. : ХДУХТ, 2017. – 374 с.
2. Логвина В. Л. Політологія : навч. посібник / В. Л. Логвина. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 304 с.
3. Основи політології / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Тандем, 2004. – 376 с.
4. Політологія / за ред. А. Колодія. – К. : Тандем, 2009. – 527 с.
5. Політологія : підручник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації / за ред. Ф. М. Кирилюка. – К. : Здоров'я, 2012. – 775 с.

Додаткова література

6. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В. М. Бебик. – К. : Либідь, 2000. – 217 с.
7. Кравченко В. И. Политология / В. И. Кравченко. – Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 2000. – 387 с.
8. Українська суспільно-політична думка в контексті розвитку світової цивілізації / А. С. Міносян, О. В. Головка, І. П. Коршунова [та ін.]. – Х. : ХДУХТ, 2013. – 126 с.
9. Міносян А. С. Студентство як рушій гендерних процесів у культурі міста / А. С. Міносян, О. М. Варипаєв // Гендерна політика міст: історія і сучасність : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 6-7 жовтня 2015 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2015. – Вип. 5. – С. 25–28.
10. Міносян А. Мандрівництво Григорія Сковороди та Миколи Гоголя як втілення українського світоглядного ідеалу / А. Міносян, О. Варипаєв // UCRAINICA VIII, COUCASNA UCRAJINISTICA. Problemy jazyka, literatury a kultury : зб. наук. праць. – Univerzita Palackeho v Olomouci, Olomouc, 2016. – Вип. 8. – С. 455–461.
11. Политология : учеб. пособие для вузов / сост. и ред. Н. Сазонова. – Харьков : Фолио, 2001. – 278 с.
12. Політологія : підручник / за наук. ред. В. Г. Кремень. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 2001. – 354 с.
13. Політологія : підручник / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко [та ін.] ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – К. : Вища шк., 2009. – 304 с.
14. Політологія : підручник / за ред. М. М. Вегаша. – К. : Знання, 2008. – 384 с.
15. Політологія : підручник / [Ю. М. Розенфельд та ін.]. – Харків : Право, 2011. – 398 с.
16. Політологія : підручник для студентів вузів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К. : Академія, 2010. – 406 с.

17. Горбатенко В. П. Прикладна політологія: навч. посібник / В. П. Горбатенко – К. : Академія, 2008 – 472 с.
18. Рудич Ф. М. Політологія / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.
19. Смирнов Г. Н. Политология: курс лекцій / Г. Н. Смирнов, Е. Л. Петренко, А. В. Бурсов. – М. : Проспект, 2007. – 268 с.
20. Політологія : навч. посібник / В. І. Штанько, Н. В. Чорна, Т. Г. Авксентьева, Л. А. Тихонова. – К. : Інкос : Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.
21. Юрій М. Ф. Політологія : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 217 с.

Інформаційні ресурси

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.politolog.ru
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.philosophs.com.ru
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ideologia.ua
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.com.ua
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.podrobnosti.com.ua
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.polit.com.ua
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.studentdream.narod.ru
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.korrespondent.net/magazine/
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.politstudies.ru/
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.universum.lviv.ua/journal/redkol.htm

Навчальне електронне видання
комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимах

ПОЛІТОЛОГІЯ СЛОВНИК-ДОВІДНИК

для студентів денної та заочної форм навчання

Укладачі:

МІНОСЯН Андрій Сергійович
ВАРИПАЄВ Олексій Михайлович
ЛЕМЕШЕВА Наталія Андріївна

Відповідальний за випуск зав. кафедри суспільних та гуманітарних
дисциплін канд. іст. наук, проф. А. С. Міносян

В авторській редакції

План 2019 р., поз. 148

Підп. до друку 12.06.2019 р. Один електронний оптичний диск (CD-ROM);
супровідна документація. Об'єм даних Мб. Тираж 20 прим.

Видавець і виготівник
Харківський державний університет харчування та торгівлі
вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №4417 від 10.10.2012 р.